

SABIEDRĪBAS INTEGRĀCIJAS FONDS

FACTUM
RESEARCH STUDIO

PIESPIEDU DARBA NOZĪME SOCIĀLĀS ATSTUMTĪBAS MAZINĀŠANĀ

Rīga 2007

Pētījumu „Piespiedu darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā” īstenoja SIA FACTUM ar 75% Eiropas Savienības finansiālu atbalstu no Eiropas Sociālā fonda un 25% Latvijas valsts budžeta finansiālu atbalstu (projekta identifikācijas numurs: VPD1/ESF/NVA/06/GS/3.1.5.3./0001/0043). Šajā pētījuma rezultātu pārskatā ir pausts pētījuma darba grupas (iesaistīto SIA FACTUM darbinieku) viedoklis, un tāpēc tas nekādā gadījumā nav uzskatāms par Eiropas Kopienas vai Latvijas valsts viedokļa atspoguļojumu.

Autori: Oksana Žabko, Dzintars Izāks, Lelde Kāpiņa, Dace Lūse, Ieva Medne, Vera Mihejeva.

Pētījuma autori pateicas Ivetai Bitānei, Renāram Felcim, Jurim Tipam un Andrim Vaitekūnam par ieguldījumu pētījuma tapšanā un Ilonai Lindei no Valsts probācijas dienesta pārvaldes par idejām un atbalstu.

Vāka makets: Anitra Eglīte

Vāka foto: Harijs Liepiņš (foto projektu apvienība „Kociņš un Putniņš”)

Salikums: Anitra Eglīte

Izdevējs: SIA FACTUM

Iespiests: Silca Printi

Pētījumā „Piespiedu darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā” ir analizētas barjeras un aizspriedumi, kas bremsē piespiedu darba kā kriminālsoda piemērošanu likumpārkāpējiem un soda praktisku īstenošanu. Pētījuma aktualitāti nosaka piespiedu darba būtības saskaņa ar Latvijas valsts mērķi mazināt sociālo atstumtību dažādās sociālā riska grupās, un pētījuma problēmu nosaka piespiedu darba kā soda novitāte un priekšstati par tā nepietiekamo izplatību. Izmantojot tiesnešu, nodarbinātāju un Valsts probācijas darbinieku dziļo interviju un sabiedriskās domas aptaujas datus, tika raksturoti šobrīd dominējošie viedokļi par piespiedu darbu kā kriminālsodu, tā piemērotību dažādu mazāk smagus pārkāpumus izdarījušo sodīšanā un soda praktiskās izpildes problēmas. Lai paaugstinātu piespiedu darba efektivitāti, nepieciešams nodrošināt, lai sods tiktu piespriests to izjust spējīgiem likumpārkāpējiem. Tas palīdzētu Valsts probācijas dienestam piesaistīt jaunus nodarbinātājus, kas nepieciešami soda izpildes nodrošināšanai. Valsts līmenī ir jārisina izpildinstitūciju materiāli tehniskās grūtības, kas netieši atsaucas uz piespiedu darba soda izpildes kvalitāti.

(c) FACTUM, 2007

ISBN 978-9984-39-301-8

SATURS

TERMINU DEFINĪCIJAS	4
IEVADS	5
SECINĀJUMI UN IETEIKUMI	7
I PĒTĪJUMA TEORĒTISKAIS IETVARŠ	13
1.1. Mūsdienu kriminālsodu sistēmas attīstības tendences	13
1.2. Kriminālsoda „piespiedu darbs” jēdziens un izpildes kārtība Latvijā	18
1.3. Kriminālsodu izpildes problēmas Latvijā un ārvalstīs	21
1.4. Sabiedrībā izciešamie sodi un sociālās atstumtības mazināšana	26
II PĒTĪJUMA PLĀNS UN DATU VĀKŠANAS METODES	29
2.1. Padziļinātās intervijas ar tiesnešiem	29
2.2. Dziļās intervijas ar darba devējiem	30
2.3. Dziļās intervijas ar Valsts probācijas dienesta darbiniekiem	31
2.4. Sabiedriskās domas aptauja	31
III PĒTĪJUMA REZULTĀTI	33
3.1. Sabiedrības un profesionāļu attieksme pret piespiedu darbu	33
3.1.1. Piespiedu darba pazīstamība un tēls sabiedrībā	33
3.1.2. Profesionāļu attieksme pret dažādiem kriminālsodu veidiem	42
3.1.3. Darba devēju iesaistīšana piespiedu darba soda īstenošanā	48
3.1.4. Jaunu nodarbinātāju piesaistīšanas grūtību risinājumi	54
3.2. Kriminālsoda „piespiedu darbs” piemērošanas iespējas un prakse	57
3.2.1. Piespiedu darba piemērošanas biežums	57
3.2.2. Piespiedu darba soda piemērošanas kritēriji	58
3.2.3. Tiesājamā personības nozīme soda piemērošanas brīdī	60
3.2.4. VPD personības izvērtēšanas ziņojumu nozīme	62
3.2.5. Problemātiskās likumpārkāpēju grupas un piespiedu darba piespriešana	63
3.2.6. Tiesājamā piekrišana piespiedu darbam	68
3.2.7. Atkārtota piespiedu darbu piemērošana	70
3.2.8. Piespiedu darbs un nepieciešamības piedalīties Valsts probācijas dienesta uzvedības korekcijas pasākumos vērtējums	71
3.3. Piespiedu darba praktiskā izpilde un grūtības	74
3.3.1. Tiesas un Valsts probācijas dienesta sadarbības vērtējums	74
3.3.2. Valsts probācijas dienesta un nodarbinātāju sadarbība	81
3.3.3. Piespiedu darba izpildes prakses	87
3.3.4. Piespiedu darbu izpildes kontrole	94
3.4. Kriminālsoda „piespiedu darbs” un tā izpildes institūciju efektivitāte	98
3.4.1. Tiesu ietekme uz piespiedu darba soda efektivitāti	98
3.4.2. Piespiedu darba soda efektivitāte dažādām notiesāto grupām	100
3.4.3. Valsts probācijas dienesta darba un tā organizācijas efektivitāte	104
3.4.4. Darba devēju attieksme un piespiedu darba efektivitāte	109
PIELIKUMI	111

TERMINU DEFINĪCIJAS

Piespiedu darbs – kriminālsods, kas paredz notiesātā iesaistīšanu sabiedrībai nepieciešamajos darbos. Šo sodu notiesātais izcieš, bez atlīdzības veicot dzīvesvietas apvidū noteiktus darbus no pamatdarba vai mācībām brīvajā laikā. Sabiedrībai nepieciešamo darbu, kuros nodarbināmi ar piespiedu darbu notiesātie, sarakstus sagatavo pašvaldības.

Probācija – kriminālsoda „piespiedu darbs” un audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa „sabiedriskais darbs” izpildes, kā arī probācijas klientu uzraudzības un sociālās uzvedības korekcijas pasākumu sistēma, kas izveidota, lai novērstu atkārtota noziedzīga nodarījuma izdarīšanu.

Probācijas klients – nosacīti notiesāta persona; nosacīti pirms termiņa no soda izciešanas atbrīvota persona; persona, pret kuru izbeigts kriminālprocess, nosacīti atbrīvojot no kriminālatbildības; ar piespiedu darbu notiesāta persona; persona, kurai piemērots sabiedriskais darbs; persona, kurai ar prokurora priekšrakstu par sodu noteikts piespiedu darbs; persona, par kuru tiesa, prokurors vai brīvības atņemšanas iestādes administrācija ir pieprasījusi izvērtēšanas ziņojumu; persona, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu un ir piekritusi iesaistīties izlīgumā.

Nodarbinātāji – pašvaldību iestādes un uzņēmumi vai nevalstiskās un sabiedriskā labuma organizācijas, kas ir noslēgušas līgumu ar piespiedu darba izpildes institūciju par notiesāto nodarbināšanu vai nodarbina notiesātos sabiedrības interesēs bez līguma, ierāda notiesātajiem attiecīgu darbu, kuru viņi var veikt no pamatdarba vai mācībām brīvajā laikā.

Valsts probācijas dienests (VPD) – valsts iestāde, kas rūpējas par sabiedrības drošību, strādājot ar cilvēkiem, kuri izcieš kriminālsodu sabiedrībā (nosacītie sodi, piespiedu darbi), un palīdz bijušajiem ieslodzītajiem atgriezties sabiedrībā.

IEVADS

Pētījumu „Piespiedu darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā” laika posmā no 2007. gada 15. janvāra līdz 15. septembrim īstenoja SIA FACTUM ar 75% Eiropas Savienības finansiālu atbalstu no Eiropas Sociālā fonda un 25% Latvijas valsts budžeta finansiālu atbalstu. Projekta vispārējais mērķis bija izstrādāt rekomendācijas, lai veicinātu piespiedu darba kā sociālo iekļaušanos veicinoša soda piespriešanu likumpārkāpējiem, ar to aizvietojošot sodu ar brīvības atņemšanas piemērošanu, kas padziļina riska grupas sociālo atstumtību.

Pētījumam bija trīs tiešie mērķi. Pirmkārt, lai veicinātu kriminālsoda „piespiedu darbs” plašāku piemērošanu, bija nepieciešams noteikt barjeras, šķēršļus un aizspriedumus, kas kavē soda piemērošanu likumpārkāpējiem un tā praktisku īstenošanu, aptverot visas tiesās un netiesās mērķa grupas. Otrkārt, bija nepieciešams sniegt praktiskus ieteikumus soda piemērošanas un uzraudzības institūciju pārstāvjiem, lai uzlabotu piespiedu darba sociāli labvēlīgo efektu. Treškārt, bija jānoskaidro, kādu informāciju būtu jāsniedz sociālajiem partneriem, sabiedrības viedokļa veidošanas aģentiem un politikas veidotājiem par piespiedu darba lomu sociālās atstumtības mazināšanā, lai veicinātu izpratni par soda būtību un sabiedrības ieguvumiem.

Pētījuma aktualitāti nosaka tas, ka kriminālsoda „piespiedu darbs” būtība saskan ar Latvijas valsts mērķi mazināt sociālo atstumtību dažādās sociālā riska grupās, kuru starpā ir arī bijušie ieslodzītie, un ka piespiedu darbs kā sods ir samērā nesen ieviests Latvijā. Līdz šim brīdim ir veikti atsevišķi pētījumi par piespiedu darba kā kriminālsoda piemērošanas problēmām Latvijā un sabiedriskās domas aptaujas par attieksmi pret piespiedu darbu, taču statistikas pārskati rāda, ka joprojām proporcionāli liela daļa kriminālsodu paredz ieslodzījumu brīvības atņemšanas vietās. Tas nozīmē, ka, kaut arī teorētiski daļai notiesāto, kam piespriests ieslodzījums, varētu būt piespriests piespiedu darbs, šāds risinājums praksē nav nostiprinājies. Tāpēc ir jāturpina detalizētāk pētīt kriminālsoda „piespiedu darbs” piemērošanas šķēršļus, lai izstrādātu rekomendācijas soda efektivitātes uzlabošanai.

Ņemot vērā, ka piespiedu darba piemērošana daudz lielākā mērā ir atkarīga no to institūciju pārstāvju lēmuma, kas nodarbojas ar kārtības un tiesiskuma uzturēšanu valstī, tad pētījuma ietvaros tika pētīta galvenokārt to profesionāļu pieredze un attieksme pret šo soda veidu, kuri nosaka soda piemērošanas vidi. Šīs mērķa grupas ir tiesneši, nodarbinātāji, kuru uzdotos darbus pilda notiesātie, un

Valsts probācijas dienesta darbinieki. Tāpat bija nepieciešams noteikt Latvijas iedzīvotāju informētību un atbalstu piespiedu darba plašākai piemērošanai, jo pozitīvs sabiedrības viedoklis ir būtisks arguments lēmuma pieņemējiem.

SECINĀJUMI UN IETEIKUMI

Teorētiski kriminālsoda „piespiedu darbs” piemērošana dod sabiedrībai divus būtiskus labumus. Pirmais labums ir tāds, ka notiesātās personas sodu izcieš sabiedrībā, kas nozīmē, ka persona tiek gan sodīta, gan tiek izpildīts sabiedrībai derīgs un nepieciešams darbs. Sodū notiesātais izcieš no pamatdarba un mācībām brīvajā laikā, bez atlīdzības veicot tos darbus, ko viņam ierāda nodarbinātājs. Otrais labums ir tāds, ka, sodot personu, tiek kavēta izpratnes par sabiedrības normām un vērtībām zaudēšana, kas lielākā mērā ir iespējama ieslodzījuma vietās. Šāda sistēma kopumā samazina sabiedrības resursus, kas ir jātērē, lai uzturētu ieslodzījuma vietu sistēmu un lai nodrošinātu iespēju iekļauties sabiedrības dzīvē tām notiesātām personām, kas izcietušas sodu brīvības atņemšanas iestādēs.

Pētījuma ietvaros veiktās sabiedriskās domas aptaujas dati rāda, ka, lai gan vairums Latvijas iedzīvotāju ir kaut ko dzirdējuši par piespiedu darbu, tomēr tas ir samērā virspusējs priekšstats. Vēl aptuveni 20% Latvijas iedzīvotāju atzīst, ka neko nezina vai nav dzirdējuši par piespiedu darbu. Neskatoties uz to, ka sabiedrības zināšanas par piespiedu darbu būtu jāpaplašina, tomēr kopumā iedzīvotāji uzskata, ka vispiemērotākais sods par mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu veikšanu ir reāli labošanas darbi jeb darbs sabiedrības labā bez atlīdzības, kas, pēc definīcijas, ir piespiedu darbs.

Gan sabiedrība, gan nozares profesionāļi (tiesneši, Valsts probācijas dienesta darbinieki) ir vienprātīgi, kāpēc piespiedu darbs ir piemērots pieaugušu personu sodīšanai par mazāk smagiem noziedzīgiem nodarījumiem. Tas tāpēc, ka piespiedu darbs rada iespēju pārdomāt nodarīto, rodas kauna sajūta, darbs disciplinē, ir iespēja atlīdzināt sabiedrībai nodarīto kaitējumu bez atlīdzības. Tātad kopumā ir labvēlīgi priekšnoteikumi piespiedu darba attīstībai Latvijā. Sabiedrības viedoklis saskan ar valsts politikas mērķi veidot sodu dažādību, īpaši, kas attiecas uz mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu sodīšanu un sabiedrībā izciešamo sodu sistēmas attīstību. Tomēr ir jāturpina darbs ar sabiedrisko domu, skaidrojot, pirmkārt, par kādiem noziedzīgiem nodarījumiem ir iespējams un par kādiem – nav iespējams sodīt ar piespiedu darbu, un, otrkārt, kāpēc piespiedu darbs ir sods. Pēdējais ir svarīgi tāpēc, ka daļa sabiedrības, īpaši, vidējā un vecākā paaudze, uzskata, ka darbs nevar būt sods – darbs ir tikumiska vērtība. Šeit ir jānostiprina saistība starp personas „kaitējumu sabiedrībai” un tā „izpirkšanu”, strādājot sabiedrības labā un atlīdzinot kaitējumu.

Latvijas praksē piespiedu darbs tiek piespriests kopš 1999. gada. Sākotnēji tā īstenošana saskārās ar praktiskās īstenošanas problēmām, jo soda izpilde tika nodota pašvaldībām, neparedzot tam finansējumu. Piespiedu darba izpilde uzlabojās tad, kad tā uzraudzību pārņēma Valsts probācijas dienests. Tas savukārt veicināja tiesnešu pozitīvas attieksmes pieaugumu, kā rezultātā piespiedu darbs tika piespriests biežāk. Tomēr statistika par sodu veidu sadalījumu Latvijā notiesāto personu vidū rāda, ka piespiedu darbs nav kļuvis par reālu alternatīvu brīvības atņemšanai, kā tam būtu jābūt, vēloties attīstīt sabiedrībā izciešamo sodu sistēmu, bet vairumā gadījumu aizstājis nosacītu brīvības atņemšanas sodu vai naudas sodu. Vēloties samazināt cietumsodu (brīvības atņemšanas) proporciju, ir, pirmkārt, jārisina pētījuma pārskatā analizētās piespiedu darba izpildes grūtības, otrkārt, jāparedz iespējas piespiedu darbu kombinēt ar citiem sodiem (papildu sodu vai nosacījumu principu), treškārt, jāveido vairāki salīdzinoši nelieli un sabiedrībā daļēji izciešami sodi. Tas, ka atkārtota mazāk smaga noziedzīga nodarījuma veikšana tiek sodīta ar brīvības atņemšanu uz vairākiem gadiem, kas nozīmē ļoti strauju soda bardzības pieaugumu, netieši mazina piespiedu darba efektivitāti kopumā. Nav iespējams panākt pozitīvo efektu situācijā, ja valstī nav attīstīta elastīga sodu sistēma ar to bardzības pakāpenisku pieaugumu, īpaši, darbā ar gados jauniem likumpārkāpējiem.

Ja Valsts probācijas dienests vēlās aktīvi līdzdarboties cietumsodu proporcijas samazināšanā un sabiedrībā izciešamo sodu īpatsvara paaugstināšanā, būtu jāizstrādā darbības plāns (vismaz iekšējai lietošanai) tuvākajiem 5 – 7 gadiem. Plāna mērķis ir noteikt, kādu cietumsodu īpatsvara samazinājumu vēlētos panākt Valsts probācijas dienesta darbinieki, aktīvi strādājot ar probācijas klientiem. Plāns jāaut arī noformulēt, kādi normatīvo aktu grozījumi un Valsts probācijas dienesta darba uzlabošanai nepieciešamie materiāli tehniskie resursi ir jāpiesaista, lai sasniegtu izvirzīto mērķi.

Piespiedu darbs tiek izciests no darba un mācībām brīvajā laikā, bez atlīdzības veicot nodarbinātāja ierādīto darbu. Visbiežāk notiesātajiem tiek ierādīti mazkvalificēti darbi, kuru izpildei ir grūti noālgot strādniekus. Nodarbinātāji ir valsts, pašvaldību iestādes un uzņēmumi un nevalstiskās (sabiedriskā labuma) organizācijas. Pētījuma dati rāda, ka piespiedu darba soda efektīvu izpildi kavē nodarbinātāju piesardzīgā attieksme pret notiesātajiem. Veidojot sabiedrisko domu par piespiedu darba mērķiem un personām, kam tiek piespriests šis kriminālsods, īpaši ir jāstrādā ar nodarbinātājiem, lai pārliecinātu viņus, ka piespiedu darba veicēji nav bīstami apkārtējai sabiedrībai.

Zināmā mērā grūtības strādāt ar nodarbinātājiem rada apstākļi, ka piespiedu darbs tiek piespriests arī personām ar alkohola vai narkotisko vielu atkarībām, un šajā gadījumā ir grūti panākt soda izpildi atbilstoši likumā noteiktajai kārtībai. Pētījuma ietvaros apkopotie profesionāļu viedokļi rāda, ka atkarību ārstēšanas iespēju trūkums ierobežo tiesas vai Valsts probācijas dienesta spēju jebkādā veidā iedarboties, labot vai mainīt cilvēkus ar atkarībām. Lai šo problēmu risinātu, būtu nepieciešamas likumu izmaiņas, kas paredzētu iespēju piespiedu darbu, līdzīgi kā nosacīto sodu, kombinēt ar noteiktiem pienākumiem, piemēram, piedalīties pasākumos, kuru mērķis ir iesaistīt personu atkarības uzraudzības programmās. Tiesneši pieļauj, ka, ja likumā būtu paredzēts, viņi varētu piespriest mazāku piespiedu darba stundu skaitu ar nosacījumu, ka cilvēks, kuram ir atkarību problēma, labprātīgi ārstējas vai piedalās atbilstošajos uzvedības korekcijas pasākumos.

Tā kā tiesai ne vienmēr izdodas noteikt likumpārkāpēja alkohola atkarību un piemērot papildsodu (šeit – attiecīgo uzvedības korekcijas pasākumu), būtu ieteicams pārskatīt Valsts probācijas dienesta pilnvaras un ļaut tā darbiniekiem ierosināt papildsodu gadījumos, ja tiek novērots, ka notiesātais kavē piespiedu darba izpildi alkohola atkarības izraisītu problēmu dēļ.

Pētījuma dati rāda, ka vēl viena sarežģīta likumpārkāpēju grupa ir nepilngadīgie un gados jauni cilvēki. No vienas puses, jaunieši ir tā grupa, par kuras atturēšanu no turpmākajiem likumpārkāpumiem visvairāk rūpējas gan tiesneši, gan Valsts probācijas dienesta darbinieki. No otras puses, jaunieši ne vienmēr spēj adekvāti novērtēt noziedzīgā nodarījuma nopietnību un sekas, kas iestājas, ja izvairās no piespiedu darba. Lai īstenotu sabiedrībā izciešamā soda mērķi, jauniešiem ir nepieciešama palīdzība iemācīties kontrolēt savu uzvedību un to mainīt. Profesionāļi ir novērojuši, ka piespiedu darbs bez papildsoda nespēj nodrošināt iepriekšminētā mērķa sasniegšanu. Tāpēc būtu jāparedz iespēja piespiedu darbu kombinēt ar papildsodiem, piemēram, uzvedības korekcijas pasākumu apmeklējumiem, laika ziņā īsiem arestiem, ja notiesātais izvairās no piespiedu darba izpildes. Tomēr laika ziņā ilgs arests, kas tiek piemērots nepilngadīgajam, izvairoties no piespiedu darba, var atstāt negatīvas sekas uz jaunieša spēju iekļauties sabiedrībā. Lai korekcijas programmas sasniegtu maksimālo efektu, būtu ieteicams iesaistīt uzvedību korigējošos pasākumos ne tikai jauniem, bet arī viņa ģimeni, jo likumpārkāpumu cēloņi ir meklējami jaunieša ģimenē, tās saskarsmes kultūrā un pieredzē.

Otrs būtisks apstāklis, kas kavē nodarbinātāju iesaistīšanos piespiedu darba izpildē, ir nepieciešamība iesaistīt savus darbiniekus atbilstoša darba ierādīšanā un notiesāto uzraudzīšanā. Piespiedu darba veicēji visbiežāk izcieš sodu darba dienu vakaros (pēc oficiālā darba laika) vai brīvdienās, kā rezultātā gan nodarbinātāja pārstāvim, gan Valsts probācijas dienesta darbiniekam ir jāstrādā ārpus darba laika. Jāatzīmē, ka visbiežāk nodarbinātāju pārstāvji par iesaistīšanos piespiedu darba uzraudzībā papildu atalgojumu nesāņem, kas rada neapmierinātību un centienus izvairīties no iesaistīšanās piespiedu darba veicēju nodarbināšanā. Lai gan, iesaistoties piespiedu darba organizēšanā, nodarbinātājs iegūst bezmaksas darbaspēku, nepieciešamība strādāt ārpus darba laika tiek uzskatīta par zaudējumu. Daļa nodarbinātāju norāda, ka viņu iespējas ierādīt veicamo darbu personai, kas izcieš kriminālsodu – piespiedu darbs, ir ierobežotas, kā rezultātā Valsts probācijas dienesta darbiniekiem ir grūtības organizēt soda izpildi. Šim nolūkam ir nepieciešams piesaistīt jaunus, papildu nodarbinātājus, un darbam ar tiem ir jānostiprina sabiedrības pārliecība par piespiedu darba efektivitāti.

Lai paaugstinātu darba devēju atsaucību, uzmanība ir jāpievērš trīs aspektiem. Pirmkārt, ir jānovērš situācijas, ka darbiniekam, kas uzrauga piespiedu darba veicējus, netiek kompensēts patērētais laiks un papildu darba pienākumi. Otrkārt, ir jāsamazina darba devēju saskarsme ar riska grupas notiesātajiem, kas mazina nodarbinātāju vēlmi turpmāk sadarboties ar Valsts probācijas dienestu. Treškārt, ir jāveido profesionāla un abpusēji patīkama komunikācija starp darba devēju un Valsts probācijas dienestu, skaidrojot, ka dienesta darbinieku veiktās pārbaudes ir daļa no notiesātā uzraudzības un rūpēm par nodarbinātāju, nevis darba devēja kontrole un neuzticēšanās.

Piespiedu darba īstenošanas efektivitāti būtiski ietekmē Valsts probācijas dienesta materiāli tehniskais nodrošinājums un darbinieku kapacitāte veikt uzticētos pienākumus. Pētījuma dati rāda, ka Valsts probācijas dienesta darbinieku slodze atšķiras lielajās pilsētās un rajonu struktūrvienībās – īpaši Rīgā ir nepietiekams amatu vietu skaits. Gan Rīgā, gan reģionos Valsts probācijas dienesta darbinieki pielāgo kontroles apmeklējumus atbilstoši piespiedu darba izpildes īpatnībām, proti, tas visbiežāk tiek veikts darba dienu vakaros un brīvdienās. Samērā bieži Valsts probācijas dienesta darbiniekiem ir grūti saņemt kompensāciju par laiku, kas patērēts piespiedu darba veicēju kontrolei ārpus darba laika. Reģionos, kur Valsts probācijas dienesta darbiniekiem ir augstāka fiziskā un emocionālā darba slodze, ir augstāka arī darbinieku mainība, kas nelabvēlīgi atsaucas gan uz dienesta darbu kopumā, gan uz piespiedu darba soda efektivitāti.

Ieteikumi:

- Tā kā daļa sabiedrības, tiesnešu un darba devēju uzskata, ka darbs nevar būt sods, jo tas ir cilvēka tikums, ir jānostiprina saite starp „kaitējumu vai apdraudējumu sabiedrībai” un tā kompensāciju ar „labumu, ko noziedzīgā nodarījuma veicējs ar savu darbu nes sabiedrībai”. Tas palīdzēs paaugstināt sabiedrības un darba devēju izpratni par soda mērķi un būtību.
- Lai samazinātu ilgstošu cietumsodu degradējošo ietekmi uz notiesāto un sabiedrībā izciešamo sodu efektivitāti, ir nepieciešams veikt Latvijas normatīvo aktu grozījumus ar mērķi ieviest lielāku sodu smaguma gradāciju un iespēju piemērot kombinētos sodus atbilstoši Rietumeiropas sodu praksei, piemēram, kombinēt piespiedu darbu ar elektroniski kontrolētu mājas arestu noteiktā laika posmā, kura neizpildes gadījumā notiesātais uz salīdzinoši īsu brīdi (vienu nedēļu, divām nedēļām u.tml.) tiek ievietots īpašā, atdalītā brīvības atņemšanas iestādē.
- Ja nepilngadīgais ir ievietots audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem par nenostādīto piespiedu darba stundu skaitu, ir ieteicams izveidot apelācijas sistēmu jauniešiem, kuru aresta laiks pārsniedz vienu mēnesi. Jaunietim, kas uzturas audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem, pēc paša iniciatīvas, iesnieguma vai pārrunu ar Valsts probācijas dienesta darbiniekiem un audzināšanas iestādes vadību veidā, ir jālūdz pārskatīt viņa uzturēšanos audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem. Lēmums par aresta aizstāšanu ar citu soda veidu tiktu pieņemts koleģiālā sēdē, vērtējot jaunieša uzvedības un attieksmes maiņu.
- Ir jāizvērtē dažādas iespējas motivēt darba devējus iesaistīties piespiedu darba izpildē. Pirmkārt, jāizvērtē iespēja atlīdzināt nodarbinātāju iesaistītajiem darbiniekiem piespiedu darba veicēju uzraudzībai patērēto laiku. Viens atlīdzības veids būtu samaksa par katra notiesātā uzraudzību, cits – noteikt normatīvos aktos iespēju iegūt papildus apmaksāta atvaļinājuma dienas. Otrkārt, ir jāturpina regulāri izteikt publisku pateicību (republikas mēroga un vietējos plašsaziņas līdzekļos, Valsts probācijas dienesta rīkotajos semināros darba devējiem) visiem nodarbinātājiem, nosaucot katru atsevišķi, neatkarīgi no tā, cik piespiedu darba veicējus tas ir nodarbinājis.
- Ņemot vērā grūtības piesaistīt jaunus nodarbinātājus piespiedu darba izpildei, īpaši tos, kuru vadība atrodas galvaspilsētā, ir

jāizvērtē iespēja, ka „lielo” nodarbinātāju piesaistīšanu piespiedu darba īstenošanā valsts mērogā veic Valsts probācijas dienests, vienojoties par institūciju sadarbību augstākās vadības līmenī tā, lai vietējām nodaļām atliktu vienoties tikai par konkrētiem organizatoriskiem jautājumiem.

- ☑ Ieteicams Valsts probācijas dienestam izvērtēt iespēju izveidot atsevišķu amatu, kura galvenais pienākums būtu komunikācijas uzturēšana ar nodarbinātājiem un jaunu nodarbinātāju piesaistīšana. Amata pienākumos ietilptu esošo nodarbinātāju motivēšana un individuāla kontakta uzturēšana ikdienā.
- ☑ Ir adekvāti jānovērtē Valsts probācijas dienesta darbinieku slodzes atšķirības Rīgā un reģionos. Ir jānosaka, cik probācijas klientu lietu vienlaicīga esamība ir uzskatāma par atbilstošu pilnam darba laikam, ņemot vērā aptvertās teritorijas platību (rajona lielumu, kurā jāveic probācijas klientu uzraudzība). Tas ļaus noteikt vienādu piemaksu sistēmu par papildu pienākumu veikšanu, ja lietu skaits vienam darbiniekam pārsniedz noteikto robežu. Tas palīdzēs noteikt optimālo amatu skaitu un atbilstošo darba samaksas budžetu.

I PĒTĪJUMA TEORĒTISKAIS IETVARIS

1.1. Mūsdienu kriminālsodu sistēmas attīstības tendences

Piespiedu darba kā kriminālsoda rašanās pasaulē ir saistīta ar jauno pieeju sodu politikā ieviešanu. Alternatīvo sodu ieviešanu mūsdienu rietumu kultūrā ir analizējis Deivids Gerlands darbā „Uzraudzības kultūra: noziedzība un sociālā kārtība mūsdienu sabiedrībā”¹. Autors pretnostata divus laikmetus. Pirmais no tiem, “sodu labklājības” ideoloģija, valdīja rietumu kultūrā no 19.gs. beigām līdz 20.gs. septiņdesmitajiem gadiem, kad noziedzības novēršanas un tiesu iestādes tika piesātinātas ar sodu uzlabošanas un rehabilitācijas ideāliem. Otrais laikmets aizsākās 20. gs. septiņdesmitajos gados, kad pieauga tādu jēdzienu kā riska vadības, tiesību atņemšanas un atmaksas vai atlīdzināšanas loma. Iedvesmojoties no Mišela Fuko² un izmantojot ASV un Lielbritānijas tiesu prakses pieredzi, D.Gerlands secina, ka pēdējās desmitgades ir laiks, kuru raksturo noteiktu un skaidru vērtību un patiesību, kā arī skaidra vispārējā politiskā redzējuma trūkums kriminālistikas un tiesu jomā. Jaunie domāšanas un rīcības modeļi, kas astoņdesmitajos un deviņdesmitajos gados vienlaikus ar veco pieņēmumu un profesionālo orientāciju noliegumu strauji attīstījās kriminālistikā, radīja vērtību un profesionālās krīzes sajūtu gan šīs jomas profesionāļiem, gan teorētiķiem. D. Gerlands raksta: „Nav īstas pārlicības, kas ir uzskatāms par radikālu, bet kas – par reakcionāru. Privātie cietumi, cietušo deklarācijas (*victim impact statement*), spriedumu vadlīnijas, elektroniskā novērošana, sabiedrībā izciešamie sodi, ‘dzīves kvalitātes’ politiku izstrāde un ieviešana, atjaunojošā tiesvedība – šie un daudzi citi jaunumi mūs ir ievēduši nepazīstamā teritorijā, kur ideoloģiskās līnijas ne tuvu nav skaidras un mums nav iespējams pajauties uz vecajiem pieņēmumiem”³.

Noziedzības apkarošanas un kriminālās tiesvedības institūcijas ir viena daļa no valsts pārvaldes un sociālās kārtības tīkla, kuru modernajā sabiedrībā, cita citu papildinot un atbalstot, veido tiesu sistēma, darba tirgus un valsts labklājības institūcijas. Noziedzības novēršanā vērojama divu atšķirīgu spēku un modeļu darbība – formālā kontrole, ko veic valsts kriminālās tiesvedības institūcijas, un neformālā kontrole, kas balstīta pilsoniskās sabiedrības ikdienas rīcībā. D.Gerlands atzīst,

1 Garland D. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford University Press, 2001.

2 Fuko M. *Uzraudzīt un sodīt*. Omnia mea, 2001.

3 Garland D. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford University Press, 2001; 4.lpp.

ka pārāk bieži mūsu uzmanība ir koncentrēta uz valsts institūcijām un netiek ņemtas vērā neformālās sociālās prakses, no kurām atkarīga valsts rīcība. Tomēr jauna kriminālpolitika nozīmē kaut ko vairāk nekā tikai izmaiņas sabiedrības reakcijā uz noziegumu. Tā iekļauj arī jaunas prakses uzvedības kontrolē un tiesvedībā, sociālās kārtības un sociālās kontroles jēdzienu pārskatīšanu, kā arī atšķirīgus veidus sociālās vienotības saglabāšanā un grupu attiecību vadīšanā.

D. Gerlands ir aprakstījis virkni svarīgāko izmaiņu sodu politikā pēdējo trīsdesmit gadu laikā. Būtiskākās izmaiņas ir saistītas ar (1) rehabilitācijas ideālu norietu, (2) sodīšanas sankciju un redzamo sodu atgriešanos, (3) kriminālpolitikas emocionālā noskaņojuma maiņu, (4) cietušā kā būtiska jēdziena atgriešanos, (5) sabiedrības drošības nozīmes aktualizēšanos, (6) cietumu ideju atgriešanos, (7) kriminoloģijas ideju transformēšanos, (8) noziedzības novēršanas un sabiedrības drošības infrastruktūras paplašināšanos un (9) noziedzības kontroles komercializāciju.

Rehabilitācijas ideju noriets pēdējo desmitgažu laikā izpaužas tādējādi, ka sodu institūciju mērķi vairs nav tik lielā mērā kā agrāk saistīti ar noziedznieku rehabilitāciju un ka krimināllikumos ir veiktas izmaiņas, kas nesaista piedalīšanos ārstēšanās programmās ar piespriedē soda ilgumu. Lai gan joprojām cietumos un citur darbojas dažādas rehabilitācijas programmas, tās nepauž vispārēju „labošanas” sistēmas ideoloģiju, bet ir vērstas uz noteiktām riska grupām, piemēram, cilvēkiem ar narkotiku vai alkohola atkarībām, vardarbīgām personām vai seksuālajos noziegumos iesaistītajiem cilvēkiem. Tomēr kopumā vispārējās rehabilitācijas kā ideāla mazinājums ir ļoti nozīmīgs, un tas rāda, ka tiek apšaubīts un pat iznīcināts viens no galvenajiem modernās sodu sistēmas stūrakmeņiem.

Runājot par sodīšanas sankciju un redzamo sodu atgriešanos, jāatgādina, ka līdz divdesmitā gadsimta beigām atmaksai līdzīgi un bargi sodi tika uzskatīti par novecojušiem, kam nav vietas modernajā sodu sistēmā. Tomēr pēdējos 20 gados vērojama pretēja tendence – kā reakcija uz „pārlietu individualizētajiem” sodiem aizvien biežāk tiek ieviestas precīzas un fiksētas sodu sankcijas, pie kam ASV vērojams, ka politiķi un likumdevēji aizvien biežāk runā par „saņemt, ko pelnījis” vai „taisno atmaksu”, kā arī atsevišķos štatos par nepieciešamību pēc nāves soda vai ķermeņa sodiem. Iepriekš noliegtās un kritizētās publiskās kaunināšanas un pazemošanas iezīmes ASV redzamas, piemēram, jaunos likumos par seksuālo noziedznieku identitātes publiskošanu vai svītrainiem notiesāto apģērbiem. Nedaudz maigākā

formā Lielbritānijā tas parādās kā pedofilu reģistra izveidošana, cietumnieku formu pieprasīšana un prasība pēc tā, ka sabiedriskajiem darbiem ir jābūt pazemojošiem.

Tikai salīdzinoši nesen publiskajās diskusijās parādījās tāds noziedzības aspekts kā sabiedriskais aizvainojums – cietušo, tuvinieku un apkārtējo jūtas jeb dusmas, aizvainojums un bailes. Atsaucoties uz cietušo jūtām, tika mainīti likumi un attīstīta sodu politika, un tiek atklāti atzīta nepieciešamība pēc nosodījuma, sodīšanas jeb jūtama un redzama soda par nodarījumu. Šāda atklāta iepriekš noraidīto mērķu atzīšana ir vēl viena nozīmīga jaunās sodu filozofijas iezīme, uzsverot simboliskos, ekspresīvos un komunikatīvos sodu sankciju aspektus.

D. Gerlands norāda, ka līdzšinējā oficiālā politika izpaudās galvenokārt ar pārliecību par nemitīgu progresu cīņā ar noziedzību un kriminālās tiesvedības racionalizēšanā. Iepriekšējās sodu reformas balstījās uz tādu progresīvo taisnīgumu, kur svarīga bija cilvēcība vai humānisms, līdzietība pret neveiksmīgākajiem sabiedrības locekļiem, viņu vajadzību un tiesību ievērošana. Šīs jūtas, iespējams, bija zināmā mērā politiskās elites ideālās vērtības, kurām trūka reāla seguma plašākajā sabiedrībā. Lai gan joprojām minētās vērtības tiek piesauktas un iedzīvinātas noteiktās tiesību normās, piemēram, uz to ir balstīts atjaunojošās tiesvedības princips, tomēr humānisms vairs nav valdošā noskaņa publiskajās debatēs par noziegumu un sodu. 20.gadsimta beigās kā viena no galvenajām sociālajām problēmām tika definēta sabiedrībā valdošās bailes no noziedzības.

Sabiedriskās domas pētījumi ASV un Lielbritānijā rāda arvien pieaugošu iedzīvotāju sajūtu, ka noziedzības līmenis pieaug un esošās politikas un programmas vairs nespēj nodrošināt pietiekami efektīvu sabiedrības drošību. Iepriekšējais likumpārkāpēja kā neveiksmnieka jeb sociāli atstumtā un viņa īpašo vajadzību tēls ir zudis, bet tā vietā ir stājušies priekšstatī par nevaldāmiem jauniešiem, bīstamiem laupītājiem un nelabojamiem noziedzniekiem recidīvistiem. Līdzās šiem tēliem jaunās kriminālpolitikas idejās tiek ietverta arī neapmierinātā sabiedrība, kas vairs nevēlas dzīvot bailēs un prasa spēcīgākus sodus un aizsardzību. Lai gan cietumu kā labošanas iestāžu ideja nav īsti attaisnojusies, mūsdienās cietuma loma ir atkal mainījusies. Tas ir drošības līdzeklis, kas pasargā sabiedrību no ļaundariem, kā arī sods par nodarījumu – kopumā pietiekami spēcīgs un nepieciešams sabiedriskās kārtības balsts.

Cietušā jēdziena un nozīmes atgriešanās krimināltiesību politikā ir jauna iezīme, kas raksturīga 20.gadsimta pēdējiem trīsdesmit gadiem.

Ja pirms tam cietušo vajadzības bija pakļautas sabiedrības interesēm, tad tagad tiešie cietušie, viņu ģimenes, potenciālie cietušie jeb kopumā upura (parasti bērna, sievietes vai sērojošās ģimenes) tēls ieņem centrālo lomu, politiķiem pamatojot nepieciešamās kriminālsodu izmaiņas. D. Gerlands atzīmē, ka cietušā vai upura simboliskajai lomai, kas pieaugusi un sākusī dzīvot savu kolektīvo dzīvi, ir būtiska sociālā nozīme. Šis publiskotais cietušā tēls jeb „tas varēji būt arī tu” palīdz aktualizēt drošības problēmu kā mūsdienu laikmeta raksturīgu iezīmi. Tai pat laikā redzams, ka individuālajai cietušo pieredzei nav vairs svarīgs kāds kopējais sabiedriskais labums. Notiek ieklausīšanās cietušajos, uzklautas cietušo deklarācijas, kā arī viņu ieteikumi par sodu vai atbrīvošanu no soda. Kopumā tā ir jauna kultūras tēma – jauna kolektīvās upura lomas nozīme, attiecības starp individuālo cietušo, simbolisko upuri un noziedzības kontroles un krimināltiesību institūcijām. „Pirmajā vietā ir sabiedrības drošība” – tā ir tēze, kura mūsdienās ir ieguvusi jaunu nozīmi. Vajadzība pēc drošības izvirzās pirmajā vietā, cietumi no jauna kļūst nozīmīgi kā efektīvs drošības līdzeklis. Alternatīvos sodus var piemērot tikai pēc rūpīgas iespējamo risku definēšanas un izvērtēšanas. Tādējādi probācijas dienestu funkcija, kas saistīta ar izvērtēšanu un uzraudzību, ir kļuvusi nozīmīgāka nekā šo dienestu veiktā sociālā darba loma.

Aplūkojot kriminoloģijas ideju transformēšanos, redzams, ka pēckara kriminoloģijas idejās valdīja atziņas par psiholoģiskajām novirzēm, kā arī socioloģiskās teorijas, kas runāja par anomiju (ierasto tikumisko normu nefunkcionēšanu), sociālo un relatīvo iespēju nevienlīdzību, subkultūru teoriju, utt. Skaidrojot noziedzību, tika runāts par indivīdiem, kuri nav saņēmuši pietiekamu izglītību vai guvuši pietiekamu sabiedrības normu un vērtību apgušanu ģimenē, vai darba iespējas, vai pietiekamu palīdzību savu psiholoģisko problēmu ārstēšanā. D. Gerlands secina, ka pēdējo gadu laikā valstu politikas aizvien nozīmīgāk sāka ietekmēt cita veida idejas, proti, kontroles teorijas. Iespēju trūkuma jēdziena vietā nāca jauns – kontroles trūkuma – jēdziens. Noziedzība tika skaidrota ar nepietiekamu sociālo kontroli vai paškontroli, un tika uzskatīts, ka vispārējās uzraudzības uzlabošana būtu līdzeklis, lai mazinātu noziedzību. Kriminoloģijas teorijas tagad ir vairāk saistītas ar ikdienas dzīvi, piemēram, racionālās izvēles teorija, noziegums kā iespēja vai situatīvā noziegumu novēršana. Ir notikusi pāreja no noziedznieka kā indivīda uz noziedzīgo nodarījumu un 'kriminogēno situāciju' esamību. Jauno kriminālpolitiku ieteikumi ir: (1) mazināt noziedzīgo situāciju iespējas, (2) paaugstināt situatīvo un sabiedrisko kontroli, un (3) mainīt ierasto dzīves kārtību. Tā rezultātā ASV un Lielbritānijā aizvien

mazāk uzmanības tiek pievērsts atstumto sociālo grupu vai indivīdu vajadzībām un labklājībai.

Kamēr nacionālajā līmenī notiek debates par sodu, cietumiem un krimināltiesībām, vietējā līmenī ir izveidota infrastruktūra, kas vēršas pret noziedzību jaunos un atšķirīgos veidos. Tiek īstenotas dažādas programmas un aktivitātes (piemēram, iedzīvotāju patruļas, pasākumi drošākai pilsētai, kaimiņu sadarbība utt.), kuras savstarpēji pārklājas, papildina viena otru un veido jauno noziedzības uzraudzības sistēmu. Lielu lomu šeit ieņem policija un probācijas dienesti un jaunās infrastruktūras mērķi ir saistīti ar noziedzības novēršanu, drošību, zaudējumu un bojājumu mazināšanu, bailu mazināšanu. Tā ir atšķirība no tradicionālajiem kriminālpolitikas mērķiem, kas saistās ar apsūdzēšanu, sodīšanu un krimināltiesībām.

D. Gerlands uzskata, ka viena no mūsdienu noziedzības novēršanas prakses un varas interesantākajām iezīmēm ir robežšķirtnes vājināšanās starp publisko un privāto sfēru. Pēdējo gadsimtu laikā nepārprotami galvenais spēks un vara noziedzības apkarošanā piederēja speciālām valsts institūcijām, bet tagad pārmaiņu laiks ir skāris arī šo jomu. Šodien aktīvu lomu noziedzības kontrolē ieņem pilsoņi, uzņēmumi un iedzīvotāju kopienas, izmantojot jaunas pieejas, atšķirīgas tehnikas un metodes. Vēl vairāk – sodu politikā tradicionāli publiskās institūcijas (cietumi, probācija, tiesas) tiek pārveidotas, balstoties valsts un privātās partnerības principos. Arī krimināltiesību jomā vērojama biznesa vadības principu ienākšana – šajā nozarē darbojošās valsts institūcijas un organizācijas pamazām pārņem vispārpieņemtos darba kvalitātes rādītājus un vadības pasākumus. Visā tiesu sistēmā ienāk jauni veidi, kā vākt un apstrādāt informāciju vai veikt finansu auditu. Uzsverot izmaksu efektivitātes un risku un resursu vadības nozīmi, tiek veidota sistēma, kas kļūst arvien jūtīgāka darbā ar noziedzību. Tiek definētas atšķirīgas mērķa grupas un segmentēti likumpārkāpēji (piemēram, augsta riska noziedznieki, kriminālās karjeras veidotāji, nejausie likumpārkāpēji vai regulāri cietušie); efektīvi izmantoti krimināltiesību resursi (izmeklēšanas resursi, tiesu kalendārs, probācijas uzraudzība un ieslodzījumu vietas); ieviestas jaunas un efektīvas sodu sankcijas (kombinētie sodi, brīdinājumi, naudas sodi), tādējādi saglabājot resursu ietilpīgos ieslodzījuma sodus tikai bīstamākajiem noziedzniekiem un de-kriminalizējot mazāk bīstamos likumpārkāpējus. Tomēr šī tendence neattiecas uz visu sodu sistēmu un, kā jau minēts, brīžiem novērojama gluži pretēja reakcija – kriminālpolitikas jautājumi tiek risināti populistiskā veidā, uz ko norāda ieslodzīto skaita pieauguma tendence pēdējos gados.

Šis augšminētās atziņas, kas pēc Deivida Gerlanda domām, raksturo ASV un Lielbritānijas krimināltiesību jaunāko vēsturi, noder arī Latvijas situācijas izvērtējumā. Mūsu atšķirīgā tiesību jomas attīstība – 50 gadu ilgā padomju tiesību pieredze – ir ļāvusi veidot pilnīgi jaunu krimināltiesību modeli, kurā ir vērts izmantot citu valstu gan pozitīvo, gan arī negatīvo mācību. Viens no svarīgākajiem secinājumiem ir tas, ka reakcija vai attieksme pret noziegumu un likumpārkāpēju veidojas līdz ar izmaiņām cilvēku domāšanā un uztverē, kas savukārt ir cieši saistītas ar ekonomiskajām, sociālajām un kultūras pārmaiņām sabiedrībā.

1.2. Kriminālsoda „piespiedu darbs” jēdziens un izpildes kārtība Latvijā

Piespiedu darbs ir kriminālsods, kas paredz notiesātā iesaistīšanu sabiedrībai nepieciešamajos darbos⁴. Šo sodu notiesātais izcieš, bez atlīdzības veicot dzīvesvietas apvidū noteiktus darbus no pamatdarba vai mācībām brīvajā laikā. Krimināllikuma 40.pants nosaka, ka piespiedu darbu piespriež uz laiku no 40 līdz 280 stundām un ka tas nav piemērojams darbnespējīgām personām un karavīriem. Ja persona ļaunprātīgi izvairās no soda izciešanas, tiesa neizciesto sodu aizstāj ar arestu, divas darba stundas rēķinot kā vienu aresta dienu.

Latvijā piespiedu darbs tika ieviests 1999.gadā kā viens no alternatīvajiem sodiem brīvības atņemšanai. Galvenie argumenti par labu brīvības atņemšanai alternatīvu un sabiedrībā izciešamo sodu ieviešanai ir: (1) tiek ietaupīta nodokļu maksātāju nauda par notiesātā uzturēšanu ieslodzījumā un (2) samazinās atkārtotu likumpārkāpumu skaits, jo efektīvi organizētam darbam sabiedrības labā ir audziņošā loma.

Latvijā Krimināllikumā sniegtā soda definīcija norāda, ka „sods ir piespiedu līdzeklis, ko personai, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, šā likuma ietvaros valsts vārdā piespriež tiesa”⁵. Soda mērķis ir „vainīgo personu sodīt par izdarīto noziedzīgo nodarījumu, kā arī panākt, lai notiesātais un citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas”⁶. V.Liholaja, aprakstot sodu politiku Latvijā, mērķim, ko likumdevējs cenšas panākt, paredzot

4 Valsts probācijas dienesta sniegtā informācija: www.probacija.lv

5 LR Saeima *Krimināllikums*, 35.pants 1., 2.daļa „Latvijas Vēstnesis”, 2005 – 2007 Likuma redakcija uz 01.01.2007.

6 LR Saeima *Krimināllikums*, 35.pants 3.daļa. „Latvijas Vēstnesis”, 2005 – 2007 Likuma redakcija uz 01.01.2007.

sodu par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, norāda trīs virzienus: (1) sodīt vainīgo personu, (2) panākt, lai šī persona turpmāk pildītu likumus un neizdarītu jaunus noziegumus (t.i., speciālā prevencija), un (3) panākt, lai citas personas pildītu likumus un neizdarītu noziegumus (t.i., ģenerālā prevencija). Lai sasniegtu šo mērķi, tiesas noteiktajam sodam ir jābūt likumīgam, taisnīgam un humānam, bet attiecīgajām institūcijām ir jānodrošina tiesas piespriežamā soda izpildīšana⁷.

Piespiedu darbu tāpat kā citus piespiedu līdzekļus noziedzīgā nodarījuma izdarītājam piespriež tiesa vai likumā paredzētajos gadījumos nosaka prokurors, sastādot priekšrakstu par sodu⁸. Latvijas Sodu izpildes kodeksa 5.pants nosaka, ka kriminālsodu „piespiedu darbs” izpilda Valsts probācijas dienests. Latvijas Sodu izpildes kodeksa noteiktā piespiedu darba izpildes kārtība⁹ paredz, ka notiesātajam, kuram piespriež piespiedu darbu, ir pienākums piecu darba dienu laikā no tiesas sprieduma spēkā stāšanās dienas pieteikties piespiedu darba izpildes institūcijā atbilstoši deklarētajai dzīvesvietai piespriežamā soda izciešanai. Ja notiesātais, lai izvairītos no soda izciešanas, noteiktā termiņā nepiesakās piespiedu darba izpildes institūcijā, viņu rakstveidā brīdina par piespiedu darba aizstāšanu ar arestu.

Valsts probācijas dienests organizē piespiedu darba izpildi atbilstoši Sodu izpildes kodeksa 134.pantam: sabiedrībai nepieciešamo darbu, kuros nodarbināmi ar piespiedu darbu notiesātie, sarakstus sagatavo pašvaldības. Savukārt Valsts probācijas dienesta teritoriālā struktūrvienība regulāri informē pašvaldību par šo darbu izpildes gaitu. Valsts probācijas dienesta kā soda izpildes institūcijas pienākumos ietilpst:

- kontrolēt, kad notiesātais ierodas pieteikties soda izciešanai;
- reģistrēt soda izciešanai pieteikušos notiesāto;
- izskaidrot notiesātajam soda izciešanas nosacījumus un kārtību;
- izsniegt notiesātajam norīkojumu pie darba devēja vai konkrēta darba veikšanai;
- noslēgt līgumu ar darba devēju par notiesātā iesaistīšanu piespiedu darbā;
- kontrolēt, kā notiesātais veic darbu, un katru dienu saņemt informāciju par to no attiecīgā darba devēja;
- uzskaitīt nostrādātās stundas par katru iepriekšējo dienu;
- ja notiesātais izvairās no soda izciešanas vai objektīvu iemeslu dēļ nav spējīgs turpināt šā soda izciešanu, sagatavot un iesniegt

7 Liholaja V. *Kāda ir sodu politika Latvijā* „Latvijas Vēstnesis” 26.10.2004; 02.11.2004 Pielikums „Jurista vārds”.

8 Krimināllikums, 35.pants

9 LR Saeima Latvijas *Sodu izpildes kodekss*, 133.-138.pants. Likuma redakcija uz 19.06.2007.

rajona (pilsētas) tiesai pieteikumu par nepieciešamību aizstāt notiesātajam piemēroto sodu – piespiedu darbu – ar cita veida sodu;

- ☑ pēc sprieduma izpildīšanas paziņot par to tiesai, kas taisījusi spriedumu.

Notiesātajam ir pienākums ierasties piespiedu darba izpildes institūcijā tās noteiktajā laikā. Soda izciešanas laikā piespiedu darbā iesaistītajiem jāievēro darbavietā pieņemtie iekšējās kārtības noteikumi, darba disciplīna, darba drošības un darba aizsardzības noteikumi, godprātīgi jāveic uzdotais darbs, jāizpilda darba devēja norādījumi, katru dienu jānostrādā noteiktais stundu skaits. Soda izciešanas laikā notiesātais piespiedu darba izpildes institūcijā un piespiedu darba izpildes vietā nedrīkst atrasties alkohola, narkotisko vai psihotropo vielu reibumā. Valsts probācijas dienests sedz notiesātajam ar ierašanos piespiedu darba izpildes institūcijā un piespiedu darba veikšanu saistītos transporta izdevumus.

Ja notiesātais slimības vai citu viņam svarīgu iemeslu dēļ nav spējīgs veikt darbu, viņš par to paziņo piespiedu darba izpildes institūcijai, kas, atzīstot notiesātā darbā neierašanās iemeslus par attaisnojošiem, var soda izpildīšanu apturēt uz laiku, ne ilgāku par vienu nedēļu, vai uz slimošanas laiku, izdarot par to attiecīgu ierakstu personas lietā. Notiesātā atvaļinājums pamatdarba vietā vai mācību atvaļinājums nav pamats soda izpildes apturēšanai. Notiesātais soda izciešanas laikā nedrīkst izbraukt no valsts bez piespiedu darba izpildes institūcijas rakstveida piekrišanas.

Notiesāto piespiedu darbā drīkst nodarbināt darbadienās ne vairāk par divām stundām, bet ar viņa piekrišanu – ne vairāk par četrām stundām no pamatdarba vai mācībām brīvajā laikā un ne vairāk par astoņām stundām brīvdienās un svētku dienās. Piespiedu darba izciešanas laikā ieskaita tās stundas, kuras notiesātais nostrādājis piespiedu darba izpildes institūcijas norīkotajā darbā. Ja notiesātais nestrādā un nemācās, viņu drīkst nodarbināt līdz astoņām stundām dienā. Notiesātajiem, kuri iesaistīti piespiedu darbā, nedēļā jānostrādā ne mazāk par divpadsmit stundām, bet, ja piespiedu darba izpildes institūcija nevar regulāri nodrošināt notiesātos ar darbu, viņus piespiedu darbā drīkst nodarbināt mazāk par divpadsmit stundām nedēļā.

Darba devējs (nodarbinātājs), kas noslēdzis līgumu ar piespiedu darba izpildes institūciju par notiesāto nodarbināšanu vai nodarbina notiesātos sabiedrības interesēs bez līguma, ierāda notiesātajiem attiecīgu darbu, kuru viņi var veikt no pamatdarba vai mācībām brīvajā laikā, un:

- ☑ rada notiesātajiem darba aizsardzības prasībām atbilstošus darba apstākļus, iepazīstina viņus ar darba aizsardzības un darba kārtības noteikumiem;
- ☑ apgādā notiesātos ar darba veikšanai nepieciešamajiem darbarīkiem un instrumentiem;
- ☑ uzrauga, kā notiesātie veic ierādīto darbu.

Darba devējs katru dienu informē piespiedu darba izpildes institūciju par katra notiesātā nostrādāto stundu skaitu vai par izvairīšanos no soda izciešanas. Ja notiesātais soda izciešanas laikā bez attaisnojuma neievēro soda izciešanas nosacījumus un kārtību, ar kuru viņš tika iepazīstināts, piespiedu darba izpildes institūcija pēc šādas rīcības iemeslu noskaidrošanas rakstveidā brīdina notiesāto par iespējamām sekām un par piespiedu darba aizstāšanu ar arestu saskaņā ar Krimināllikumu. Ja notiesātais neņem vērā izteikto brīdinājumu un atkārtoti bez attaisnojuma pārkāpj soda izciešanas nosacījumus un kārtību, šāda rīcība uzskatāma par ļaunprātīgu izvairīšanos no soda izciešanas, un piespiedu darba izpildes institūcija iesniedz rajona (pilsētas) tiesā pieteikumu par šā soda aizstāšanu ar arestu saskaņā ar Krimināllikumu. Piespiedu darba izpilde līdz lietas izskatīšanai tiesā tiek apturēta.

1.3. Kriminālsodu izpildes problēmas Latvijā un ārvalstīs

Polijas akadēmijas asociētais profesors un bijušais Ieslodzījumu vietu pārvaldes priekšnieks V.Zahars monogrāfijā par kriminālsodu izpildes problēmām¹⁰ uzsver, ka bargu sodu piemērošana jūtami neietekmē noziegumu skaitu, toties palielina noziegumu recidīvu risku. Autors atzīst, ka nav iespējams apkarot noziedzību tikai ar represīvām krimināltiesiskām metodēm un nepieciešama jauna kriminālpolitiskā ideoloģija, kura būtu vērsta uz kriminālās represijas līmeņa samazināšanu. Tas nozīmē sašaurināt brīvības atņemšanas sodu piemērošanu un izbrīvētos finanšu, materiālos un cilvēku resursus novirzīt sabiedrībā izciešamo sodu sfēras paplašināšanai un pilnveidei¹¹.

10 Zahars V. *Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas*. – Rīga, Zvaigzne ABC, 2005, 8.lpp.

11 Zahars V. *Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas*. – Rīga, Zvaigzne ABC, 2005, 9.lpp.

Kā rāda gan D. Gerlanda¹² aprakstītā ASV un Lielbritānijas, gan arī citu pasaules valstu pieredze, salīdzinoši vienkāršajā sodu sistēmā, kāda pastāvēja vairumā valstu vēl 20.gs. sešdesmitajos gados un kuras pamatā bija brīvības atņemšana, naudas sods un nosacīts sods vai soda izpildes atlikšana, aizvien aktīvāk ienāca jaunas sankcijas. Lielākajā daļā Eiropas un arī citu pasaules reģionu valstīs ir ieviestas daudzveidīgas, ar brīvības atņemšanu nesaistītas sankcijas, kuru izpildē ir svarīga sadarbība ar likumpārkāpēju, viņa piekrišana, kā arī sabiedrības atbalsts un līdzdalība: probācija, darbi sabiedrības labā, kompensācija un zaudējumu atlīdzināšana, cietušā izlīgums ar vainīgo, licenču atņemšana, mācību kursi, uz uzvedības korekciju orientēta mācīšanās un mācību programmas, ārstēšanās programmas (īpaši narkomāniem un likumpārkāpējiem, kuri izdarījuši seksuālos noziegumus), sankcija, kas paredz apmeklēt īpašus centrus, ievietošana probācijas dienas centros, intensīva uzraudzība, komandantstundu noteikšana, mājas arests, elektroniskā uzraudzība, atbrīvošana no soda ar uzraudzību, brīvības ierobežošana, kombinētie sodi un citi¹³.

Neskatoties uz alternatīvo soda veidu pieņemšanu, aplūkojot kopējo Eiropas valstu pieredzi, redzams, ka ieslodzīto skaits pieaug pat tādās tradicionāli par progresīvām uzskatītās valstīs kā Dānija un Nīderlande. Vecajās Eiropas valstīs ir novērojams, ka visur līdzīgā veidā pieaug brīvības atņemšana, un vairums no sodu sistēmas pētniekiem to skaidro ar kopumā negatīvo politisko attieksmju pieaugumu, ko ietekmē mediji un to veidotā sabiedriskā doma, kas savukārt veicina kopumā sodu bardzību pret likumpārkāpējiem¹⁴.

1.tabulā redzams, ka citu Eiropas valstu vidū Latvija joprojām atrodas pirmajā pieciniekā pēc ieslodzīto skaita uz 100 000 iedzīvotājiem (292). Tas ir ļoti augsts rādītājs pat salīdzinājumā ar citām Centrālās un Austrumeiropas valstīm. Ņemot vērā līdz šim relatīvi lielo ieslodzīto skaitu, ir likumsakarīgi, ka tieši šī reģiona valstīs pēdējos gados vērojama pakāpeniska ieslodzīto skaita samazināšanās, kas ir pretēja jau minētajai vispārējai pasaules tendencei. Aplūkojot Latvijas rādītājus, var minēt, ka Latvijā līdzīgi kā Čehijā¹⁵ cietumsodu

12 Garland D. *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*. Oxford University Press, 2001

13 Zahars V. *Notiesātie – tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas*. – Rīga, Zvaigzne ABC, 2005, 86.lpp.

14 Walters J. *Building alternatives to custody: lessons from the Czech Republic and other European States*. Skatīts 4.06.2007

<http://www.probationboards.co.uk/uploads/vista/186/pdf/Walters.pdf>

15 Walters J. *Building alternatives to custody: lessons from the Czech Republic and other European States*. Skatīts 4.06.2007

<http://www.probationboards.co.uk/uploads/vista/186/pdf/Walters.pdf>

skaita samazināšanās ir notikusi, zināmā mērā pateicoties sabiedrībā izciešamo sodu ieviešanai un Valsts probācijas dienesta aktīvajai darbībai.

1. tabula. Valstu sarindojums pēc ieslodzīto skaita uz 100 000 iedzīvotājiem

Rangs Eiropā* / pasaulē**	Valsts	Ieslodzīto skaits uz 100 000 iedzīvotājiem dotajā gadā:					
		1992	1995	1998	2001	2004	2006
1. / 3.	Krievija	487	622	688	638	587	624
2. / 15.	Baltkrievija	327	535	620	554	437	426
3. / 25.	Ukraina	248	395	478	406	410	345
4. / 29.	Igaunija	306	295	330	351	339	333
5. / 34.	Latvija	314	374	410	373	353	292
8. / 49.	Polija	153	163	148	183	210	239
9. / 50.	Lietuva	250	351	383	273	234	235
12. / 62.	Čehija	123	181	209	210	169	186
18. / 82.	Ungārija	143	124	132	152	163	156
23. / 104.	Nīderlande	49	66	85	95	123	128
28. / 125.	Austrija	87	77	86	85	–	105
32. / 136.	Vācija	71	81	96	98	98	93
35. / 140.	Grieķija	61	56	68	79	82	90
39. / 146.	Francija	84	89	86	78	91	85
42. / 151.	Zviedrija	63	65	60	68	81	82
44. / 156.	Dānija	66	66	64	59	70	77
46. / 158.	Somija	65	59	50	59	66	75
49. / 168.	Itālija	81	87	85	95	96	67
50. / 169.	Norvēģija	66	65	59	57	55	58

Avots: <http://www.prisonstudies.org>

Piezīmes: Rangs veidots * 56 Eiropas valstu starpā; ** 216 pasaules valstu starpā.

Īstenojot jaunu pieeju likumpārkāpēju uzraudzībā, ar jaunā Krimināllikuma stāšanās spēkā 1999.gada aprīlī tika paredzēts, ka novitātes – kriminālsoda „piespiedu darbs” – izpilde uzticama pašvaldībām. Neskatoties uz jaunumiem Krimināllikumā, praktiska soda izpildes uzsākšana tika kavēta. Šī soda veida īstenošanu Latvijā laika posmā no 1999.gada 1.aprīļa līdz 2003.gada oktobrim, kad tika izveidots Valsts probācijas dienests, neformāli koordinēja Sorosa fonds

– Latvija, kas finansiāli atbalstīja piespiedu darba izpildes mehānisma izveidi 10 Latvijas pašvaldībās. Šajā laikā valsts finansējums piespiedu darbu uzraudzības dienestu izveidei pašvaldībām netika piešķirts, un tikai 2002.gada jūnijā stājās spēkā izmaiņas likumdošanā, kas atrisināja reālu sankciju piemērošanu piespiedu darbu neizpildes gadījumā, paredzot, ka arests izciešams daļēji slēgtā cietumā¹⁶.

2003.gada decembra beigās tika pieņemts Valsts probācijas dienesta likums. Ietverot likuma grozījumus, kas tika pieņemti 2006.gada novembrī, tas definē Valsts probācijas dienestu (VPD) kā tieslietu ministra pārraudzībā esošu tiešās pārvaldes iestādi, kas īsteno valsts politiku kriminālsoda – piespiedu darbs – un audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa – sabiedriskais darbs – izpildē, kā arī probācijas klientu uzraudzībā un sociālās uzvedības korekcijā. Valsts Probācijas dienests 2004. gadā pārņēma piespiedu darba koordināciju valsts līmenī, 2005.gadā atbilstoši pārejas modelim piespiedu darba izpildē uzsākot piešķirtā finansējuma administrēšanu un daļēji arī piespiedu darba izpildi Latvijas teritorijā. Šobrīd var uzskatīt, ka ir beidzies pārejas posms un no 2006. gada janvāra VPD pilnībā ir pārņēmis kriminālsoda „piespiedu darbs” izpildi.

Piespiedu darbus var piemērot tikai par kriminālpārkāpumiem un mazāk smagiem noziedzīgiem nodarījumiem – Krimināllikuma pantu 1. un 2. daļai. No 1999.gada līdz 2004.gadam no apmēram 500 noziedzīgiem nodarījumiem, kas uzskaitīti Latvijas Krimināllikumā, piespiedu darbu varēja piemērot par 90 noziedzīgiem nodarījumiem. 2005. gada 1.janvārī spēkā stājās Krimināllikuma grozījumi, kas paplašināja piespiedu darbu piemērošanu par 114 noziedzīgiem nodarījumiem. Visbiežāk piespiedu darbu Latvijā piespriež par transportlīdzekļa vadīšanu alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē, zādzību, krāpšanu un piesavināšanos nelielā apmērā un līdzīgiem noziedzīgiem nodarījumiem (sk. 1. un 2. pielikumu).

Līdzšinējā politika šī alternatīvā soda ieviešanā līdz šim ir bijusi sekmīga, par ko liecina stabils piespiedu darbos notiesāto personu skaita pieaugums (sk. 2. tabulu).

16 Providus. *Kriminālsoda – piespiedu darbs realizēšana Latvijas teritorijā*. TM Valsts probācijas dienests, 2004, 3.-4.lpp. Skatīts elektroniski 18.09.2007 <http://www.probacija.lv/upload/gen/564/Piespiedu%20darba%20realizacija%20Latvija.doc>

2. tabula. Piespiedu darbos notiesāto personu skaits 1999. – 2006. gadā

Kopš 01.04.1999*	2000*	2001*	2002*	2003*	2004**	2005**	2006**
183	596	1020	1216	1359	1545	1742	1952

Avoti: * Providus. *Kriminālsoda – piespiedu darbs realizēšana Latvijas teritorijā*. TM Valsts probācijas dienests, 2004.

** Tiesu administrācijas Tiesu darba organizācijas departamenta tiesu statistikas nodaļas dati.

Tomēr, analizējot piespiedu darba īpatsvaru piespriepto soda veidu vidū, jāsecina, ka kopumā tas nav būtiski ietekmējis brīvības atņemšanas piespriešanu. Pēdējo trīs gadu laikā redzamo ar brīvības atņemšanu notiesāto personu skaita kritumu absolūtajos skaitļos (skatīt 3. pielikumu) ir ietekmējis kopumā notiesāto personu skaita samazinājums. Proporcioniāli brīvības atņemšana tomēr joprojām saglabā savu daļu kā otrais biežāk piespriehtais soda veids, un tikai 2005.gadā tas ir piespriehts mazāk nekā 24% vai ceturtajai daļai no visiem notiesātajiem, bet 2006.gadā atgriežas savās līdzšinējās 27% robežās (sk. 3. tabulu, soda veidu proporcijas no kopējā piespriehto sodu skaita ir aprēķinātas, izmantojot 3. pielikumā dotos datus).

3. tabula. Soda veidu sadalījums Latvijā notiesāto personu vidū (procentos) 1999. – 2006. gadā

	2000*	2001*	2002*	2003*	2004**	2005**	2006**
	%	%	%	%	%	%	%
brīvības atņemšana	26,1	25,9	28,3	26,9	25,5	23,4	27,0
nosacīti notiesātie	56,6	54,9	53,3	53,8	53,5	53,6	45,4
naudas sods	10,0	8,1	5,8	6,6	6,4	6,4	7,3
piespiedu darbs	4,7	8,1	9,7	9,9	11,7	15,4	19,5
arests	0,02	0,04	0,1	0,04	0,03	0,1	0,1
atbrīvoti no soda	2,6	3,1	2,8	2,7	3,0	1,2	0,7
KOPĀ	100	100	100	100	100	100	100

Avoti: * Zahars V. *Notiesātie - tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas*. Rīga, Zvaigzne ABC, 2005, 15.lpp.

** Tiesu administrācijas Tiesu darba organizācijas departamenta tiesu statistikas nodaļas dati.

3.tabulā redzams, ka piespiedu darba īpatsvara palielinājums līdz 2004.gadam ir veidojies uz naudas soda rēķina. Savukārt jaunāko Krimināllikuma grozījumu un, iespējams, aktīvākas VPD darbības ietekmē 2005.gadā ir noticis jau minētais brīvības atņemšanas soda mazinājums, kā arī pirmo reizi manāms no soda atbrīvoto personu samazinājums, kas turpinās arī 2006.gadā. Jaunākā tendence sodu statistikā ir 2006.gadā vērojama nozīmīgais (8%) ar brīvības atņemšanu nosacīti notiesāto samazinājums, kam alternatīva, acīmredzot, ir piespiedu darbs.

Tādējādi apstiprinās jau iepriekšējā pētījumā izdarītais secinājums par to, ka „piespiedu darbs nav kļuvis par reālu alternatīvu brīvības atņemšanai, bet vairumā gadījumu aizstājis nosacītu brīvības atņemšanas sodu vai naudas sodu”¹⁷. Tas norāda uz zināmu pretrunu ar sākotnēji izvirzīto mērķi piespiedu darbam kā brīvības atņemšanai alternatīvajam sodam – samazināt to personu loku, kuras, nokļūstot ieslodzījumā, ir spiestas iziet destruktīvu, degradējošu, kriminalizējošu procesu, kas vairumā gadījumu beidzas ar attiecīgo personu izstumšanu no sabiedrības.

1.4. Sabiedrībā izciešamie sodi un sociālās atstumtības mazināšana

Pētījumi par sociālās atstumtības riska grupām¹⁸ rāda, ka no ieslodzījuma vietām atbrīvotajiem cilvēkiem ir īpaši apgrūtinātas iespējas iekļauties darba tirgū un sabiedrībā. To ietekmē iedzīvotāju un darba devēju negatīvā attieksme pret šo personu iepriekšējo sodāmību, ar cietumiem un ieslodzījuma vietām saistītās bailes un aizspriedumi, sociālo iemaņu un prasmju zudums, personai izciešot sodu ieslodzījuma vietā. Latvijā veiktie pētījumi par iespējām saglabāt ieslodzīto personu darba spējas un veikt sociālo rehabilitāciju ieslodzījuma vietās vai pēc atbrīvojuma no tām pierādīja, ka šobrīd soda izciešana Latvijas brīvības atņemšanas iestādēs sekmē personas sociālā tīkla sašaurināšanos (tiek zaudēts ģimenes atbalsts un draugi) un darbaspēju zaudējumu¹⁹. Vairāk vai mazāk ilgstošu brīvības atņemšanu izbaudījušajiem

17 Providus. *Kriminālsoda – piespiedu darbs realizēšana Latvijas teritorijā*. TM Valsts probācijas dienests, 2004, 5. lpp.

18 Rungule R., Sņikere S., et al. *Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums*. LM 2007, 192., 273.- 283.lpp.

19 Piemēram, detalizētu iepriekš veikto pētījumu apkopojumu ir snieguši pētījuma Ieslodzīto un no ieslodzījuma atbrīvoto personu izglītības, nodarbinātības un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu pieejamība autori. Sk. internetā:

http://sf.lm.gov.lv/CMS/modules/EReditor/jscripts/tiny_mce/plugins/filemanager/files/equal/dokumenti/petijums_ieslodzitie.doc

cilvēkiem ir zudušās sociālās iemaņas, kas nepieciešamas ikdienas dzīves organizēšanai, kā arī kvalifikācija un darba prasmes (ja tādas vispār bijušas), kas nepieciešamas, lai atgrieztos savā darba vietā vai veidotu jaunas darba attiecības. Ja cilvēks nokļūst cietumā, darba devējs negaida, kamēr viņš atgriezīsies no cietuma, bet aizstāj viņu ar citu darbinieku. Personām pēc atgriešanās no ieslodzījuma vietas parasti ir problēmas atrast darbu, jo bijušajiem darba devējam viņi vairs nav vajadzīgi, darba spējas ir daļēji zaudētas un atrast jaunu darbu ir samērā grūti. Saskaņā ar iepriekš veikto pētījumu datiem, bijušie ieslodzītie vairāk nekā citu grupu iedzīvotāji izmanto neformālos kanālus, veidojot savu dzīvi brīvībā, ir mazāk informēti par valsts un pašvaldību piedāvātajām iespējām un ir pasīvāki nekā citas iedzīvotāju grupas aktīvo nodarbinātības pasākumu izmantošanā²⁰.

No šāda aspekta aplūkojot, pētījumā apskatītais brīvības atņemšanai alternatīvais soda veids – piespiedu darbs, kura īstenošanu Latvijā šobrīd pilnībā organizē Valsts probācijas dienests, ir orientēts uz likumpārkāpēju iekļaušanu sabiedrībā, nevis izolēšanu no tās. Piespiedu darba kā alternatīvas brīvības atņemšanai ieviešana ir viena no iespējām notiesātajam saglabāt jau esošo darbu vai, ja persona sodīšanas brīdī nestrādā algotu darbu, saglabāt un attīstīt darba spējas.

Tomēr šī mērķa realizēšana ir iespējama tikai tad, ja sabiedrības attieksme izprot problēmu un atbalsta notiesātā atgriešanos sabiedrībā. Jāpiezīmē, ka pozitīvas attieksmes veidošanā ļoti liela nozīme ir arī paša notiesātā spējai atzīt savu nodarījumu un apzināties nodarījuma sekas, tādējādi arī motivācijai laboties un atgriezties sabiedrībā. Sajā darbā ar likumpārkāpēju un cietušo liela nozīme ir „taisnīguma atjaunošanas” pieejai, ko attīsta un arī praktiski īsteno VPD atbilstoši Valsts probācijas dienesta likuma 6.punktam.

Taisnīguma atjaunošanas princips kriminālprocesā tiek īstenots caur izlīgumu „kurā cietušais un likumpārkāpējs kopīgi iesaistās noziedzīga nodarījuma seku likvidēšanā, vienojoties par taisnīgu risinājumu. Cietušajam izlīguma procesā tiek sniegta iespēja paust savu viedokli par notikušo, saņemt atvainošanos un zaudējumu atlīdzināšanu, kā arī gūt morālo gandarījumu. Izlīgums dod iespēju cietušajam aktīvi piedalīties kriminālprocesā, kas līdz šim Latvijā nebija iespējams un tika uzskatīts par būtisku tiesu sistēmas trūkumu. Savukārt likumpārkāpējam izlīguma process liek pārdomāt savas rīcības sekas un uzņemties atbildību par nodarīto cietušajam. Izlīgums palīdz cietušajam saglabāt

20 Latvijas kopējais sociālās iekļaušanas memorands. Skatīts 14.06.2006 http://www.lm.gov.lv/doc_upl/LMMemorandsLV_230104.doc

neitrālas attiecības ar likumpārkāpēju, kas kopumā veicina sabiedrības drošību²¹. Šāda cietušo uzklausišanas prakse un viņa ieteikumu ņemšana vērā soda piespriešanā vai atbrīvošanā no soda nozīmētu jaunās sodu filozofijas iedzīvošanos Latvijā.

Tomēr, lai alternatīvie sodi, tai skaitā arī piespiedu darbs, efektīvi darbotos, ir jābūt atbalstam no visām ieinteresētajām pusēm, tas nozīmē, ka jaunu uzskatu pieņemšanai ir jābūt pietiekami vispārējai – sākot no tieslietu speciālistiem, tiesnešiem un citiem profesionāļiem līdz nevalstiskajām organizācijām un pašvaldību iedzīvotājiem. Citu valstu pieredze rāda, ka tikai inteliģencei, samērā šaurai elitei un noteiktas jomas speciālistiem svarīgi ideāli un vērtības var tikt iestrādāti likumos, tomēr to dzīvotspēja jeb ilgtspēja ir atkarīga no plašāka sabiedrības atbalsta attiecīgajam ideju kopumam vai filozofijai. Aplūkojot piespiedu darbu, kas ir sabiedrībā izciešamais sods, redzams, ka tas ir viens no rādītājiem sabiedrības atbalstam jaunajiem kriminālpolitikas ideāliem: sākot jau no likumdevējiem jeb Krimināllikuma pantiem, kas paredz piespiedu darbu kā soda piemērošanu; prokuroru un tiesnešu gatavību piemērot piespiedu darbu; probācijas dienestu un vietējo piespiedu darba infrastruktūru; esošajiem un iespējamajiem nodarbinātājiem jeb piedāvātajām piespiedu darba vietām un veidiem; līdz pašiem notiesātajiem un viņu attieksmei pret piespiedu darbu kā sodu.

21 Valsts probācijas dienests. Skatīts 14.06.2006 <http://www.probacija.lv/lat/gen/5/675>

II PĒTĪJUMA PLĀNS UN DATU VĀKŠANAS METODES

Teorētiskais pārskats ļauj noteikt, ka piespiedu darba kā alternatīva soda idejas atbalstam ir svarīgs sabiedrības un nozares profesionāļu atbalsts, ar pēdējiem saprotot varas institūcijas, kas iesaistītas soda piespriešanā un praktiskajā īstenošanā, proti, tiesneši, nodarbinātāji un Valsts probācijas dienesta darbinieki. Šo mērķa grupu viedoklis tika sīkāk izziņāts dotā pētījuma ietvaros. Datu vākšana katrā mērķa grupā notika atbilstoši pētījuma mērķiem un uzdevumiem. Kopumā pētījuma ietvaros notika šādas aktivitātes:

- Padziļinātās intervijas ar tiesnešiem;
- Dziļās intervijas ar darba devējiem (nodarbinātājiem);
- Dziļās intervijas ar Valsts probācijas dienesta darbiniekiem;
- Sabiedriskās domas aptauja.

Līdzīgs pētījums tika īstenots arī par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa „sabiedriskais darbs” nozīmi sociālās atstumtības mazināšanā. Gadījumos, ja tiesnesis, kas tika iztaujāts par attieksmi pret sabiedrisko darbu, bija piespriedis arī piespiedu darbu, bet nodarbinātājs – strādājis ar abām mērķa grupām, jautājumi par piespiedu darbu tika uzdoti arī pētījuma par sabiedrisko darbu ietvaros (un otrādi). Savukārt šī pētījuma ietvaros Valsts probācijas dienesta darbinieki tika iztaujāti arī par grūtībām, praktiski īstenojot sabiedrisko darbu.

2.1. Padziļinātās intervijas ar tiesnešiem

Padziļināto interviju ar tiesnešiem par piespiedu darba soda piemērošanu likumpārkāpējiem mērķis bija iegūt padziļinātu skatījumu par piespiedu darba efektivitāti, noteikt attieksmi pret soda izpildes institūcijas (Valsts probācijas dienesta un nodarbinātāju) kapacitāti nodrošināt tā izpildi. Atbilstoši mērķim tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- Izziņāt racionālos un emocionālos faktoros, saskaņā ar kuriem tiek pieņemts lēmums par piespiedu darba piemērošanu vai nepiemērošanu likumpārkāpējiem;
- Novērtēt pastāvošos normatīvos aktos noteiktos ierobežojumus piespiedu darba soda piemērošanā;
- Novērtēt tiesnešu priekšstatus par savu lomu sociālās atstumtības riska mazināšanā personām, kas izdarījušas vieglus likumpārkāpumus;
- Novērtēt līdzšinējo tiesnešu pieredzi sadarbībā ar soda izpildes institūcijām un to kapacitāti, nodrošinot soda izpildi.

Pētījuma ietvaros tika veikts 20 padziļinātas intervijas ar tiesnešiem. Intervijas tika veiktas gan Rīgā, gan visos Latvijas reģionos, un sadalījumu pa reģioniem noteica gan notiesāto skaits, gan piespiedu darba piespriešanas biežums dažāda lieluma pašvaldībās. Tā kā pētījums tika īstenots kopā ar pētījumu par sabiedrisko darbu, tad 9 tiesneši Latvijas reģionos, kuri piesprieda audzinoša rakstura piespiedu līdzekli „sabiedriskais darbs”, bija piesprieduši arī piespiedu darbu un izteica par to savu viedokli, un šis papildu iegūtais materiāls arī ir analizēts pētījuma ietvaros.

Pētījuma pārskatā slīprakstā ir doti citāti no intervijām ar tiesnešiem, nodarbinātājiem un Valsts probācijas dienesta darbiniekiem. Lai nodalītu katras grupas viedokli, iekavās aiz citāta ir norādīta mērķa grupa, piemēram, „tiesnesis”, „darba devējs” vai „VPD darbinieks”.

2.2. Dziļās intervijas ar darba devējiem

Dziļo interviju ar darba devējiem (nodarbinātājiem) mērķis bija iegūt padziļinātu skatījumu par piespiedu darba kā soda efektivitāti un darba devēju motivāciju iesaistīties nodarbinātības pasākumos, noteikt attieksmi pret soda izpildes institūciju (Valsts probācijas dienestu). Aktivitātei tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- Izzināt racionālos, sociālos un emocionālos faktorus, saskaņā ar kuriem tiek pieņemts lēmums par līdzdalību piespiedu darba organizēšanu likumpārkāpējam;
- Novērtēt darba devēju pieredzi, nodarbinot likumpārkāpējus, gan no ieguvumu, gan no zaudējumu un risku viedokļa;
- Uzkrāt informāciju ar pozitīvās prakses piemēriem;
- Novērtēt darba devēju priekšstatus par savu lomu sociālās atstumtības riska mazināšanā personām, kas izdarījušas likumpārkāpumus;
- Novērtēt līdzšinējo pieredzi sadarbībā ar soda izpildes institūcijām.

Pētījuma ietvaros tika veiktas 20 dziļās intervijas ar darba devējiem. Tā kā samērā bieži darba devēji nodarbināja gan piespiedu, gan sabiedriskā darba veicējus, tad sabiedriskā darba pētījuma ietvaros tika iegūtas 7 intervijas, kur darba devēji izteicās par abu mērķa grupu problēmām. Intervijas tika veiktas gan Rīgā, gan Latvijas reģionos.

2.3. Dziļās intervijas ar Valsts probācijas dienesta darbiniekiem

Dziļo interviju ar Valsts probācijas dienesta darbiniekiem mērķis bija iegūt padziļinātu skatījumu par piespiedu darba kā soda efektivitāti, sadarbības grūtībām ar tiesnešiem, darba devējiem un notiesātajiem likumpārkāpējiem. Tā kā pētījumā par sabiedrisko darbu Valsts probācijas dienesta darbinieku viedokļu izpēte netika iekļauta pētījuma programmā, tad VPD darbinieki tika iztaujāti gan par piespiedu darbu, gan par sabiedrisko darbu. VPD viedoklis par sabiedrisko darbu ir dots pētījuma „Sabiedriskā darba nozīme sociālās atstumtības mazināšanā” pārskatā. Kopumā aktivitātes uzdevumi bija:

- Novērtēt iesaistīto mērķa grupu ieinteresētību veicinošos un bremzējošos faktoros piespriedē un palīdzēt izpildīt piespiedu darbu vai sabiedrisko darbu;
- Novērtēt sadarbības pieredzes ar citām iesaistītām mērķa grupām gan no ieguvumu, gan no zaudējumu un risku viedokļa;
- Novērtēt piespiedu darba kā soda ietekmi uz likumpārkāpēja nodarbinātību un sociālo rehabilitāciju un sabiedriskā darba kā audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa efektivitāti;
- Novērtēt soda izpildītāju priekšstatus par savu lomu sociālās atstumtības riska mazināšanā personām, kas izdarījušas likumpārkāpumus.

Pētījuma ietvaros tika veiktas 15 intervijas ar Valsts probācijas dienesta darbiniekiem, kuri organizē piespiedu darba soda izpildi Rīgā vai citos Latvijas rajonos. Tas nodrošināja, ka pētījumā tiek pārstāvēts gan tādu darbinieku viedoklis, kuriem ir liela darba slodze, ko nosaka probācijas klientu skaits vienam VPD darbiniekam, gan tādu darbinieku viedoklis, kuriem ir mazāks klientu skaits. Probācijas klientu skaita dažādību Latvijas rajonos nosaka objektīvi apstākļi – ar piespiedu darbu notiesāto likumpārkāpēju skaits noteiktā teritorijā.

2.4. Sabiedriskās domas aptauja

Sabiedriskās domas aptaujas mērķis bija nomērīt sabiedrībā pastāvošos viedokļus par piespiedu darba efektivitāti, salīdzinot ar citiem kriminālsodu veidiem. Mērķa sasniegšanai tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- Nomērīt informētības līmeni par piespiedu darbu;
- Noskaidrot sabiedrībā dominējošos viedokļus par piespiedu darba piemērošanas sociālajiem ieguvumiem un zaudējumiem;

- ☑ Noskaidrot galvenos priekšstatus par dažādu kriminālsodu veidu ietekmi uz likumpārkāpēja iespēju koriģēt savu uzvedību un iekļauties sabiedrībā.

Sabiedriskās domas aptauja tika veikta laika posmā no 2007. gada 14. maija līdz 19. jūnijam, aptverot visus Latvijas iedzīvotājus 15 – 74 gadu vecumā. Pētījumā tika aptaujāti 1000 respondenti, veicot tiešās intervijas dzīves vietās. Respondentu atlase tika veikta pēc vairākpakāpju stratificēta izlases principiem. Lai iegūtu 1000 derīgas intervijas, tika veikti 2067 kontakti ar potenciālajiem respondentiem. Aptauja tika veikta sadarbībā ar SIA „Socioloģisko pētījumu institūts”.

III PĒTĪJUMA REZULTĀTI

Pētījuma rezultātu pārskats sastāv no četrām nodaļām. Pirmkārt, tiks aplūkota sabiedrības attieksme pret kriminālsodu „piespiedu darbs”, salīdzinot ar citiem sodu veidiem, un profesionāļu (tiesnešu un Valsts probācijas dienesta darbinieku) attieksme pret piespiedu darbu. Otrkārt, tiks aplūkots kriminālsoda „piespiedu darbs” piespriešanas process. Treškārt, būtiska nodaļa ir soda praktisko izpildes problēmu raksturojums gan nodarbinātāju, gan VPD darbinieku vērtējumā. Ceturtkārt, ir analizēta piespiedu darba kā kriminālsoda efektivitāte un izteikti priekšlikumi tās paaugstināšanai.

3.1. Sabiedrības un profesionāļu attieksme pret piespiedu darbu

Lai sabiedrībā izciešamie sodi, kāds ir arī kriminālsods „piespiedu darbs”, tiktu pielietoti tik plaši, cik to pieļauj spēkā esošie likumi, un lai sods būtu efektīvs, ir nepieciešams gan sabiedrības, gan nozares profesionāļu atbalsts, līdz ar to viens no pētījuma uzdevumiem bija noskaidrot sabiedrības, tiesnešu un Valsts probācijas dienesta darbinieku attieksmi pret piespiedu darbu.

3.1.1. Piespiedu darba pazīstamība un tēls sabiedrībā

Sabiedriskās domas aptaujā Latvijas iedzīvotājiem tika uzdoti jautājumi, pirmkārt, par, viņuprāt, piemērotāko soda veidu tādos gadījumos, kad saskaņā ar Krimināllikumu ir iespējams piemērot arī piespiedu darbu un, otrkārt, piemērotāko sodu, kas vislabāk atturētu pieaugušu cilvēku no turpmākiem pārkāpumiem vai noziedzīgas darbības veikšanas. Aptaujas iesākumā aptaujātie tika brīdināti, ka pētījuma tēma ir sodi, kas būtu piemēroti par noziedzīgiem nodarījumiem, kuri nerada nopietnus draudus sabiedrībai. Latvijas iedzīvotāju atbildes uz abiem iepriekš minētajiem jautājumiem ir dotas 1. attēlā.

1. attēlā pirmā kolona attēlo Latvijas iedzīvotāju 15 – 74 gadu vecumā viedokli par piemērotāko sodu par tādu noziedzīgu nodarījumu veikšanu kā zādzība, krāpšana, huligānisms, automašīnas vadīšana alkohola vai citu vielu ietekmē (neizraisot autoavāriju), un citu līdzīgu pārkāpumu veikšanu (turpmāk tekstā – par mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu veikšanu). Otrā kolona attēlo iedzīvotāju viedokli, kāds soda veids,

viņuprāt, vislabāk var atturēt pieaugušu cilvēku no turpmākiem pārkāpumiem un noziedzīgas darbības veikšanas. Abos jautājumos iedzīvotājiem tika lūgts izvēlēties vienu soda veidu no visiem Latvijā iespējamiem (Krimināllikumā paredzētiem) soda veidiem.

1. attēlā ir minēti vairāki nosacīti sodi. Nosacīta sodīšana nozīmē, ka piespriestais sods reāli netiek izpildīts ar nosacījumu, ka notiesātais pārbaudes laikā, ko nosaka tiesa, neveiks jaunus noziedzīgus nodarījumus, nepārkāps sabiedrisko kārtību un pildīs tiesas noteiktos pienākumus – pretējā gadījumā sods tiek reāli izpildīts. Tas nozīmē, ka nosacīta brīvības atņemšana nozīmē, ka tad, ja cilvēks tiesas noteiktajā laika periodā izdara jaunu pārkāpumu, viņam tiek piemērota reāla brīvības atņemšana (cietumsods).

1. attēls. Dažādu kriminālsodu piemērotība mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu sodīšanai

Avots: Sabiedriskās domas aptauja, Latvijas iedzīvotāju vecumā 15 – 74 gadi (n=1000 respondenti).

Jautājumu formulējums anketā:

Vispiemērotākais sods KOPUMĀ – Jūsaprāt, kāds soda veids būtu vispiemērotākais par tādu noziedzīgu nodarījumu veikšanu kā zādzība, krāpšana, huligānisms, automašīnas vadīšana alkohola vai citu vielu ietekmē (neizraisot autoavāriju) un citu līdzīgu pārkāpumu veikšanu? Vispiemērotākais sods PIEAUGUŠAJIEM – Kopumā vērtējot, kāds soda veids, Jūsaprāt, vislabāk var atturēt PIEAUGUŠU cilvēku no turpmākiem pārkāpumiem vai noziedzīgas darbības veikšanas?

Aplūkojot Latvijas iedzīvotāju viedokli, redzams, ka kopumā vispiemērotākais sods par mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu

veikšanu ir reāli labošanas darbi jeb darbs sabiedrības labā bez atlīdzības (37%), kas, pēc definīcijas, atbilst piespiedu darbam. Nākošie divi biežāk minētie kriminālsodi ir reāls naudas sods un reāla brīvības atņemšana jeb cietumsods (18%). Kopumā respondenti biežāk kā vispiemērotākos soda veidus par mazāk smagu noziegumu veikšanu min reālus sodus, ievērojami retāk – nosacītus soda veidus.

Detalizētāk aplūkojot divus soda veidus – cietumsodu un reālus labošanas darbus sabiedrības labā bez atlīdzības –, redzams, ka piespiedu darbu par mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu veikšanu biežāk atbalsta Rīgā dzīvojošie iedzīvotāji, ar augstāko izglītību un augstākiem ienākumiem uz vienu ģimenes locekli. Cietumsodu par vispiemērotāko sodu par mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu veikšanu biežāk min aptaujātie ar zemākiem ienākumiem un ārpus Rīgas dzīvojošie.

Galvenais pozitīvais ieguvums, ko nosauca respondenti, kas par vispiemērotāko soda veidu mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu veicējiem atzina cietumsodu, ir likumpārkāpēja izolēšana (sabiedrības attīrīšana). Galvenās negatīvās sekas, ko respondenti saskatīja cietumsoda gadījumā, ir zaudējumi valsts budžetā. Interesants ir novērojums, ka šī aptaujāto daļa, kas cietumsodu uzskatīja par piemērotu arī mazāk smagiem noziedzīgiem nodarījumiem, reti minēja, ka iespējamās brīvības atņemšanas negatīvās sekas ir iespēja mācīties veikt noziedzīgus nodarījumus.

Piespiedu darbu galveno ieguvumu iedzīvotāji, kas šo soda veida atzina par piemērotāko mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu veicējiem, ir sabiedrības ieguvums (vides sakārtotība utt.) un apstākļi, ka sods ir konkrēts un jūtams. Negatīvas sekas vairums piespiedu darba atbalstītāju nevarēja nosaukt.

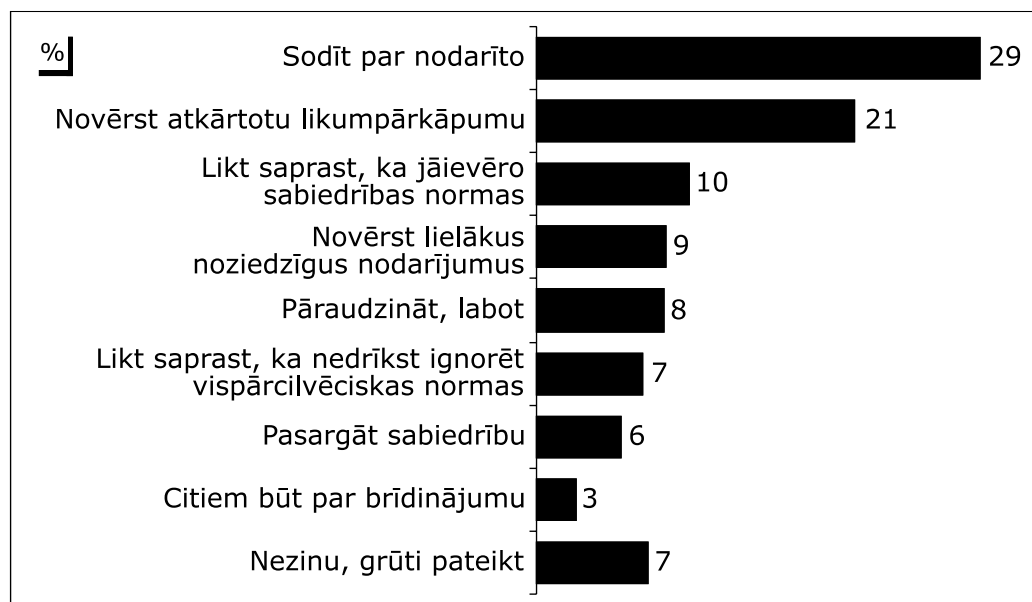
Latvijas iedzīvotāju viedoklis par piemērotāko soda veidu pieaugušajiem atšķiras (sk. 1. attēlu) no priekšstata par piemērotāko soda veidu kopumā par mazāk smagiem noziedzīgiem nodarījumiem, lai gan reāli labošanas darbi sabiedrības labā bez atlīdzības (piespiedu darbs) joprojām tiek minēts visbiežāk (31%). Galvenie iemesli, kāpēc reāli labošanas darbi, pēc respondentu domām, ir piemēroti pieaugušu personu sodīšanai, ir: (1) iespēja pārdomāt nodarīto, kauna sajūta un bailes no soda; (2) darbs un disciplīna; (3) radīta iespēja laboties un (4) darba visas sabiedrības labā veikšana.

Reāls cietumsods ir otrs biežāk nosauktais sods (20%), kas ir piemērots pieaugušajiem, lai atturētu no turpmākiem pārkāpumiem, tam seko reāls naudas sods (17%) un nosacīta brīvības atņemšana (14%). Reāla

brīvības atņemšana jeb cietumsods kā piemērotākais soda veids pieaugušu personu sodīšanai galvenokārt tika pamatots ar to, ka tas (1) sniedz iespēju pārdomāt nodarīto, rada kauna sajūtu un bailes no soda; (2) veicina atbildību par nodarīto; (3) „attīra” sabiedrību.

Latvijas iedzīvotāju priekšstatī par to, kādi ir galvenie mērķi, sodot pieaugušu cilvēku par mazāk smagu noziegumu vai likumpārkāpumu veikšanu, ir doti 2. attēlā.

2. attēls. Galvenie soda par mazāk smagiem noziedzīgiem nodarījumiem motīvi

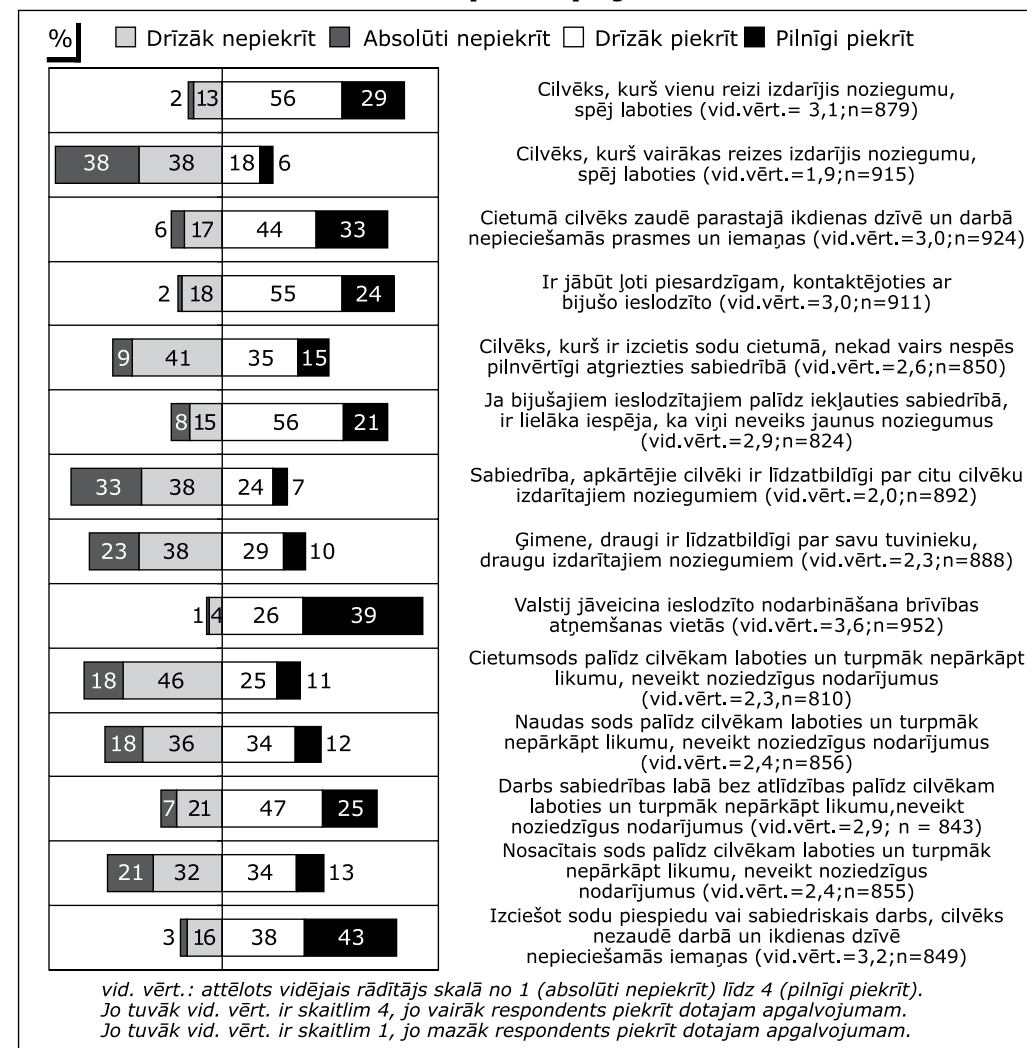
Avots: Sabiedriskās domas aptauja, Latvijas iedzīvotāju vecumā 15 – 74 gadi (n=1000 respondenti).

Jautājuma formulējums anketā: Jūsaprāt, kāds ir galvenais soda mērķis sodot PIEAUGUŠO par mazāk smagiem noziegumiem vai likumpārkāpumiem?

2. attēls rāda, ka galveno soda par mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu mērķi Latvijas iedzīvotāji saskata sodīšanā par nodarīto (29%) un atkārtota likumpārkāpuma novēršanā (21%). Visbiežāk „sodišanu” kā galveno soda mērķi ir nosaukuši respondenti, kas par vispiemērotāko sodu pieaugušajiem par mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu veikšanu uzskatījuši reālu naudas sodu. „Novērst atkārtotu likumpārkāpumu” par soda galveno mērķi visbiežāk ir nosaukuši aptaujātie, kas par vispiemērotāko sodu pieaugušajiem uzskatījuši nosacītu brīvības atņemšanu un nosacītu naudas sodu. „Likt saprast, ka jāievēro sabiedriskās dzīves normas” – šo iemeslu visbiežāk minējuši tie respondenti, kas par vispiemērotāko sodu pieaugušo sodīšana uzskata

reālu naudas sodu un reālus labošanas darbus. Soda mērķus – pasargāt sabiedrību un novērst lielākus noziedzīgus nodarījumus – biežāk izteikuši respondenti, kas par vispiemērotāko sodu minējuši reālu brīvības atņemšanu. 3. attēls rāda Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret cilvēkiem, kas izdarījuši noziedzīgus nodarījumus, un viedokli par dažādu soda veidu ietekmi uz notiesāto iespēju laboties un iekļauties sabiedrībā.

3. attēls. Priekšstatī par sodu ietekmi uz likumpārkāpējiem

Avots: Sabiedriskās domas aptauja, Latvijas iedzīvotāju vecumā 15 – 74 gadi (n=1000 respondenti). Atbilžu variants „grūti pateikt” attēlā nav parādīts.

Jautājuma formulējums anketā: Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat katram manis nolasītajam izteikumam (dots izteikumu saraksts).

Visiem aptaujātajiem respondentiem tika lūgts izvērtēt 14 izteikumus, kas saistīti ar attieksmi pret bijušajiem ieslodzītajiem, dažādu soda veidu seku vērtējumu un apkārtējo līdzcilvēku līdzatbildību noziedzīgu nodarījumu veikšanā. Par katru minēto apgalvojumu aptaujātais izteica savu viedokli – piekrita vai nepiekrita. Iegūto viedokļu sadalījums par katru izteikumu procentos un novērtējuma vidējais vērtējums ir redzams 3. attēlā.

Iesākumā jāpievērš uzmanība pirmajiem diviem 3. attēlā dotajiem izteikumiem. Tie atspoguļo cilvēka spēju laboties, ja viņš noziegumu ir izdarījis (1) vienu reizi un (2) vairākas reizes. Redzams, ka Latvijas iedzīvotāju viedoklis par to, vai cilvēks, kurš vienu reizi ir izdarījis noziegumu, ir pilnīgi pretējs viedoklim par to, vai cilvēks spēj laboties, ja ir izdarījis vairākus noziegumus. Tam, ka cilvēks, kurš ir izdarījis noziegumu vienu reizi, spēj laboties, drīzāk vai pilnībā ir piekrituši 85% respondentu, taču tam, ka laboties varētu cilvēks, kurš noziegumu ir izdarījis vairākkārt, piekrita tikai 24% respondentu. Liels ir to respondentu skaits, kuri absolūti nepiekrīt, ka cilvēks, kurš ir izdarījis noziegumu vairākas reizes, spētu laboties – 38%. Apgalvojumam „cilvēks, kurš ir vairākas reizes izdarījis noziegumu, spēj laboties” biežāk absolūti nepiekrīt Rīgā dzīvojošie respondenti un respondenti vecumā virs 45 gadiem.

Salīdzinot iepriekš minētos datus ar 2006. gadā SKDS veiktā pētījuma „Sabiedrības attieksme pret Valsts probācijas dienestu un bijušajiem ieslodzītajiem” rezultātiem, redzams, ka ir pieaudzis skeptiski pret cilvēkiem, kas vienu vai vairākas reizes pārkāpuši likumu, noskaņoto respondentu skaits. 2006. gadā tam, ka cilvēks, kurš ir vienu reizi izdarījis noziegumu, spēs laboties daļēji vai absolūti nepiekrita 8% respondentu, 2007. gadā – 15%, bet tam, ka laboties spētu cilvēks, kurš ir vairākas reizes izdarījis noziegumu, 2006. gadā daļēji vai absolūti nepiekrita 71% respondentu, bet 2007. gadā – 76%²².

Aptaujā tika iekļauti trīs izteicieni, kas attēlo situācijas, ko speciālisti dēvē par sociālās atstumtības risku. Tie ir: (1) cietumā cilvēks zaudē parastajā ikdienas dzīvē un darbā nepieciešamās prasmes un iemaņas; (2) ir jābūt ļoti piesardzīgam, kontaktējoties ar bijušo ieslodzīto; (3) cilvēks, kurš izcietis sodu cietumā, nekad vairs nespēs pilnvērtīgi atgriezties sabiedrībā. Papildus tam ir iekļauti divi izteicieni, kas novērtē iedzīvotāju attieksmi pret nepieciešamību nodarbināt ieslodzītos („valstij jāveicina ieslodzīto nodarbināšana brīvības atņemšanas vietās”) un

22 SKDS. *Sabiedrības attieksme pret Valsts probācijas dienestu un bijušajiem ieslodzītajiem. Latvijas iedzīvotāju aptauja*. 2006, februāris, 39.lpp.

piespiedu darba kā soda ietekmi uz cilvēka sociālās atstumtības risku („izciešot sodu piespiedu vai sabiedriskais darbs, cilvēks nezaudē darbā un ikdienas dzīvē nepieciešamās iemaņas”).

Liela daļa Latvijas iedzīvotāju piekrīt apgalvojumam, ka cietumā cilvēks zaudē parastajā ikdienas dzīvē un darbā nepieciešamās prasmes un iemaņas (77% pilnīgi vai drīzāk piekrīt šim apgalvojumam) un ka ir jābūt ļoti piesardzīgam, kontaktējoties ar bijušo ieslodzīto (79% pilnīgi vai drīzāk piekrīt šim apgalvojumam).

Respondentu vidū nav vienprātības, vai cilvēks, kurš ir izcietis sodu cietumā, spēs pilnvērtīgi atgriezties sabiedrībā. 2007. gada aptaujā apgalvojumam „cilvēks, kurš izcietis sodu cietumā, nekad vairs nespēs pilnvērtīgi atgriezties sabiedrībā” piekrīt 50% respondentu un tikpat daudz – nepiekrīt. Salīdzinot ar 2006. gada SKDS pētījuma rezultātiem, ir samazinājies to respondentu skaits, kuri šim apgalvojumam nepiekrīt – no 64% - 2006. gadā²³ uz 50% - 2007. gadā. Latvijas iedzīvotāji piekrīt apgalvojumam, ka valstij jāveicina ieslodzīto nodarbināšanas brīvības atņemšanas vietās. Šī iespēja valsts pārvaldes institūcijām būtu jāapsver, jo tas palīdzētu vismaz daļēji saglabāt ar brīvības atņemšanu notiesāto darba prasmes.

Vairums aptaujāto Latvijas iedzīvotāju pilnīgi vai daļēji piekrita apgalvojumam, ka, izciešot sodu piespiedu vai sabiedriskais darbs, cilvēks nezaudē darbā un ikdienas dzīvē nepieciešamās iemaņas (sk. 3. attēlu).

Latvijas iedzīvotāji piekrīt apgalvojumam, ka, ja bijušajam ieslodzītajam palīdz iekļauties sabiedrībā, ir lielāka iespēja, ka viņi neveiks jaunus noziegumus. Līdzīgi rezultāti tika iegūti arī 2006. gada SKDS veiktajā pētījumā²⁴. Iedzīvotājiem ir samērā noraidoša attieksme pret abiem apgalvojumiem par to, ka (1) sabiedrība un apkārtējie cilvēki ir līdzatbildīgi par citu cilvēku izdarītajiem noziegumiem un ka (2) ģimene un draugi ir līdzatbildīgi par savu tuvinieku, draugu izdarītajiem noziegumiem.

Izteikumu veidā iedzīvotājiem lūdza novērtēt vairāku sodu efektivitāti, proti, vai katrs no nosauktajiem sodiem palīdz cilvēkam laboties un turpmāk nepārkāpt likumu, neveikt noziedzīgus nodarījumus (sk. 3. attēlu). Tika aplūkoti četri galvenie sodu veidi – cietumsods, naudas sods, darbs sabiedrības labā bez atlīdzības (piespiedu darbs) un

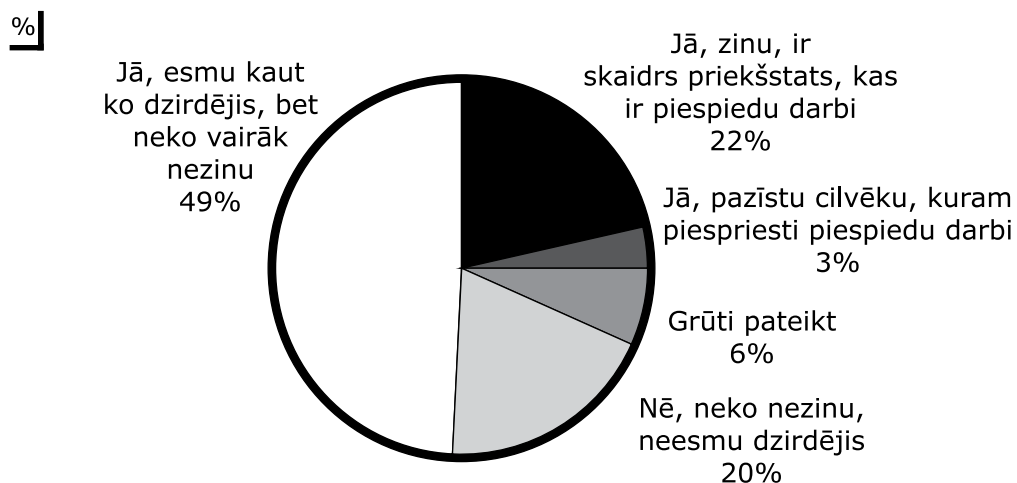
23 SKDS. *Sabiedrības attieksme pret Valsts probācijas dienestu un bijušajiem ieslodzītajiem. Latvijas iedzīvotāju aptauja*. 2006, februāris, 38.lpp.

24 Turpat, 38.lpp.

nosacītais sods. Kopumā Latvijas iedzīvotāji vispozitīvāk vērtēja piespiedu darbu, piekrītot, ka darbs sabiedrības labā bez atlīdzības palīdz cilvēkam laboties un turpmāk nepārkāpt likumu un neveikt noziedzīgus nodarījumus (82% aptaujāto pilnīgi vai drīzāk piekrita apgalvojumam). Latvijas iedzīvotāju vērtējumā nākamie divi aptuveni vienlīdz efektīvie kriminālsodi ir nosacītais sods un naudas sods – abos gadījumos iedzīvotāji, kas piekrīt un kas noraida attiecīgā soda efektivitāti, dalās aptuveni pusēm. Savukārt visretāk aptaujātie ir piekrituši, ka cietumsods palīdz cilvēkam laboties un turpmāk nepārkāpt likumu un neveikt noziedzīgus nodarījumus (74% drīzāk vai pilnīgi nepiekrīt apgalvojumam, ka cietumsods palīdz laboties).

Iepriekš minētie kriminālsodu formulējumi rāda, ka daļā jautājumu jēdziens „piespiedu darbs” tika aizstāts ar tā būtības aprakstu, proti, „darbs sabiedrības labā bez atlīdzības”. Redzams, ka Latvijas iedzīvotāji vērtē, ka šim sodam būtu pozitīvi un sabiedrībai vēlamī jāietekmē cilvēku, kas izdarījis mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu. Tomēr ir svarīgi uzzināt, vai iedzīvotāji pazīst jēdzienu, kādu ikdienas praksē lieto nozares speciālisti, lai apzīmētu doto kriminālsodu, t.i., vai ir pazīstams jēdziens „piespiedu darbs”. 4. attēls rāda Latvijas iedzīvotāju pašnovērtējumu, vai viņi zina vai ir kaut ko dzirdējuši par kriminālsodu „piespiedu darbs”.

4. attēls. Jēdziena „piespiedu darbs” pazīstamība

Avots: Sabiedriskās domas aptauja, Latvijas iedzīvotāju vecumā 15 – 74 gadi (n=1000 respondenti).

Jautājuma formulējums anketā: Vai Jūs kaut ko zināt, esat dzirdējis par kriminālsodu piespiedu darbs?

4. attēlā dotie dati rāda, ka Latvijas iedzīvotājiem ir virspusējs priekšstats par kriminālsodu „piespiedu darbs”. Gandrīz puse aptaujāto respondentu (49%) ir kaut ko dzirdējuši par piespiedu darbu, taču neko vairāk par to nezina. Aptuveni vienāds skaits iedzīvotāju atbildējuši, ka viņiem ir skaidrs priekšstats, kas ir piespiedu darbs (22%), un arī tieši pretēji – ka viņi neko nezina vai nav dzirdējuši par piespiedu darbu (20%). Tikai 3% respondentu ir personīgi saskārušies vai pazīst kādu, kam ir bijis piespiedu darbs. Saskaitot, cik daudz iedzīvotāju lielākā vai mazākā mērā zina piespiedu darbu, un salīdzinot rezultātu ar SKDS pirms gada veikto aptauju, kur Latvijas iedzīvotājiem tika uzdots jautājums, vai viņi līdz tam laikam bija dzirdējuši par kriminālsodu „piespiedu darbs”, var teikt, ka iedzīvotāju informētība ir uzlabojusies. 2006. gada sākumā, kad tika veikta SKDS sabiedriskās domas aptauja, aptuveni 58% Latvijas iedzīvotāju 15 – 74 gadu vecumā bija kaut ko dzirdējuši par piespiedu darbu²⁵.

Nolasot priekšā, par kādiem noziedzīgiem nodarījumiem tiek piespriests kriminālsods „piespiedu darbs”, Latvijas iedzīvotājiem lūdza novērtēt, cik plaši, viņuprāt, piespiedu darbs būtu jāpiemēro. Piespiedu darba būtība tika paskaidrota tāpēc, lai iedzīvotāji reāli vērtētu doto kriminālsodu, nebaidoties, ka tādējādi varētu tikt mīkstināts sods par smagiem un nopietniem noziedzīgiem nodarījumiem. Respondentu vērtējums par to, cik bieži būtu jāpiemēro piespiedu darbs, tika iegūts skalā no 1 līdz 5, kur 1 atbilst atbildei – pēc iespējas retāk, bet 5 – pēc iespējas biežāk. Kopumā respondenti nepieciešamību piespriest piespiedu darbu pieaugušajiem novērtējuši ar 4 punktiem 5 punktu skalā, kas rāda, ka piespiedu darbs būtu jāpiemēro bieži. Iedzīvotāju vērtējums, salīdzinot ar aptauju, kas veikta pirms gada, nav mainījies²⁶.

Salīdzinot ar visu respondentu piespiedu darba piemērošanas biežuma vidējo vērtējumu, sievietes uzskata, ka piespiedu darbs būtu jāpiemēro pēc iespējas biežāk (attiecīgi 4,1 punkti 5 punktu skalā), bet retāk – respondenti ar pamata vai nepabeigtu vidējo izglītību (3,7 punkti). Latvijas iedzīvotāji, kam ir skaidrs priekšstats par piespiedu darbu kā soda veidu, aktīvi pauž nostāju, ka apskatītajās situācijās piespiedu darbs ir jāpiemēro pēc iespējas biežāk, t.i., 5 punkti 5 punktu skalā. Tātad informētība par kriminālsodu „piespiedu darbs” ir būtisks priekšnosacījums, lai veidotos pozitīva attieksme.

²⁵ SKDS. Sabiedrības attieksme pret Valsts probācijas dienestu un bijušajiem ieslodzītajiem. Latvijas iedzīvotāju aptauja. 2006, februāris, 19.lpp.

²⁶ Turpat, 20.lpp.

3.1.2. Profesionāļu attieksme pret dažādiem kriminālsodu veidiem

Pētījumā tika noskaidrota dažādo profesionāļu grupu attieksme pret esošiem kriminālsodu veidiem. Jēdziens „profesionāļi” šeit ietver gan tiesnešus, kas ir piesprieduši piespiedu darbu, gan darba devējus jeb nodarbinātājus, kas nodrošina, lai sodītais izciestu piespriedu darbu, gan Valsts probācijas dienesta (VPD) darbinieki, kas organizē soda izpildi.

Galvenā tendence, kura kopumā raksturo visas trīs mērķa grupas, ir pozitīva attieksme pret sabiedrībā izciešamajiem soda veidiem. Viena no būtiskākajām sabiedrībā izciešamo sodu priekšrocībām ir iespēja panākt, lai notiesātā persona, izciešot sodu, sniegtu labumu sabiedrībai un nav jātērē nodokļu maksātāju nauda cietumu uzturēšanai.

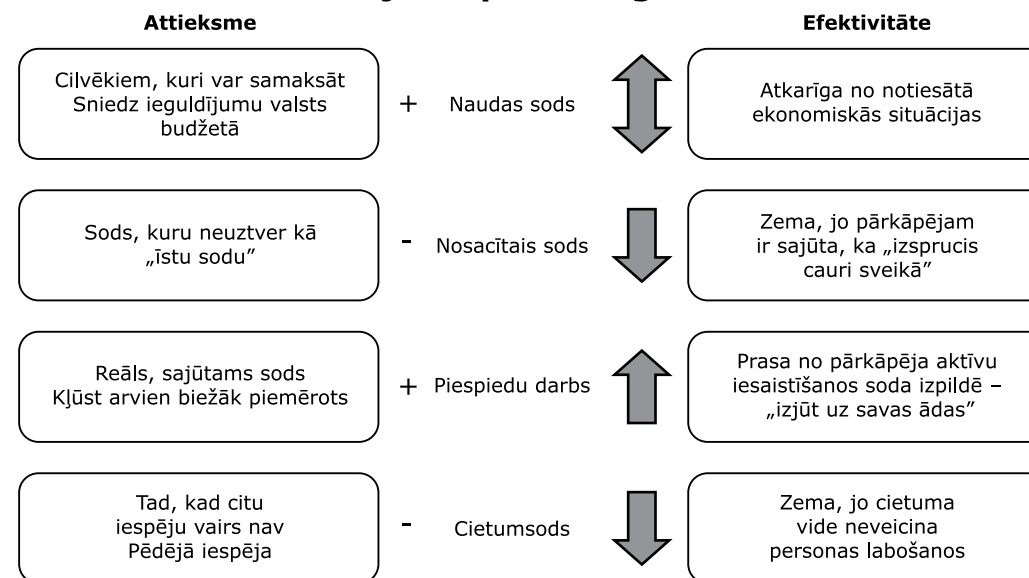
Tiesnešu vidū attieksmi pret dažādiem sodiem veido gan likumā noteiktās normas, gan viņu personīgā pieredze, kas palīdz izvērtēt, kāds soda veids varētu būt iedarbīgāks katrā konkrētā gadījumā. Tiesneši piemēro sodu, ņemot vērā nodarījuma smagumu, notiesātā personību un iepriekšējo sodāmību esamību vai neesamību, kā arī likumā paredzētās iespējas katra attiecīgā noziedzīgā nodarījuma gadījumā. Tātad tiesnešu darbu ietekmē objektīvie (likumu noteiktie) un subjektīvi faktori (tiesneša paša pārliecība un pieredze).

Lai arī tiesnešu darbību ierobežo likums, pētījumā iegūtā informācija ļauj izprast tiesnešu attieksmi pret dažādiem soda veidiem, jo tas ir viens no faktoriem, no kā ir atkarīga dažādu sodu piemērošanas izplatība. Viens no būtiskākajiem aspektiem, kas ietekmē tiesnešu attieksmi pret sodu, ir priekšstats, cik lielā mērā sods sasniedz savu mērķi. Tiesneši uzskata, ka galvenais soda mērķis ir panākt, lai persona labojas (audzinošais faktors) un atkārtoti neizdara pārkāpumus (preventīvā funkcija), tajā pašā laikā arī piespriedtais sods tiktu izjūsts kā reāls sods.

Pētot tiesnešu attieksmi, tika izteikts lūgums salīdzināt pastāvošos sodus, un tiesnešu viedokļu un soda efektivitātes vērtējuma apkopojums ir dots 5. attēlā. Kolonā „attieksme” ir parādīti būtiskākie argumenti, kas ietekmē vērtējumu, „+” (pozitīva) vai „-” (negatīva) zīme rāda vadošo attieksmes noskaņu, attēla vidū ir dots soda nosaukums, par kuru attiecīgajā gadījumā tiek sniegta informācija. Labajā kolonā dotās bultas virziens rāda efektivitātes vērtējumu: bulta uz augšu nozīmē, ka kriminālsods vairumā gadījumu ir vērtēts pozitīvi, ja bultas ir dotas abos galos, tad vērtējums ir neviennozīmīgs un atkarīgs no

subjektīviem apstākļiem, un, ja bulta ir vērsta uz leju, tad dominē pārliecība, ka dotais sods nav efektīvs.

5. attēls. Kriminālsodu efektivitāte un tiesnešu attieksmi veidojošie pamatargumenti

Naudas sods ir viens no soda veidiem, kurš tiek plaši piemērots (likuma noteiktās robežās). Raugoties no soda mērķa sasniegšanas perspektīvas, naudas sods tiek piemērots gadījumos, kad tiesai ir pārliecība, ka tas tiks samaksāts.

Ja viņam ir labi apmaksāts darbs, par ko ir dokumentālas liecības lietā, un ja cilvēks var apmaksāt naudas sodu mēneša laikā, kā to paredz likums, es varu piemērot naudas sodu. (Tiesnesis)

Valsts probācijas dienesta darbinieki ikdienas darbā ir novērojuši, ka labi materiāli nodrošinātiem cilvēkiem un arī tiem, kas ir notiesāti par ekonomiska rakstura pārkāpumiem, iedarbīgāks ir naudas sods. Tādā gadījumā valsts vairāk iegūst, ja tiek piespriedu soda nauda, nevis tiek tērēti līdzekļi un VPD darbinieku resursi, lai panāktu citu sodu, piemēram, piespiedu darbu, izpildi.

Es domāju, ka par šādiem pārkāpumiem [ekonomiskiem] vajag tikai soda naudu, jo tas viņam labi iesistu pa kabatu, un ir bijuši vairāki reāli gadījumi. Tad valstij būtu kāds ienākums no tā. (VPD darbinieks)

Soda piemērošanas ierobežojošie faktori ir saistīti ar notiesātā un viņa ģimenes materiālo situāciju, jo piemērošanas gadījumā cieš ne tikai notiesātais, bet arī viņa ģimene (ja notiesātajam tāda ir). Problemātiski naudas sodu ir piemērot Latvijas reģionos, kur cilvēku maksātspēja ir zema, tāpēc priekšroka tiek dota citiem soda veidiem, piemēram, piespiedu darbam.

Latgalē tas ir saistīts ar cilvēku materiālo stāvokli, jo naudas sodu šeit cilvēki nespēj samaksāt. Tā vismaz viņi atstrādā. (Tiesnesis)

Lielākā daļa tiesnešu un probācijas dienesta darbinieku atzīst, ka nosacītais sods nav pietiekami efektīvs un nerasniedz savu mērķi – atturēt personu no jauniem likuma pārkāpumiem. Attieksme pret nosacīto sodu notiesāto vidū nereti ir nenopietna, īpaši gados jaunāku likuma pārkāpēju vidū.

Jo jaunāks cilvēks, jo viņam vairāk liekas, ka nosacīta notiesāšana nav sods. (Tiesnesis)

Lai izjūt kā reālu sodu, jo, iedodot nosacītu sodu, viņš paceļ cepuri un aiziet no tiesas zāles. (Tiesnesis)

Tomēr tiek atzīts, ka iespēja piemērot nosacīto sodu kopā ar dažādām sociālās korekcijas programmām vai pabalstiem padara nosacīto sodu iedarbīgāku, jo tad notiesātajam ir noteikta nepieciešamība līdzdarboties.

Daži no tiesnešiem atzīst, ka nosacītais sods tiek piemērots, lai atturētu no tālākas likuma pārkāpšanas, proti, kā pēdējā iespēja pirms brīvības atņemšanas.

Ja es redzu pēc materiāliem, ka iepriekš viņš jau ir diezgan visu ko darījis, tad, lai viņš nesataisītu vēl lielākas nepatīšanas, es iedodu nosacīto ar mērķi, ja viņš atkal kaut ko izdarīs, tad viņš uzreiz ies uz cietumu. (Tiesnesis)

Kriminālsods „piespiedu darbs” visbiežāk tiek raksturots kā „sods, ko cilvēks arī reāli izjūt; tas ir ļoti labs soda veids, jo liek cilvēkam pārdomāt savu rīcību”. Tādejādi var apgalvot, ka profesionāli uzskata, ka piespiedu darbs ir tāds sods, kas lielā mērā sasniedz tam izvirzītos mērķus. Te jāatgādina, ka pētījumā tika intervēti tādi profesionāļi, kas zina „piespiedu darba” jēgu un mērķi, un tas zināmā mērā nosaka viņu attieksmi. Pētījumā tika aptaujāti galvenokārt tie tiesneši, kam ir bijusi

jebkāda pieredze piespiedu darbu piespriešanā, un VPD darbinieki, kas ikdienā organizē piespiedu darba soda izpildi.

Es ļoti apsveru šo iespēju piemērot [piespiedu darbu], ja vien tas ir iespējams pie visiem lietās nosacījumiem, jo tas cilvēkam liek vairāk pārdomāt, ko viņš dara. Tas ir labs līdzeklis. (Tiesnesis)

Man piespiedu darbs ļoti patīk kā soda veids. Es ieeju zālē un redzu, ka piespiedu darbs šim cilvēkam ir ļoti piemērots viņa mainīšanai.[..] Piespiedu darbs ir ļoti jauks, reāls sods, kuru cilvēks izpilda. (Tiesnesis)

Patīk pati ideja, pati būtība, pamatdoma, ka ar šo lietu – piespiedu un sabiedrisko darbu – mēs palīdzam cilvēkiem nenonākt tajās iestādēs, kurās viņš ir nonācis pirms šiem piespiedu darbiem. Mēs cilvēkiem palīdzam, dodam otro iespēju. Tas, vai cilvēks izmanto šo otro iespēju, vai neizmanto, tā jau ir viņa personīgā lieta. Pamatprincips, kā rezultātā mēs arī atslogojam ieslodzījuma vietas, ietaupām finansiālos līdzekļus. (VPD darbinieks)

Abi šie soda veidi [domāts piespiedu un sabiedriskais darbs] ir labi, jo tie ļauj atmosties kādam, kas ir aizmidzis tādā ziņā, ka ļauj cilvēkam attapties un ieraudzīt, kas notiek, kur tad esmu nonācis. (VPD darbinieks)

Tomēr daži tiesneši norāda pretrunu, ko vēl vairāk mēdz uzsvērt darba devēji, īpaši, kas iesaistīti piespiedu darba organizēšanā Latvijas reģionos, proti, pretruna tiek saskatīta situācijā, ka darbu izmanto, lai sodītu cilvēku, – tiek uzskatīts, ka darbs nevar būt sods.

Man pašai liekas pretdabiski darbu uzskatīt par sodu. Bet, ja cilvēkam trūkst bremzes visos jautājumos, tad vismaz tās stundas var pastrādāt. (Tiesnesis)

It kā ir viedoklis, ka darbs nevar būt sods, bet tas ir viens no soda veidiem, kurš cilvēkam liek saprast, ka viņš ir izdarījis slikti, tad par to ir jāstrādā, jāizdara pretī kaut kas labs, lai šo sliktumu vai ļaunumu darītu mazāku. (Tiesnesis)

Piespiedu darbs, salīdzinot ar citiem soda veidiem, dažkārt tiesnešu vidū tiek uzskatīts arī par bargu. Nopietnību šim sodam piešķir tas, ka notiesātajam piespiedu darbs ir jāveic savā brīvajā laikā un pastāv iespēja, ka apkārtējie (īpaši pagastos) uzzina par sodu. Šādā situācijā nosacītais sods vai naudas sods ir vieglāk izciešami, jo notiesātajam

nav jāiegulda lielu papildu piepūli, izciešot sodu, un apkārtējie bieži vien nemaz neuzzina, ka viņš ir bijis sodīts.

Piespiedu darbs ir otrs smagākais aiz brīvības atņemšanas. (Tiesnesis)

Piespiedu darbs ir tāds sods, kas ir vairāk vai mazāk reāls, ko cilvēks izjūt. Nosacītā brīvības atņemšana ir nejūtams sods. Tas, ka viņam ir pāris reizes jāiet pierēģistrēties, netiek izjūsts. (Tiesnesis)

Jāatzīmē, ka tiesnešu attieksmi pret piespiedu darbu nosaka arī viņa darba pieredze, proti, gadījumos, ja tiesnesis parasti izskata krimināllietas, kur ir bojāgājušie vai nodarīti smagi mantas vai miesas bojājumi, tad attieksme pret noziedzīgā nodarījuma veicējiem un uzskati par dažādu sodu efektivitāti ir skarbāki un piesprieštie sodi – smagāki.

Piespiedu darbu viņš [likumpārkāpējs] tāpat nesapratīs kā sodu. Būs problēmas ar viņu, un tāpat viņu būs jāiesēdina, jo viņš neies strādāt. Bet, ja viņš sen atpakaļ kaut ko ir izdarījis un tagad atkal, tad nevajag viņu iesēdināt, jo labāks viņš tāpat nepalik. Lai iet pastrādāt. (Tiesnesis)

Ar to humānismu mēs nekur tālu netiksim. Noziedznieku uz tām ielām kļūst arvien vairāk un vairāk. Drīz mēs paši nevarēsim pa ielu paiet. (Tiesnesis)

Kopumā tiesnešu pozitīvā attieksme pret piespiedu darbu, no vienas puses, un Valsts probācijas dienesta izveide, no otras puses, ir veicinājusi piespiedu darba piemērošanas biežuma pieaugumu. Vairāki tiesneši uzsver, ka tieši veiksmīgā VPD darbība ir devusi pārliecību, ka sods tiks reāli izpildīts, kā rezultātā piemēro to arvien biežāk.

Piemērojam diezgan bieži, par cik pēc grozījumiem tas arī Krimināllikumā ir arvien vairāk ieviests. VPD tagad ir uzsācis darbu, un mēs redzam, ka tas sods tagad tiek reāli izciests. Agrāk, kad tas bija nodots pašvaldību ziņā, tad tas sods nerasniedza savu mērķi – viņi nestrādāja tik, cik vajadzēja, pastāvēja iespējas „atrakstīt” stundas un ar draugiem kopā kaut ko padarīt. [..] Tagad, kad VPD veic kontroli, tad sodu izcieš tas, kam tas ir piespriešts, un arī sasniedz savu mērķi. (Tiesnesis)

Apkopojot iepriekš minētos profesionāļu viedokļus, kriminālsoda „piespiedu darbs” pozitīvie aspekti, kas minēti visās mērķa grupās, ir:

- iespēja saņemt un izjust reālu sodu;
- iespēja cilvēkam mainīties (uzreiz „nenorakstot” un „iebāžot” cietumā);
- netiek zaudēti sociālie sakari un cilvēks netiek izrauts no ierastās vides;
- darbs tiek veikts sabiedrības labā;
- „piespiež” cilvēku plānot savu laiku.

Piespiedu darbs ir sabiedrībā izciešams sods, tāpēc zināmā mērā ir saistīts ar publiskumu – ir lielāka iespēja, ka apkārtējie cilvēki uzzina par piespriešto kriminālsodu, īpaši mazās apdzīvotajās vietās. Tāpēc tiesnešu, Valsts probācijas dienesta darbinieku un nodarbinātāju viedoklis par kauna sajūtas vietu un lomu noziedzīgā nodarījuma veicēja sodīšanā un atturēšanā no turpmākajiem likumpārkāpumiem ir ļoti atšķirīgs. Pirmkārt, visbiežāk ir novērots, ka piespiedu darbs rada notiesātajā kauna sajūtu. To rāda darba devēju pieredze, jo tad probācijas klienti vēlas veikt piespiedu darbu pēc iespējas nomaļākā vietā (īpaši mazajās pašvaldībās un pagastos). Kaunu visbiežāk izjūt tie probācijas klienti, kam piespiedu darbs ir piespriešts pirmo reizi, un gados vecāki cilvēki. Šajos gadījumos kauna sajūta varētu būt tā, kas personu atturēs no atkārtota noziedzīga nodarījuma veikšanas.

Daži darba devēji uzskata, ka notiesātajam pēc iespējas vairāk ir jāizjūt kauns par to, ka viņš ir saņēmis sodu. Viņi uzskata, ka kauna sajūtas pastiprināšanai varētu publikot piespiedu darba veicēju vārdus vietējos preses izdevumos. Tomēr kopumā kauna sajūta ir personīga morāla kategorija gan probācijas klientam (vai viņš personīgi kaut ko mācās no šīs situācijas), gan darba devējiem un Valsts probācijas dienesta darbiniekiem (viņu personīgā izpratne par to, cik lielā mērā kauns var ietekmēt probācijas klienta vēlmi laboties).

Piespiedu darbs nav tam, lai viņam iedzītu kaut kādu kaunu, kaut kādas sajūtas. Viņš saņem savu sodu, viņš strādā, tajā pašā laikā pārdomā, [..] ne tikai tas, ka viņš ar savu darbu kaut kādu ieguldījumu dod. (VPD darbinieks)

Šī problēma skaidrāk iezīmējas, runājot par piespiedu darba piemērošanu sabiedrībā pazīstamām personām. Valsts probācijas dienesta darbinieki uzskata, ka sods nedrīkst cilvēku pazemot, tāpēc Latvijas situācijā sabiedrībā zināmu cilvēku sodīšana ar piespiedu darbu netiek praktizēta. Nevēlēšanās aizskart cilvēka cieņu ir

galvenais šķērslis, lai piespiedu darbu piemērotu sabiedrībā zināmiem cilvēkiem.

Pašvaldību vadītājs brauc dzērumā, viņam pienākas piespiedu darbi, bet neviens tiesnesis nedod viņam piespiedu darbu. Es domāju, ka nevajadzētu. Šeit ir jāmeklē alternatīvs sods, jo šis cilvēks jūtas apkaunots tīri psiholoģiski. (VPD darbinieks)

Iedarbīgāk būtu publiski atstrādājot. Tas būtu efektīvāks. Amerikā 'zvaigznes' iet slaucīt, bet pie mums tik drīz vēl tā nenotiks. (Darba devējs)

Tiesnešu attieksmi pret ievietošanu cietumā raksturo uzskats, ka tas ir ļoti bargs sods. Nodarījumos, kuri nav ļoti smagi, kā arī pirmā likumpārkāpuma gadījumā (ja vien to pieļauj likums) cietumsods nav piemērotākais soda veids. Tiesneši un probācijas dienesta darbinieki uzskata, ka ievietošana cietumā nesniedz pozitīvu rezultātu, tāpēc, ņemot vērā nodarījuma smagumu un pārkāpēja personību, meklē iespējas izciest sodu citādi.

Brīvības atņemšana ir pēdējais. Tad, ja cilvēks ir tik samaitāts, vai likums to neatļauj, mēs piemērojam brīvības atņemšanu. [..] Atrašanās ieslodzījuma vietās dod labumu līdz vienam mēnesim. Pēc tam cilvēks pierod pie vides un samācās visādas muļķības. (Tiesnesis)

Tiesneši uzskata, ka ievietošana cietumā ir galējais līdzeklis, ko piemēro personas sodīšanai. Parasti to piemēro gadījumos, ja citas sodīšanas iespējas ir izsmeltas un ja ir redzams, ka likumpārkāpējs nevēlas laboties, un tad, kad nodarījuma smagums neļauj piemērot citu sodu.

3.1.3. Darba devēju iesaistīšana piespiedu darba soda īstenošanā

Tā kā kriminālsods „piespiedu darbs” tiek izciests, veicot sabiedrībai nepieciešamos darbus, tad nodarbinātāji, kas tiek iesaistīti piespiedu darba izpildē, pārstāv valsts un pašvaldību sektoru un sabiedriskā labuma (nevalstiskās) organizācijas. Tad, kad tiesa ir piespriedusi piespiedu darbu, būtiski ir nodrošināt tā izpildi, ko savukārt īsteno Valsts probācijas dienests. Soda izpildes gaitā ir svarīgi izveidot labu Valsts probācijas dienesta un iespējamo nodarbinātāju sadarbību. Iniciatīvu, lai piesaistītu darba devējus (nodarbinātājus) piespiedu darba

organizēšanā, uzņemas Valsts probācijas dienesta darbinieki. Tāpēc darba devēju motivēšana iesaistīties piespiedu darba soda īstenošanā lielā mērā ir atkarīga no probācijas darbinieku pārliecinātības spējas.

Kopumā Valsts probācijas dienesta darbinieki pozitīvi raksturo savu sadarbību ar darba devējiem. Tās pamatā ir līdzīgā izpratne par piespiedu darba organizēšanas nepieciešamību. Līdz Valsts probācijas dienesta izveidei piespiedu darbu izpilde un kontrole bija pašvaldību funkcija, tāpēc vairākas pašvaldības iestādes un uzņēmumi ārpus Rīgas iesaistīšanos piespiedu darba organizēšanā uzskata par pašsaprotamu. Tādos gadījumos darba devēju pārstāvji uzskata, ka iesaistīties piespiedu darba soda īstenošanā ir viņu pienākums, un attiecīgo VPD darbinieku piedāvājumu viņi uztver ar izpratni.

Sākumu nemaz neatceros, cik tas gadus atpakaļ bija. Tad jau bija tā, ka piezvanīja no tiesas, ka tāds [notiesātais] ir, un prasīja, vai varat nodarbināt savu cilvēku. Labi, iedosim krūmus cirst. (Darba devējs)

Lielākoties tie notiesātie ir bijuši mūsu pagasta cilvēki. Sveši nav bijuši. Nesūtīs jau savējos uz citu pagastu. Kaut kāds darbiņš jau vienmēr atradīsies. (Darba devējs)

Vienlaikus ir arī tādi darba devēji un pašvaldību pārstāvji, kas pasīvi iesaistās piespiedu darba nodrošināšanā. Šis attieksmes iemesli ir pagātnē gūtā pieredze, ka darba devēja pārstāvjiem bija jānodarbojas ar notiesātās personas uzraudzību, ko tagad veic Valsts probācijas dienesta darbinieki. Daži pašvaldību darbinieki ar zināmu nepatiku atceras to laiku, kad piespiedu darba uzraudzīšana bija viņu uzdevums. Lielas sadarbības grūtības ir ar tiem darba devējiem, kuriem ir izveidojies noteikts priekšstats par notiesātajiem un kuri nepieņem ideju, ka daļa kriminālsodu būtu izciešami sabiedrībā.

Kad nebija probācijas dienesta, es ar policistu dzenāju viņu rokā, rakstīju paziņojumus un sūtīju, baidīju viņu. No sākuma viņiem [notiesātajiem] arī nebija ticības un bijāšanas, ka piespiedu darbu var nomainīt ar arestu, ja nestrādās. Visa dokumentācija par to, ka neierodas [izpildīt piespiedu darbu] bija jākārto man. Man kā šo darbu organizatoram vajadzēja rakstīt uz tiesu, lai piespiedu darbu nomaina ar apcietinājumu. Tā bija tā lielākā atbildība – kā es cilvēku iesēdināšu cietumā. Tagad to visu dara probācijas dienests. (Darba devējs)

Attieksme pašvaldībās bija skeptiska, jo viņiem netika izdalīti līdzekļi, lai veiktu šos [piespiedu] darbus. Tas ir it kā iemiesojies un palicis kā vecs rudiments. [...] Izskaut pašvaldībā šo attieksmi ir diezgan grūti, jāiegulda liels darbs, varētu pat teikt, ka tāds pats darbs kā ar [probācijas] klientu ir jāiegulda ar darba devēju. (VPD darbinieks)

Sākumā darba devēji bija ļoti piesardzīgi, var teikt, ka pat baidījās nodarbināt notiesātos. Bailes bija gan no notiesāto personībām, gan bailes no slikti organizēta darba, ko iepriekš veica pašvaldība. Tāpat darba devēji baidījās ar mums slēgt līgumu, jo viņi bija iedomājušies, ka tagad visi probācijas dienesta klienti nāks pie viņiem, un viņiem nebūs darba ko piedāvāt. (VPD darbinieks)

Faktiski lielajās pilsētās tie pašvaldību vadītāji daudz maz mainās, bet atsevišķos pagastos, kā no atmodas laika sēž tas pagasta priekšsēdētājs, tā viņš arī sēž. Viņš jau faktiski ir tā iesīkstējies, notrulinājies, viņam ir savs viedoklis, viņš ir visu varošs un nevienu citu viedokli nepieņem. [...] Tie, kas tur ilgu laiku sēž, ar tiem ir tās lielākās problēmas. (VPD darbinieks)

Pirmā apmierinošā saskarsme un sadarbības pieredze ar notiesāto likumpārkāpēju ir arī pamats veiksmīgai turpmākai sadarbībai. Ja darba devējam pirmā sadarbība izveidojas pozitīva, tad viņš ir motivēts un ieinteresēts turpināt sadarbību ar VPD. Gadījumos, kad pirmā pieredze nav pozitīva, tad VPD darbiniekiem ir jāiegulda vairāk pūļu, lai pārliecinātu darba devēju turpināt sadarbību. Ņemot vērā šo apstākli, VPD darbinieki, iesaistot piespiedu darba izpildē jaunu un līdz tam brīdim nepieredzējušu darba devēju, iesākumā cenšas nosūtīt darbā tādus notiesātos, kas, VPD vērtējumā, varētu darbu veikt bez kavējumiem un iebildumiem. Ja sadarbībā ar darba devēju ir bijušas problēmas, tie piespiedu darba organizēšanā turpmāk netiek iesaistīti. Ja probācijas dienestam nav pārliecības, ka darba devējam ir godprātīga attieksme pret notiesāto un piespiedu darba organizēšanu, arī tad sadarbība tiek pārtraukta.

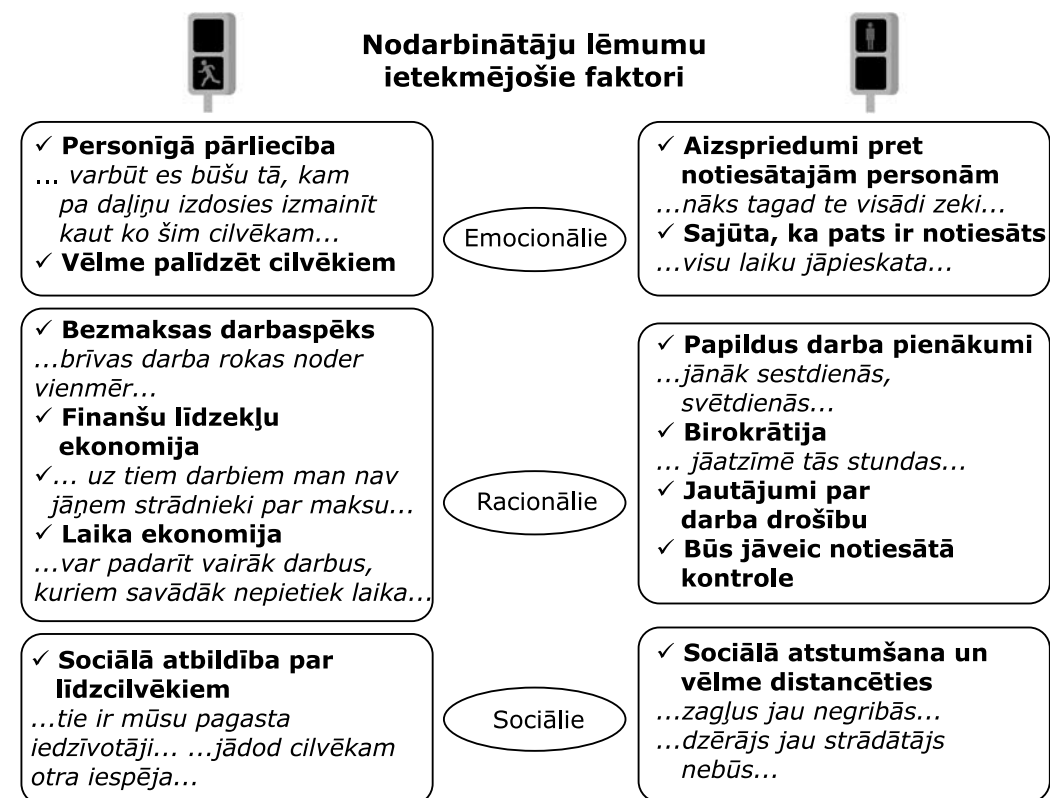
Darba devējs neuzvedas normāli, negācijas visādas izsaka, rupjiem vārdiem, pasaka – nu, tu esi atnācis! Darbu nedod, pasaka – ej mājās, man neko nevajag! Bet ar to mēs esam jau lauzuši līgumu. (VPD darbinieks)

6. attēlā ir apkopotī dati, kādi faktori mudina un kādi – bremzē nodarbinātāju lēmumu iesaistīties piespiedu darba organizēšanā. Pamudinošos faktoros, kas attiecas uz darba devēja iespējamo

ieguvumu, iesaistoties piespiedu darba organizēšanā, Valsts probācijas dienesta darbinieki jau tagad daļēji izmanto, pārliecinot jaunos nodarbinātājus. Tie ir jāizmanto turpmāk, taču vienlaikus ir jāvelta pūles, lai samazinātu riskus un grūtības, kas veido bremzējošo faktoru grupu iesaistīties piespiedu darba nodrošināšanā. Bremzējošie faktori ir sīkāk izvērtēti šī pārskata ietvaros.

Gan motivējošie, gan bremzējošie nodarbinātāju lēmumu ietekmējošie faktori ir iedalāmi trīs līmeņos. Pirmkārt, tie ir emocionālie faktori – nodarbinātāja personīgais dzīves skatījums un vērtības, bailes un aizspriedumi pret notiesātajiem kopumā, sajūtas, kas rodas, ikdienā organizējot piespiedu darba izpildi. Otrkārt, tie ir racionālie faktori – materiālie ieguvumi vai zaudējumi, iesaistoties piespiedu darba organizēšanā. Treškārt, tie ir sociālie faktori, proti, sociālās atbildības sajūta vai tieši pretēji – vēlēšanās norobežoties no nosacīti „citādajiem” (sk. 6. attēlu).

6. attēls. Nodarbinātāju lēmumu iesaistīties piespiedu darba organizēšanā ietekmējošie faktori

Aicinot potenciālos nodarbinātājus iesaistīties piespiedu darba organizēšanā, viens no galvenajiem VPD darbinieku lietotajiem argumentiem ir „iespēja iegūt brīvās darba rokas”.

Mēs apelējam pie tā, ka viņam par velti tiek piedāvāts darbaspēks, tiek reāls darbs padarīts. Citi tiešām to apzinās un saka „paldies”. (VPD darbinieks)

To daudzi atzīst, jo tagad daudzi taisa remontus, un jūs iedomājaties, cik maksā parastam strādniekam – tā ir nauda, oi, oi, oi! Bet tagad mums daudzi notiesātie ir celtnieki, viņi iet un dara, viņiem patīk tas darbs. Jo neviens vīrietis negribēs slaucīt ielu vai kādu teritoriju. (VPD darbinieks)

Minētais arguments ir būtisks arguments tāpēc, ka pašvaldību un sabiedriskā labuma organizāciju budžets ir ierobežots, kas ierobežo iespējas algot darbaspēku visu nepieciešamo darbu veikšanai. Šādā kontekstā iespēja nodarbināt cilvēkus bez atlīdzības ir iespēja veikt nepieciešamos darbus. Dažkārt mazās pašvaldībās piespiedu darba veicēji tiek norīkoti veikt tādu pašu darbu, kādu veic ilgstošie bezdarbnieki subsidēto darba vietu programmu ietvaros, ko savukārt pašvaldību pārstāvji organizē kopā ar Nodarbinātības valsts aģentūru.

Darba devēji, kas ir sadarbojušies ar VPD, uzskata, ka darbs, ko padara piespiedu darba veicēji, ir paveikts apmierinošā kvalitātē. Lai gan nodarbinātāji nav veikuši precīzus aprēķinus par ietaupījumiem finanšu līdzekļiem, iesaistoties piespiedu darba organizēšanā, tomēr viņi atzīst, ka daudzus darbus (īpaši ārpus Rīgas) ir iespējams paveikt, tieši pateicoties probācijas klientiem (biežāk tie ir pagasta teritorijas sakopšanas un malkas sagādes darbi).

Manā pārziņā ir visi saimnieciskie darbi, kurus nekad nevar padarīt. Vienmēr būs ko darīt un vienmēr būs darbaspēka trūkums. Ja ir iespēja par nosacīti zemākiem izdevumiem veikt kādu darbu, kāpēc gan neizmanto šādu iespēju? (Darba devējs)

Pagasts jau arī ir ieguvējs – ir sakopta vide, padarīti malkas darbi. Es kādreiz biju rēķinājis, cik pagasts iegūst. (Darba devējs)

Darba devēju attieksme rāda, ka, motivējot potenciālos nodarbinātājus iesaistīties piespiedu darba organizēšanā, veiksmīgi var izmantot ne tikai ekonomiskos argumentus, bet nepieciešams arī runāt par sociālās atbildības nozīmi. Šie argumenti sekmīgi noder darbā ar nevalstiskajām

organizācijām, kas apvieno cilvēkus, kuru darbība ir orientēta uz palīdzības sniegšanu citiem.

Gribās dot tiem cilvēkiem tādu iespēju brīvībā labot savus pārkāpumus, lai viņiem nav jāiet cietumā. Katram cilvēkam ir jādod šāda iespēja, var būt, ka viņš tikai vienreiz ir kļūdījies. Tā ir mana personīga pārlicība, ka ar cilvēku ir jāstrādā. (Darba devējs)

Mēs visi esam dažādi, un viņam nokļūt tai vidē, cietumā, ja viņam ir iespēja izvēlēties.. Kāpēc man nepanākt viņam pretī un nenodrošināt ar to darbu, neaprunāties, un mēģināt piespiest viņu pašu saprast, ka ir jāstrādā. Jo cietums tomēr var salauzt cilvēku, kaut vai tas pats mēnesis. (Darba devējs)

Sadarbību ar pašvaldībām var veidot, uzsverot, ka ir „nepieciešamība palīdzēt saviem cilvēkiem”. Šis arguments labi darbojas mazākās apdzīvotajās vietās, jo potenciālais darba devējs bieži vien pazīst notiesāto un zina, ko no viņa var sagaidīt. Ir iespējams izmantot arī tādu argumentu, ka pašvaldību pienākumos ir nodrošināt darbu piespiedu darbu izcietējiem, jo daļa nodarbinātāju, īpaši, ārpus Rīgas, piekrīt, ka tas ir viņu uzdevums. Iespējams, ka pārlicība par to, ka tas ir pašvaldības pienākums, ir saglabājusies no laika, kad par šo darbu veikšanu tiešām bija atbildīga pašvaldība.

Pašvaldībai ir noteikti jānodarbina. Ja cilvēkam ir piespiedu darbs un viņu nenodarbina, tad pašvaldība būs vainīga, ka viņu ieliek cietumā. (VPD darbinieks)

Likums to vienkārši paredz. (Darba devējs)

Ja viņam [darba devējam] nostāja ir skeptiska un viņš saka, ka tas nav vajadzīgs, bet tomēr piekrīt, jo to jau nosaka likums, ka viņiem iedzīvotājs ir jānodarbina, tad arī ir šīs problēmas. Viņš attiecas skeptiski – jā, labi es pildīšu likumu. (VPD darbinieks)

Dati rāda, ka darba devēji būtu jāizglīto un jāinformē ne tikai par piespiedu darba formālo un organizatorisko pusi, bet arī par soda būtību un mērķi. Lai gan darba devēji visbiežāk uztraucas par piespiedu darbu organizēšanu, bieži viņi neiedziļinās soda būtībā, dažādu it kā formālu prasību būtiskumā un neizprot, kādos apstākļos un kādu motīvu dēļ darbu var uzskatīt par sodu. Iespējams, ka šo informāciju nodarbinātāji īsti negribēs uzklaut, jo bieži darba devēji uzskata, ka

viņiem ir nepieciešamā informācija par piespiedu darbu. Nodarbinātāji vairāk vēlētos saņemt novērtējumu un atgriezenisko saiti par savu jau ieguldīto darbu.

Apkopojot nodarbinātāju pieredzi, redzams, ka sadarbības stiprināšanai starp darba devējiem un VPD ir svarīgi:

- uzzināt un apmainīties ar citu darba devēju pieredzi;
- sajūst, ka nav vienīgie, kas iesaistās piespiedu darbu izpildes organizēšanā;
- saņemt pozitīvu novērtējumu par savu ieguldījumu.

Mums organizēja tādu semināru, tad es no visiem dzirdēju, ka diezgan apmierināti izteicās. Arī novadā, pagastā darba roku nav, viņi liek tīrīt novadgrāvjus un vēl kaut ko. Tā kā atsaucās apmierinoši. Neteica tā, ka neņemtu, bet, ja ir: 'dodiet!' es visu laiku teicu, ka mums vajag vairāk. (Darba devējs)

Vienkārši iepazīstināja ar pārējām organizācijām. Tad redzi, ka neesam tādi vienīgie. (Darba devējs)

Mums pat diplomu iedeva, krūzīti uzdāvināja, ar kliņģeri pacienāja. Iepazīstināja ar rezultātiem ne tikai par Rīgu, bet arī kā reģionos notiek. (Darba devējs)

3.1.4. Jaunu nodarbinātāju piesaistīšanas grūtību risinājumi

Neskatoties uz to, ka Valsts probācijas dienestam ir nostiprinājušies kontakti ar nodarbinātājiem, lielajās pilsētās, piemēram, Rīgā, būtu nepieciešams lielāks darba devēju skaits. Šim nolūkam ir nepieciešams zināt gan iepriekšminētos motivējošos un bremzējošos faktorus, arī tos, kas tiks aplūkoti nākamajās nodaļās, aplūkojot piespiedu darba praktisko izpildi, gan arī citus faktorus, kas palīdzētu iesaistīt jaunus nodarbinātājus piespiedu darba soda īstenošanā.

Jauno nodarbinātāju piesaistīšanai veiksmīgs līdzeklis būtu jau esošo darba devēju pieredze (gan pozitīvā, gan negatīvā). Abu veidu pieredzes rādīšana ir nepieciešama, lai, no vienas puses, citi potenciālie darba devēji redzētu, kāda ir praktiskā sadarbība ar piespiedu darba veicējiem, un, no otras puses, saprastu, ka problēmas, ja tādas rodas, ir risināmas kopā ar Valsts probācijas dienesta darbiniekiem.

Jau šobrīd vairāki Valsts probācijas dienesta darbinieki atzina, ka sadarbībā ar darba devējiem veido sakopto vai izremontēto objektu fotografēšanu. Tā ir lieliska iespēja parādīt reālus darba rezultātus.

Daudzi atsaucas, ka [probācijas klienti ir] ļoti labs bezmaksas darbaspēks un varēs tagad visu ātrāk padarīt un naudiņu ietaupīt. (VPD darbinieks)

Informējot par sadarbības grūtībām ar piespiedu darba veicējiem, VPD darbiniekiem ir jāakcentē sava loma problēmu risināšanā. Darba devējam ir jābūt pārliecinātam, ka tad, ja kāds probācijas dienesta klients izvairīsies no piespiedu darba, būs iespējas šīs grūtības risināt.

Protams, tas cilvēks [piespiedu darba veicējs] nestrādās tā, kā strādātu par maksu, bet viņš vairāk vai mazāk kaut kādu darbu padara. Tāpat darba devējs ir teicis – jā, šis cilvēks man padara vairāk nekā tas cilvēks, kuram es maksāju. Protams, citreiz var redzēt, ka darba devējs ir noguris no mums, jo šie zvani no mums, apmeklējumi. Ja ir tiešie darba pienākumi, tad mēs vēl ierodamies uz pārbaudi un grafiku pārbaudām, tad ir reizēm par daudz, bet tas viss pāriet, un ir labi. (VPD darbinieks)

Potenciālie nodarbinātāji, kurus būtu vērts iesaistīt piespiedu darba organizēšanā, ir lielās (darbinieku skaita ziņā) valsts iestādes vai to pakļautībā esošie dienesti, taču bieži vien to struktūra un varas centralizācija Rīgā bremzē iespēju iesaistīt vietējos centrus vai filiāles piespiedu darba organizēšanā.

Es gribētu, ka būtu vairāk darba devēji – valsts iestādes. Viņi mūs tā kā nelaiž pār sliekšni. Jo lieliem uzņēmumiem tās „galvas iestādes” parasti ir Rīgā vai citā pilsētā. Līdz ar to, ja struktūrvienības saka, mēs ņemam, tad „sazvana galvas” – nē, mums nevajag. Vietējie ņemtu, jo viņiem nav bail no sava pagasta iedzīvotājiem, bet priekšnieki baidās, ka tik kaut kas nenotiek. (VPD darbinieks)

Ņemot vērā minēto apstākli, ir jāizvērtē priekšlikums, ka „lielo” nodarbinātāju piesaistīšana piespiedu darba īstenošanā valsts mērogā būtu jāveic Valsts probācijas dienesta pārvaldei, vienojoties par kopīgo sadarbību institūciju līmenī tā, lai vietējām nodaļām atliktu vienoties tikai par konkrētiem organizatoriskiem jautājumiem.

Viena potenciālo darba devēju grupa ir nevalstiskās organizācijas (NVO), jo Valsts probācijas dienesta darbinieku vērtējumā ir iespējama aktīvāka to iesaistīšana piespiedu darba organizēšanā. Atšķirībā no dažādām pašvaldības iestādēm, kuras pārsvarā var nodrošināt mazkvalificētu fizisku darbu, NVO piedāvā daudzveidīgāku darbu, ko pildīt piespiedu darba veicējiem. Vienlaicīgi ar darba nodrošināšanu, organizācija var paust un informēt par saviem mērķiem un darbību, tādejādi paplašinot notiesātā redzesloku.

Man liekas, ka nevalstiskās organizācijas ir liels resurss, jo namu pārvaldes piedāvā šo tīri mehānisko, tehnisko, fizisko darbu, tad šīs nevalstiskās organizācijas varētu vairāk uz tādu radošāku darbu. [...] Jo viņi [nodarbinātājs NVO] piedāvāja, ka viņi varētu nākt veidot apsveikuma kartiņas, sapakot pakas, ko sūta cilvēkiem. Man liekas, tas būtu pozitīvs, audzinošs moments, ka cilvēks apzinās, ka viņš ar savus darbu kaut kam labu dara. (VPD darbinieks)

Aktīvāk iesaistot NVO, ir iespējams sasniegt vairākus mērķus:

- nodrošināt notiesāto ar darbu, kas varētu būt radošs;
- veikt darbu, kas nes labumu vai gandarījumu citiem sabiedrības locekļiem (dažkārt – sociālās atstumtības riska grupām, personām ar invaliditāti u.c.);
- veikt sociāli izglītojošo funkciju par NVO darbību.

Sadarbojoties ar nevalstiskajām organizācijām, tiek veikts ne tikai nepieciešams un derīgs darbs – vienlaikus ar to probācijas klients iepazīstas ar citu cilvēku dzīves stāstiem un var šo pieredzi nodot tālāk.

Nosodītais iepazīstas, palīdz un redz, kādas grūtības un šķēršļi ir jāpārvar cilvēkam ratiņkrēslā. Viņš noteikti to pastāstīs saviem tuviniekiem, draugiem. Teiks, ka ir tādi cilvēki un viņi ir baigi aktīvie, strādā un priecājas, un iet uz kafejnīcu un iedzer, un viss notiek tāpat kā pie pārējiem cilvēkiem. Līdz ar to tā ir sabiedrības informēšana un sabiedrības pozitīva attieksme pret šo cilvēku ar invaliditāti. (Darba devējs)

3.2. Kriminālsoda „piespiedu darbs” piemērošanas iespējas un prakse

Iepriekšējās nodaļās aplūkoti dati rāda, ka kopumā būtisku šķēršļu, kas saistīti ar noraidošu sabiedrības un profesionāļu attieksmi, piespiedu darba piemērošanai nav novēroti. Tomēr ir nepieciešams noskaidrot, kāda ir soda piespriešanas un īstenošanas prakse. Tas ļaus saprast, vai soda tiek piespriests tieši tām grupām, kurām tas ir vispiemērotākais, kāda nozīme ir likumpārkāpēja personības izvērtējumam, piespriežot sodu. No šiem apstākļiem ir atkarīgs, ar kādiem cilvēkiem sastopas nodarbinātāji, kas savukārt veido attieksmi arī pret piespiedu darbu.

3.2.1. Piespiedu darba piemērošanas biežums

Novērtējot piespiedu darba piespriešanas aktivitāti un biežumu, aptaujātie tiesneši raksturo to kā visai bieži izmantotu soda veidu, kurš ir ieguvis stabilu vietu citu iespējamo soda veidu vidū. Vairums tiesnešu atzīst, ka tas ir izplatīts, kļūst aizvien populārāks un tiek piemērots regulāri kā pirmā alternatīva visos gadījumos, kad vien to paredz likums. Tā kā izlasē tika iekļauti galvenokārt tie tiesneši, kam ir bijusi jebkāda pieredze piespiedu darbu piespriešanā, tad no aptaujātajiem tiesnešiem tikai neliela daļa – apmēram desmitā daļa ir tādi, kas atzīst, ka piespiedu darbu piemēro samērā reti (līdz 20% no visiem piespriestajiem sodiem).

Neteikšu, ka bieži. Ja persona jau strādā un gūst ienākumus, tad es nekad nepiemērošu šos piespiedu darbus un nekad neesmu to darījusi. (Tiesnesis)

Tikpat daudz (apmēram 10%) no aptaujātajiem tiesnešiem apgalvo, ka piespiedu darbu piemēro vairāk nekā pusei no visiem gadījumiem.

Es vienmēr apsveru tādu iespēju, ja likums paredz šādu sankciju, jo izvēlēties atbilstošu soda veidu ir tiesas kompetencē. (Tiesnesis)

Pārējie intervētie tiesneši uzskata, ka kriminālsodu „piespiedu darbs” piemēro apmēram trešā vai ceturtdā daļā gadījumu. Kopumā tas izklausās mazliet optimistiskāk nekā atspoguļojas tiesu statistikas datos, kur redzams, ka 2006.gadā piespiedu darbs kā pamatsods piespriests tikai nepilniem 20% no visiem notiesātajiem. Tas varētu būt skaidrojams ar respondentu atlases īpatnībām, jo, kā jau minēts, galvenokārt tika izvēlēti tie tiesneši, kuri praktizē piespiedu darba piespriešanu.

Pamatā ir brīvības atņemšana nosacīti. Tā prevalē jebkurā gadījumā. Pārējie sadalās vienādās daļās – naudas sods un piespiedu darbs. (Tiesnesis)

3.2.2. Piespiedu darba soda piemērošanas kritēriji

Galvenais arguments, kas motivē vai kavē tiesnesi izvēlēties piespiedu darbu kā piemērotāko sodu, ir saistīts ar likuma normām – Krimināllikumā definētajiem nodarījumiem, kam tiek paredzēts šāds soda veids. Nereti tiesneši uzsver, ka visos gadījumos, kur vien pants to paredz, tiek piemērots piespiedu darbs kā samērā viegls, bet tai pat laikā arī reāli izciešams soda veids.

Ja pēc nodarījuma nav iestājušās nopietnas sekas, tas ir ļoti labs sods. (Tiesnesis)

Par tiem nodarījumiem, kur ir paredzēts piespiedu darbs, tā ir ļoti laba alternatīva brīvības atņemšanai. (Tiesnesis)

Tas cilvēkam liek vairāk pārdomāt, ko viņš dara. Tas ir labs līdzeklis. Ja cietumsodam vēl būtu kādas papildus lietas, kas liktu viņam padomāt par to, ko viņš dara, tad būtu savādāk, bet viņš vienkārši sēž cietumā un viņam nav iespēju kaut ko darīt. (Tiesnesis)

Tomēr tas ir sods, kas ir vairāk vai mazāk reāls, ko cilvēks izjūt, jo nosacītās brīvības atņemšanas ir nejūtams sods. (Tiesnesis)

Piespiedu darbs tiek piemērots par kriminālpārkāpumu un mazāk smagu noziegumu gadījumos: „Lietās, kur personas tiek sodītas pirmo reizi, un, novērtējot kopumā visus apstākļus, personas datus, ko Krimināllikums uzliek par pienākumu tiesnesim vērtēt soda noteikšanai, tad sanāk, ka piespiedu darbs ir tas atbilstošākais.” (Tiesnesis)

Piespiedu darbs jau no 1999. gada galvenokārt tiek piemērots par Krimināllikuma 262.pantā (Atkārtota transporta līdzekļa vadīšana dzērumā) minētajiem pārkāpumiem. To visbiežāk norāda tiesneši un šī tendence atspoguļojas arī apkopotajā sodu statistikā²⁷. „Ļoti daudz piemēro par transportlīdzekļu vadīšanu alkohola ietekmē un par izvairīšanos no tiesību ierobežošanas.” (Tiesnesis)

27 skat. 2. pielikumu – Piespiedu darbos notiesātās personas pēc noziedzīgā nodarījuma veida 1999.-2006.gadā.

Nākamā pārkāpumu grupa, par ko visbiežāk tiek piespriests piespiedu darbs, ir nodarījumi, kas saistīti ar zādzībām (175. un 180. pants), tai skaitā 2% no visiem piespiedu darbiem ir piemēroti par 175.panta 3.daļu (Par zādzību, ja tā izdarīta, iekļūstot dzīvoklī vai citā telpā, vai ja tā izdarīta no glabātavas, ietaises, kas savieno glabātavas, vai transportlīdzekļa), acīmredzot piemērojot Krimināllikuma 49.pantu, kas paredz noteikt zemāku sodu nekā paredz attiecīgais pants. Tomēr lielākā daļa no aptaujātajiem tiesnešiem uzskata, ka šeit būtu vietā grozījumi, kas ļautu tiesai, izvērtējot lietas apstākļus, brīvāk piespriest piespiedu darbus arī par zādzībām, kas izdarītas, iekļūstot dzīvoklī vai citā telpā.

Varētu jau arī [piespriest piespiedu darbu] par to 175. panta 3. daļu, jo tur visiem ir nosacītais sods. Vispār jau, jo vairāk soda veidu ir pantā, jo tiesnesim ir reālākas iespējas piemērot konkrētai personai piemērotāko sodu. (Tiesnesis)

Tagad par visticamāk nozagšanu ir jāliek cilvēks cietumā. Tur noteikti vajag tos piespiedu darbus. (Tiesnesis)

Salīdzinājumā ar 2004.gada pētījumu²⁸, būtiski samazinājies ir piespiedu darbu skaits, kas piemēroti par patvaļīgu koku izciršanu (109.pants), savukārt pieaugusi ir pēc 170.panta (Izvairīšanās no uzturēšanas) piemēroto piespiedu darbu skaits: „Tieši pēdējā laikā aizvien biežāk – bija daudz lietas par izvairīšanos no uzturlīdzekļu maksāšanas bērniem.” (Tiesnesis)

Tas, ka piespiedu darbs šobrīd tiek piespriests kopumā biežāk, ir saistīts ar šajā jomā notikušajām izmaiņām:

- grozījumiem Krimināllikumā, papildinot pantus, par kuriem iespējama piespiedu darba piemērošana;
- aktīvo un pamanāmo VPD darbību: „Kopš brīža, kad piespiedu darba uzraudzību un to izpildi kontrolē VPD, mēs piemērojam biežāk.” (Tiesnesis)

Tādējādi, atzinīgi novērtējot šī soda efektivitāti, tiesneši atzīst, ka kopumā piespiedu darba piemērošana ir teju vai sasniegusi maksimālo iespējamo apjomu – šobrīd spēkā esošā likuma noteiktajos ietvaros.

28 Providus. Kriminālsoda – piespiedu darbs realizēšana Latvijas teritorijā. TM Valsts probācijas dienests, 2004, 11. lpp.

Ir jau situācijas, kur piespiedu darbu gribēdams nevar iedot, jo to neparedz panta soda sankcija, kur ir tikai brīvības atņemšana paredzēta. Būtu vairāk, ja varētu arī citos pantos piemērot. (Tiesnesis)

To arī tiesnešiem pārmet, ka dod to brīvības atņemšanu ar nosacīto pārbaudes laiku. Bet tā ir vienīgā izvēle. Ja tiesnesim ir pārlicība, ka cilvēks diez vai labosies, sēžot reāli, un vai tas viņam būs efektīvi, ka tas drīzāk nāks viņam par sliktu, tad, protams, ka būs tas nosacītais sods. Ir bijis tā, ka esmu domājis, ja te būtu bijis piespiedu darbs, tad būtu baigi labi. Tas ir maigāks sods un efektīvāks, jo tas viņam ir jāizdara. Ar nosacīto sodu viņš dzīvo tāpat, tikai ar apziņu, ka nedrīkst kļūdīties, bet viņa dzīve jau nemainās. Bet piespiedu darbs viņam sestdienās, svētdienās vai pa vakariem ir jāizdara. (Tiesnesis)

3.2.3. Tiesājamā personības nozīme soda piemērošanas brīdī

Bez noziedzīgā nodarījuma rakstura un minētajiem likumu ierobežojumiem, galvenie šķēršļi piespiedu darba piemērošanai ir saistīti ar likumpārkāpēja personības un dzīves apstākļu izvērtējumu (sk. argumentu apkopojumu 7. attēlā). Tiesnešu argumenti, kāpēc viņi nepiemēro piespiedu darbu, lielā mērā atkārto to, ko viņi bija minējuši iepriekšējā pētījuma veikšanas laikā²⁹.

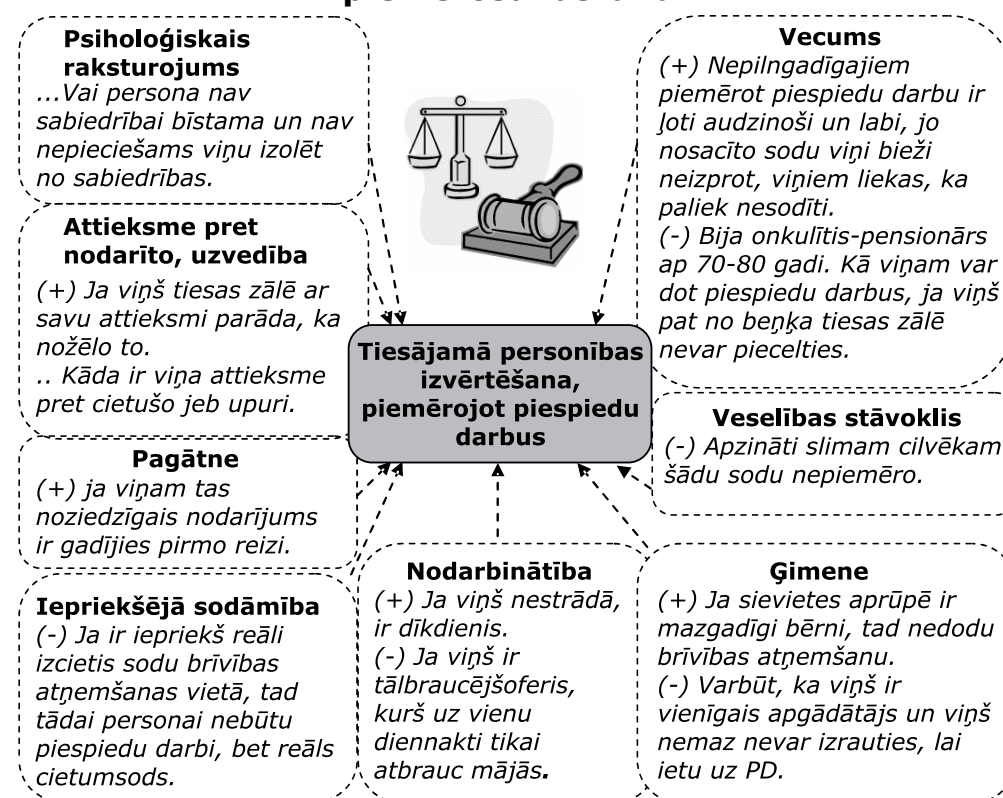
- ☑ Ja tiesājamam nav konkrētas dzīvesvietas: „Nepiemēro tiem, kam nav pastāvīgas dzīvesvietas, lai nav tā, ka viņš varētu izvairīties un VPD viņu nevar izkontrolēt un atrast”.
- ☑ Ja tiesājamā persona ir darba nespējīga vai personas veselības stāvoklis nav atbilstošs: „Nav lietderīgi piemērot piespiedu darbu personai, kura ir sasniegusi pensijas vecumu vai savas invaliditātes dēļ nevar to sodu izpildīt”; „Varbūt, ka viņš ir tāds alkoholiķis un narkomāns, ka viņa veselība nemaz neļauj to iet un izdarīt”.
- ☑ Ja persona ir iepriekš sodīta: „Ja ir vairākas reizes sodīts, tad piespiedu darbs ir diez vai piemērojams, jo tas viņam būtu par maigu.”
- ☑ Nav pildīts jau agrāk piespriestais piespiedu darbs: „Man ir skaidri zināms, ka viņš tāpat tos nedarīs, viņš neies un nestrādās, jo ir jau melojis vairākas reizes un izlocījies. Viņš to nestrādās un pēc gada es tāpat viņam to aizstāšu ar arestu.”

29 Providus. Kriminālsoda – piespiedu darbs realizēšana Latvijas teritorijā. TM Valsts probācijas dienests, 2004, 11.-12. lpp.

- ☑ Tiesājamais ir spējīgs samaksāt soda naudu: „Ja viņam ir labi apmaksāts darbs, par ko ir dokumentālas liecības lietā un cilvēks var apmaksāt naudas sodu mēneša laikā, kā to paredz likums”; „Naudas sodi pašreiz ir ļoti drakoniski un labi papildina valsts kasi”.
- ☑ Likumpārkāpējs strādā darbu, kas traucē izciest šādu sodu: „Vai viņam nav slīdošais grafiks”.
- ☑ Tiesājamajam ir pastāvīgs darbs – iespējams, tāpēc, ka vairums likumpārkāpēju ir bez noteiktas, pastāvīgas darbavietas, daļa aptaujāto tiesnešu uzskata, ka strādājošajiem cilvēkiem šis sods nebūtu piemērots: „Mums nav vajadzīgs tas, lai viņš zaudē savu darbu tādēļ, ka izcietīs sodu”.

Vairs netiek minēti pirms trim gadiem aktuālie šķēršļi, kas saistīti ar piespiedu darba izpildes organizēšanu, proti, tas, ka nedarbojas izpildes mehānisms pašvaldībā vai nav iespējas nodrošināt ar darbu ar piespiedu darbiem notiesātās personas, kā arī tas, ka notiesātajam grūti nokļūt uz darba vietu.

7. attēls. Tiesājamā personības izvērtējuma aspekti soda piemērošanas brīdī

3.2.4. VPD personības izvērtēšanas ziņojumu nozīme

Ja juridiskie apstākļi pieļauj piespiedu darba piemērošanu, tad, pēc gandrīz visu aptaujāto tiesnešu domām, svarīgākais izvērtējamais faktors ir tiesājamā personība, kā arī viņa veselība, ģimenes un darba apstākļi. Lielākā daļa aptaujāto tiesnešu uzsver to, ka svarīgi ir ne tikai sodīt vai „pārmācīt” likumpārkāpēju, bet mainīt un labot viņa uzvedību.

Pamatā tā ir personība, jo soda jēga pēc būtības ir labot to personu. (Tiesnesis)

Es ieeju zālē un redzu, ka piespiedu darbs šim cilvēkam ir ļoti piemērots viņa mainīšanai. (Tiesnesis)

Personības izvērtējumā bieži vien svarīga loma ir tiesājamā uzvedībai tiesas zālē, kas paaugstina tiesneša subjektīvās uztveres nozīmi lēmuma pieņemšanā. Tas varētu būt viens no iemesliem, kāpēc vairums aptaujāto tiesnešu augstu novērtē VPD sagatavotos izvērtēšanas ziņojumus kā pietiekami neitrālu un objektīvu, detalizētu un pamatotu informācijas avotu par tiesājamā personību.

Vislabākais liekas, kad var palūgt VPD sniegt atzinumu, kad viņi cenšas izpētīt cilvēku – kā viņš ir audzis, kāpēc viņš ir pie tā nonācis. Agrāk tas lietās nebija iespējams, un informācija par personām bija nabadzīga. Tā ir brīnišķīga iespēja, lai uzzinātu, ko pati persona domā un kā ir nonācis līdz tādām pārkāpumam kā noziedzīgs nodarījums, kāda vispār ir viņa dzīves situācija, lai var saprast, kāds soda mērs varētu tikt viņam piemērots. To jau cenšas noskaidrot tiesas sēdē, bet ir labi, ja cilvēki to ir mēģinājuši noskaidrot un izpētīt pirms tam. (Tiesnesis)

Es to vispār atbalstu, jo man patīk, ka tādi lietā ir, tie palīdz un dod plašāku ieskatu. ... Pēdējā laikā ir cilvēki, kas vispār nekur nestrādā un nemācās. Mums nav kur ņemt šo raksturojošo informāciju par viņiem. Bet te jau ir izpētīts viņa paziņu loks un viņš pats, viņa personība. Tad vismaz kādu priekšstatu par viņu, viņa attieksmi un personības ievirzi var redzēt. ...Kaut kāds priekšstats jau tiesas zālē par viņu rodas, bet nevar apgalvot, ka katreiz tas ir pareizs, jo viens neprot izturēties tiesas zālē, bet otrs tur dzied kā lakstīgala. Lai gan patiesībā ir otrādi. (Tiesnesis)

Neraugoties uz to, ka šobrīd izvērtēšanas ziņojuma pieprasīšana nav obligāta, tomēr neliela daļa tiesnešu atzīst, ka jau tagad pieprasa tos

Valsts probācijas dienestam gandrīz vai katrā lietā. Biežāk ziņojumus izmanto krimināllietu gadījumā, īpaši attiecībā uz nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem, un šajos gadījumos parasti tos ir pieprasījusi jau prokuratūra.

Kopumā vienīgais šķērslis VPD izvērtēšanas ziņojumu regulārai izmantošanai ir to sagatavošanai nepieciešamais laiks, kas var būtiski paildzināt lietas izskatīšanu. Liela daļa tiesnešu (dažādos reģionos) apgalvo, ka, neskatoties uz šādu ziņojumu lietderību, parasti viņiem neiznāk laika tos līdz tiesai pieprasīt. Šeit risinājums varētu būt procedūra, kad ziņojumus pieprasa policija vai prokurors jau pirmstiesas procesā, lai VPD paspētu tos sagatavot un tiesneši tiesā tos saņemtu.

Ja ir īss termiņš, kurā lieta ir jāizskata, tad mums nav vērts tos prasīt, jo viņi nepaspēs sagatavot. (Tiesnesis)

Varētu papildināt likumu, ka policijai ir tiesības pieprasīt VPD izvērtēšanas ziņojumu. Tas ir muļķīgi un absurdi, ka to var pieprasīt tikai prokurors un tiesa. Vēl varētu pieprasīt advokāts vai aizstāvis krimināllietās. Tas būtu tikai loģiski. (Tiesnesis)

No visiem aptaujātajiem tikai viens tiesnesis bija minējis negatīvu pieredzi attiecībā uz apmēram pirms gada saņemtu nekvalitatīvu izvērtēšanas ziņojumu un ieteica, kā turpmāk tos veidot kvalitatīvākus, piesaistot papildus speciālistus un piedaloties tiesas sēdēs:

Vēlams būtu nepilngadīgajam sniegt psihologa konsultāciju un no tās puses izvērtēt, ja to VPD var nodrošināt. Arī turpmākās audzināšanas iespējas norādīt šajos ziņojumos – ko ar viņu iesākt? Lai izvērtē to sodu. Lai izvērtē to cilvēku. Tas cilvēks, kas turpmāk uzraudzīs piespiedu darba izpildi, varētu atnākt arī uz tiesas sēdi, lai dzirdētu, kā tas cilvēks uzvedas tiesas zālē, un arī izteikties. Uzrakstīt uz papīra ir viens, bet redzēt, kā viņš uzvedas tiesas zālē, ir otrs. Varbūt, ka viņš pie VPD darbinieces ir balts un pūkains, bet tiesas zālē ir tāds, kas attaisa ar kāju durvis vaļā. (Tiesnesis)

3.2.5. Problemātiskās likumpārkāpēju grupas un piespiedu darba piespriešana

Balstoties savā un piespiedu darbu nodarbinātāju iepriekšējā pieredzē Valsts probācijas dienesta darbinieki uzskata, ka visproblemātiskākā

likumpārkāpēju grupa gan saskarsmes, gan piespiedu darba izpildes ziņā ir cilvēki ar atkarību no alkohola vai narkotiskām vielām. Runājot par piespiedu darba kā soda piemērotību cilvēkiem ar atkarībām, tiesnešu vidū domas dalījās un viedokļu atšķirības lielā mērā atspoguļo viņu kā cilvēku dažādās attieksmes, vērtības un domāšanas veidu.

Liela daļa tiesnešu balstās racionāli pragmatiskos apsvērumos un uzskata, ka tādai problēmai nevajadzētu rasties, jo cilvēka veselības stāvoklis un piemērotība piespiedu darbam tiek izvērtēta jau tiesas laikā. Cilvēkiem ar alkohola vai narkotiku degradētu personību, kā arī vispār narkotisko vielu atkarību, ja vien tas tiesai ir zināms, piespiedu darbus parasti nepiemēro. Šajā gadījumā tiesneši labprāt uzklautu probācijas dienesta darbinieku viedokli par piespiedu darbu piemērotību vai nepiemērotību attiecīgajai personai.

Ja lietā ir VPD ziņojums, kur ir rakstīts, ka ar konkrēto personu būs apgrūtināts darbs, ka viņš tīri fiziski nevar pacelt un izdarīt, tad es to ņemtu vērā un noteikti nepiemērotu, jo kāpēc tiesai apgrūtināt VPD ar neizpildāmiem spriedumiem!? (Tiesnesis)

Atzīstot, ka, raugoties no piespiedu darba izpildes organizēšanas viedokļa, šī patiešām varētu būt problemātiska grupa, tiesneši tomēr uzsver grūtības definēt cilvēku par alkohola atkarīgu un piespiedu narkoloģiskās ārstēšanas neiespējamību.

Šobrīd mūsu likumdošana paredz, ka viņiem var uzlikt par pienākumu ārstēties, ja viņi tam piekrīt. Pie apstākļiem, ka ārstniecība ir maksas pakalpojums un pieejamās programmas ir minimālas, tās ir grūti realizējamas. Tas būtu efektīvs tad, ja persona piekristu, kursu izietu un mēs atkārtoti skatītu lietu par attiecīgu tālākā soda piemērošanu un soda veida noteikšanu. (Tiesnesis)

Tādējādi ļoti bieži intervijās tika uzsvērts, ka pastāvošie likumi un efektīvas atkarību ārstēšanas iespēju trūkums ierobežo tiesas vai probācijas dienesta iespējas jebkādā veidā iedarboties un reāli ietekmēt, labot vai mainīt cilvēkus ar atkarībām. Lai šo problēmu risinātu, būtu nepieciešamas likumu izmaiņas, kas paredzētu līdzīgi kā pie nosacītā soda, arī piespiedu darbu kombinēt ar noteiktiem pienākumiem. Tiesneši pieļauj, ka, ja likumā būtu paredzēts, viņi varētu piespriest mazāku piespiedu darba stundu skaitu ar nosacījumu, ka cilvēks, kuram ir atkarību problēma, labprātīgi ārstējas vai piedalās attiecīgajos uzvedības korekcijas pasākumos (programmās). Tomēr

šāds mehānisms varētu darboties tikai gadījumā, ja pirmstiesas laikā ir veikts sagatavošanas darbs, izstrādāts izvērtēšanas ziņojums un VPD darbinieki sniegtu piedāvājumu likumpārkāpējam iziet attiecīgo kursu vai programmu. Atsevišķi tiesneši norāda, ka šajā gadījumā Latvijai būtu vērts mācīties no citu valstu pozitīvās pieredzes.

Ir ārkārtīgi atšķirīga attieksme pret slimām personām kā kriminālsodāmām personām pie mums un ārvalstīs. Tikko šī valsts ir attīstītāka, tur ir vairāk līdzekļu un programmu, kā strādāt ar šiem cilvēkiem. Ja persona, kas ir atkarīga no narkotikām, ir izdarījusi kriminālpārkāpumu, viņai vispirms tiek uzlikts ar tiesas lēmumu pienākums iet ārstēties, pildīt savus pienākumus – vingrot uz zāli un vēl veikt kaudzi citu pasākumu, jo tur valsts spēj to nodrošināt. Ja visus šos pienākumus un ārstēšanos persona izpilda, tad faktiski viņai šis kriminālsods netiek [piespriests], jo tiek uzskatīts, ka viņa to pārkāpumu izdarīja slimības dēļ. Tā ir kardināli atšķirīga attieksme pret šiem slimajiem cilvēkiem. Mūsu valstī uz personām ar atkarību skatās kā uz drīzāk norakstītām personām, nevis ārstējamām un izglābjamām. (Tiesnesis)

Pētījumā tika novērots, ka nozīmīga daļa – gandrīz puse – no visiem tiesnešiem uzskata, ka pastiprināta tieksme pēc alkohola nebūt nav iemesls, lai mīkstinātu sodu, bet drīzāk pretēji – piespiedu darbs būtu iemesls "savākties" vai "izraut viņus no tās dzīves". Tiesnešu vidū pastāv pārliecība, ka darbam zināmā mērā piemīt ārstējošs efekts un ka tas labvēlīgi ietekmē cilvēkus ar alkohola atkarību. Piespiedu darbs tiek uztverts kā iespēja mainīt personas uzvedību, un pietiekami spēcīga motivācija tā paveikšanai ir iespēja sodu aizstāt ar arestu.

Vai tad alkoholiķiem nav rokas un kājas? Es ļoti pozitīvi vērtēju piespiedu darbu kā tādu, jo darbs no pērtiķa cilvēku uztaisīja. Atkarība nevarētu būt tas, kam vajadzētu atturēt no šī soda piemērošanas. (Tiesnesis)

Es domāju, ka tieši piespiedu darbs ir viņiem piemērojams, jo vismaz kaut kas viņus piespiež strādāt un attur no tā, lai nevajadzētu visu dienu lietot alkoholu. (Tiesnesis)

Mazāk izplatīts, bet tomēr pietiekami spēcīgi izteikts bija atsevišķu tiesnešu uzskats, ka tiesai nebūtu jāiedziļinās piespiedu darba izpildes problēmās. Likums ir visiem viens un, ja cilvēks ir spējīgs izdarīt noziegumu, tad viņš būs spējīgs arī izciest savu sodu – paveikt piespiedu darbu.

Tā ir viņa problēma. Ja viņš dzers un nestrādās, tad lai viņš dzer. Būs iesniegums un skatīs tiesā. To var aizstāt. Zālē jau viņam izskaidroja, kas ir piespiedu darbs, un, ja nepildīs, tad būs tas un tas. Kāpēc tad viņš var zagt vai huligāniski uzvesties? Tā ir viņa problēma, lai viņš pats to risina. (Tiesnesis)

Atsevišķos gadījumos Valsts probācijas dienesta darbinieki ir saskārušies ar situāciju, kad piespiedu darbs piespriests cilvēkiem bez noteiktas dzīvesvietas. Kopumā tiesneši cenšas dzīvesvietas faktoru ņemt vērā, un visi apgalvo, ka tas ir viens no galvenajiem kritērijiem, ko skata, izvēloties piemērotāko soda veidu. Tiesa saprot, ka, piemērojot piespiedu darbu personām bez noteiktas dzīvesvietas, būtu apgrūtināta tā izpilde un kontrole, kas nozīmē, ka personai ir iespēja palikt nesodītai. Šādos gadījumos parasti tiek piemērota reāla brīvības atņemšana vai nosacīts sods ar pienākumu reģistrēties vai piedalīties kādā no VPD programmām.

Ja tā ir persona bez noteiktas dzīvesvietas, tad tādai es arī nepiemērotu, jo nav konkrēti zināms, kurai probācijas dienesta teritoriālajai struktūrvienībai ar viņu būtu jānodarbojas. Tādu personu jau uz tiesu ir grūtības uzaicināt un atgādāt. Līdz ar to viņu nevarētu neviens atrast un piespiest strādāt piespiedu darbus. Tas būtu nelietderīgi. Viņš tāpat to neveiktu un darbi būtu jāaizstāj ar reālu brīvības atņemšanu. (Tiesnesis)

Tomēr daži tiesneši pieļauj arī piespiedu darbu piemērošanu personām bez noteiktas dzīvesvietas. Kā argumenti tiek minēti gan tas, ka tiesai nebūtu jādomā par soda izpildi, jo tās ir problēmas, kas attiecas uz soda izpildinstitūciju, gan arī piesaukta vienas tiesas un viena taisnīguma visiem princips.

Ne jau mums tiesnešiem ir to lemt, cik tas ir tehniski iespējams. To jau tie dienesti lemj, kas izpilda. (Tiesnesis)

Un tikai tāpēc, ka viņam nav noteiktas dzīvesvietas, piemērot reālu brīvības atņemšanu!? Tas arī nav atrisinājums, jo, ja viņam nav noteiktas dzīvesvietas, un viņam piemēro nosacīto sodu, tad tāpat viņš tiek uzņemts VPD uzskaitē un viņam ir attiecīgi pienākumi uzlikti, kuri ir jāpilda. Tas ir koks ar diviem galiem. Bez noteiktas dzīvesvietas ir grūti izpildīt gan labošanas darbus, gan nosacīto sodu, bet tas jau nav pamats, lai dotu uzreiz reālu brīvības atņemšanu. (Tiesnesis)

Atšķirībā no Rīgas un citām pilsētām, pagastos piespiedu darbu izpildi varētu realizēt arī cilvēkiem bez deklarētas dzīvesvietas: "Lielās pilsētas viņš tiešām nav atrodams un sameklējams, bet pie mums jau mūsu policija zina, kur viņus atrast." (Tiesnesis)

Kopumā tiesneši atzīst, ka personām bez noteiktas dzīvesvietas vispiemērotākais būtu arests, kura piemērošana diemžēl šobrīd ir neiespējama sakarā ar likuma normas par arestu nepieņemšanu un aresta cietumu neesamību.

Tad tur vajag domāt par citu soda veidu. Nav jau daudz variantu. Nav aresta, naudas sods atkrīt. Es jau ļoti cerēju uz arestu, bet tas tagad atkrīt. Tad paliek brīvības atņemšanu uz minimālajiem 6 mēnešiem vai dot nosacīto klāt, izskaidrojot, cik tas ir riskanti turpmāk darīt jaunus noziegumus. (Tiesnesis)

Tikpat svarīgs pēc tiesnešu domām ir tiesājamās personas veselības stāvoklis. Krimināllikumā ir noteikts, ka piespiedu darbu var piemērot tikai darbspējīgām personām. Tāpēc visos tajos gadījumos, kad cilvēkam ir kādas veselības problēmas, par kurām tiesnesis ir informēts, piemēram, lietai pievienotu medicīnisku dokumentu vai izziņu veidā, tiek piemēroti citi soda veidi (naudas sods vai nosacītais sods). Reizēm, gluži pretēji, piespiedu darbs var kalpot kā vieglāks soda veids ("labāk strādāt svaigā gaisā"), ko piemērot cilvēkam, kura veselībai brīvības atņemšana radītu lielāku kaitējumu.

Vairumā gadījumu tiesneši atzīst, ka cilvēkam ar veselības problēmām piespiedu darbu piemērot nav lietderīgi, tomēr retos gadījumos tas var notikt, ja tiesas rīcībā ir nepilnīga informācija. Problēmas risinājums būtu jau pirmstiesas procesā izvērtēt nepieciešamību pēc tiesājamā veselības stāvokļa pārbaudes, lai laikus konstatētu iespējamās infekcijas slimības (piemēram, tuberkuloze), kas varētu kavēt piespiedu darbu izpildi. Tikai neliela daļa tiesnešu uzskata, ka, attīstot probācijas dienesta kapacitāti un atbilstoši piemērojot veicamo piespiedu darbu, arī cilvēki ar zināmām veselības problēmām vai invaliditāti varētu sekmīgi izciest šādu sodu.

Ko mēs saprotam ar piespiedu darbu? Es pieļauju, ka ir kaut kādi darbi, kurus var veikt arī šī persona, kurai ir kāda fiziska problēma. Tāpat kā invalīdi var strādāt, kas līdz šim bija problēma, par kuru nerunāja. Jebkurš cilvēks ir spējīgs darīt kādu darbu, tas ja nenozīmē, ka tam ir jābūt fiziski smagam darbam. ... Piemērotājam arī ideālā variantā būtu jāzina, kādi tie darbi ir un vai tos ir iespējams piemērot. Bet es nedomāju, ka tā ir soda

piemērotāja problēma. Tur drīzāk ir jārisina tā otra puse, kāds tad ir šis darbs. Tāpēc vien, ka cilvēks ir slims, pateikt, ka šis soda veids uz viņu neattiecas, arī nav pareizi. (Tiesnesis)

3.2.6. Tiesājamā piekrišana piespiedu darbam

Citu valstu pieredze ir tāda, ka piespiedu darbs tika ieviests kā viens no brīvības atņemšanai alternatīvajiem soda veidiem, kas balstīts uz soda izciešanu sabiedrībā un paša tiesājamā apzinātu un aktīvu iesaisti un sadarbību. Daudzās Eiropas valstīs ir izplatīta prakse, ka tiesneši, piemērojot piespiedu darbus un brīvības atņemšanai alternatīvos sodus, prasa tiesājamā piekrišanu, lai palielinātu paša notiesātā atbildības uzņemšanos un apzinīgu soda izpildi.

Tāpat kā tika novērots pirms trim gadiem veiktajā pētījumā³⁰, joprojām Latvijā lielākā daļa aptaujāto tiesnešu nemēdz prasīt tiesājamā piekrišanu piespiedu darba veikšanai, jo likums to neparedz, un arī paši tiesneši neuzskata to par vajadzīgu. Apspriežot šo jautājumu, bija vērojama visai emocionāla tiesnešu reakcija, un atbildēs bija jūtama neizpratne par šāda prakses nepieciešamību un trauksme par tiesneša varas jeb autoritātes iespējamo apšaubīšanu vai pat apdraudēšanu.

Es neko neprasu. Viedoklis var būt, bet piekrišana nē. Tad jau mums arī būtu jāprasa apsūdzētās personas piekrišanu izciest vai neizciest brīvības atņemšanas sodu. Man šķiet, ka piekrišana nav jājautā. (Tiesnesis)

Varbūt es prasu viņa piekrišanu, arī sēdinot viņu cietumā!? Neprasu! (Tiesnesis)

Tiesa neprasa, vai piekrītat vai nē, jo tā jau nav tirdzniecība. (Tiesnesis)

Tiesneši uzskata, ka tiesājamā piekrišana vai nepiekrišana būtu saistāma tikai ar kādiem objektīviem vai subjektīviem šķēršļiem, kāpēc persona šo sodu nevarētu pildīt. Kā iepriekš aprakstīts, objektīvo šķēršļu esamību tiesa izvērtē lietas izskatīšanas procesā, bet, ja radušies kādi subjektīvi iebildumi pret soda veidu, tad notiesātā persona tos var izteikt debatēs, minot iemeslus, kāpēc nav iespējams veikt piespiedu darbu. Pastāv uzskats, ka vairumā gadījumu apsūdzētajiem vajadzētu būt apmierinātiem, jo alternatīva piespiedu darbam būtu

³⁰ Providus. *Kriminālsoda – piespiedu darbs realizēšana Latvijas teritorijā*. TM Valsts probācijas dienests, 2004.

brīvības atņemšana vai naudas sods. Arī prakse rāda, ka visbiežāk tiesājamie ar šo soda veidu ir apmierināti: *"Manā praksē neviens no tiesāmajiem nav pārsūdzējis savu sodu – piespiedu darbu. Tad jau piekrīt."* (Tiesnesis)

Tikai atsevišķos gadījumos tiesneši atzīst, ka personas nodarījuma apzināšanās un piekrišana soda izciešanai – atbildības uzņemšanās par savu lēmumu – būtu teju vai ideāls risinājums, kas diemžēl realitātē nav iespējams.

Ja būtu iespēja tiesas sēdi izvērst tādā līmenī, ka tas ir darbs ar tiesājamo, lai viņš saprastu, ko viņš ir izdarījis, un beigās tas noved pie tā, ka viņš piekrīt, tad tas atkal ir ideālais variants. Bet katrā gadījumā tas diemžēl nav iespējams. (Tiesnesis)

Personai nav naudas, nestrādā, nav citu ienākumu... Šodien, ja grib, darbu atrast nav problēmas. Kāpēc jūs domājat, ka viņš pēkšņi ar dziesmu sāks strādāt piespiedu darbu, ja viņš negrib strādāt algotu darbu!? Būs lielas problēmas. (Tiesnesis)

Pat pieņemot, ka šādu jautājumu tiesa apsūdzētajam varētu uzdot, tiesneši tomēr uzsver, ka tiesājamā atbilde nedrīkstētu būt svarīgākais kritērijs lēmuma pieņemšanā par piespiedu darba piespriešanu un ka galīgo spriedumu tomēr vienmēr pieņems tiesnesis. Savukārt, lai tiesai nebūtu pašai jānosaka sods, iespēja apsūdzētajam ietekmēt soda veida izvēli paliek pirmstiesas procesā, vienojoties ar prokuroru.

Šobrīd netipiski (apmēram katrs desmitais) ir tie gadījumi, kad tiesneši vienmēr prasa tiesājamā piekrišanu, pārjautā, vai sods ir saprotams un noskaidro, vai nav kādi iemesli, lai piespiedu darbu nevarētu veikt. Reizēm jautājumi tiek uzdoti netiešā, uzvedinošā formā, jo *"tiesnesis jau nevar prasīt, vai esat ar mieru strādāt piespiedu darbu"*.

Ja tiesai nepieciešams apstiprinājums vai rodas šaubas par soda piemērotību attiecīgajai personai, tad biežāk nekā uzdot tiešus jautājumus likumpārkāpējam tiesneši mēdz vērsties pie citām pietiekami autoritatīvām iestādēm – pašvaldības, sociālā dienesta, Valsts probācijas dienesta – un lēmuma pieņemšanā balstās uz viņu sniegto atzinumu vai izvērtēšanas ziņojumu.

3.2.7. Atkārtota piespiedu darbu piemērošana

Parasti gadījumos, ja persona jau reiz ir sodīta un nav izcietusi piespiedu darbu, tiesneši parasti izvēlas kādu citu – piemērotāku vai bargāku – sodu. Vairums aptaujāto tiesnešu, izvērtējot personību, vērtē arī cilvēka iepriekšējo sodāmību un attieksmi pret piespiedu darbu kā soda veidu. Tomēr Valsts probācijas dienesta praksē ir bijuši gadījumi, kad vienai un tai pašai personai tiek atkārtoti piemērots piespiedu darbs, pat tad, ja iepriekšējā reizē cilvēks šo sodu nav bijis spējīgs izciest. Tiesneši šos gadījumus skaidro ar faktu, ka likums šādu praksi neierobežo. Tad, ja piespiedu darbs netiek izpildīts, tas tiek nomainīts ar arestu, tādējādi likuma priekšā sods ir izciests. Tas nozīmē, ka nākamajā reizē, ja panta sankcija to pieļauj, var tikt piespriests piespiedu darbs, ja tiesnesis to uzskata par labāko alternatīvu. Kā jau iepriekš tika rakstīts, formāli tiesa pirmām kārtām ņem vērā nodarījumu, tā smagumu un paredzētās sankcijas, bet tikai pēc tam tiek izvērtēta personība.

Ja panta sankcija atļauj, tad kāpēc nē, es varu arī piespriest. Ja neizpilda, lai iet un atkal sēž. Ja es iedošu nosacīto, kas tur būs? Viņš mierīgi strādās. Nekas nav jādara. (Tiesnesis)

Bet ja tas nodarījums ir neliels un ir jau vienreiz izciests, tad kāpēc neizciest arī otrreiz. (Tiesnesis)

Atkārtota piespiedu darba piespriešana notiek arī tad, ja tiesnesis vēlas vēlreiz dot likumpārkāpējam iespēju un cer, ka pa šo laiku cilvēks varētu būt mainījies.

Varbūt, ka viņš ir mainījis savu attieksmi. Likums neizslēdz atkārtoti piemērot, ja viņš iepriekšējo sodu ir izcietis. (Tiesnesis)

... tikai, izvērtējot kādu konkrētu gadījumu, es pieļauju iespēju, ka to varētu darīt. Ja ir attieksmes maiņa pret soda veidu. (Tiesnesis)

Tomēr vairums tiesnešu apgalvo, ka iepriekšēja piespiedu darba tīša ignorēšana vai izvairīšanās ir pietiekami nopietns arguments, lai nākamajā reizē šādu sodu neizvēlētos. Šāda rīcība liecina vai nu par veselības problēmām, kas jāņem vērā, piemērojot cita veida sodu, vai arī vieglprātīgu attieksmi, nevēlēšanos atzīt savu nodarījumu un mainīties, kas, savukārt, nozīmē bargāka soda nepieciešamību.

3.2.8. Piespiedu darbs un nepieciešamības piedalīties Valsts probācijas dienesta uzvedības korekcijas pasākumos vērtējums

Šobrīd Valsts probācijas dienestam ir izstrādātas sociālās uzvedības korekcijas programmas, lai mainītu likumpārkāpēju uzvedību, atturētu viņus no turpmākiem pārkāpumiem un veicinātu viņu iekļaušanos sabiedrībā. Šo programmu piemērošana ļauj mainīt cilvēka uzvedību, motivējot viņu, iemācot savādāk domāt un reaģēt uz dažādām situācijām un problēmām. Piemērojot dažādus sociālās uzvedības korekcijas pasākumus, cilvēka uzvedībā var panākt noturīgu izmaiņu veidošanos, atturot no pārkāpumiem un iekļaujoties sabiedrībā. Tās palīdz cilvēkiem apgūt nepieciešamās prasmes kontrolēt savas emocijas, atšķirt bīstamas situācijas un savlaicīgi izvairīties no tām, pieņemot racionālus lēmumus, veidot cieņpilnas attiecības u.c.

Izstrādājot sociālās uzvedības korekcijas mehānismus Latvijā, tika ņemta vērā Kanādas, Nīderlandes, Dānijas, Īrijas un Zviedrijas probācijas dienestu darbības pieredze. Darbam ar nepilngadīgajiem un jauniešiem pašlaik ir sagatavota un tiek ieviesta vispārēja probācijas programma – EQUIP, savukārt pieaugušajiem ir sagatavotas trīs programmas, kas māca kontrolēt savu uzvedību tā, lai mazinātu risku atkārtoti veikt likuma pārkāpumu. Latvijā izstrādātās pieaugušo uzvedības korekciju programmas ir: „Cieņpilnas attiecības”, „Vielu lietošanas menedžments”, kā arī „Vardarbības novēršanas programma”. EQUIP ir programma, kas, izmantojot vienaudžu palīdzības metodi, māca jauniešiem domāt tālredzīgi un rīkoties atbildīgi, lai nepieļautu likumpārkāpumus. Programmas „Cieņpilnas attiecības” mērķis ir sniegt iespēju dalībniekiem apgūt konkrētas iemaņas un metodes, lai izbeigtu ļaunprātīgu izmantošanu attiecībās. Probācijas programmas „Vielu lietošanas menedžments” mērķis ir samazināt atkarību izraisošo vielu lietošanas kaitīgumu, ierobežojot vielu lietošanu, kā arī iemācot klientiem kontrolēt savu uzvedību, lai nepārkāptu likuma normas. „Vardarbības novēršanas programma” izveidota, lai mazinātu un iemācītu klientu kontrolēt agresijas izpausmes. Šī programma domāta probācijas klientiem, kuru likumpārkāpumi saistīti ar fizisku vardarbību³¹.

Pētījumā, runājot iespēju piespriest piespiedu darbu kopā ar piedalīšanos kādā no Valsts probācijas dienesta sociālās uzvedības korekcijas programmām, daļa tiesnešu izrādīja samērā pozitīvu attieksmi. Iemesli, kas veido pozitīvo tiesnešu attieksmi ir saistīti, no

31 Valsts probācijas dienesta sniegtā informācija: www.probacija.lv

vienas puses, ar ticību iespējai mainīt likumpārkāpēja uzvedību, bet, no otras puses, vajadzību pēc lielākas elastības un sodu variācijas, meklējot risinājumus, lai tiktu panākts soda mērķis – atturēt personu no turpmākajiem likuma pārkāpumiem.

Tie tiesneši, kas uzskata, ka nav lietderīgi piemērot sociālās uzvedības korekcijas programmas vienlaikus ar piespiedu darbiem, savu viedokli pamato ar šādiem argumentiem:

- ☑ programmas ir pārāk garas salīdzinājumā ar piespiedu darba veikšanai nepieciešamo laiku;
- ☑ strādājošiem cilvēkiem būtu diezgan neiespējami apvienot piespiedu darbu ar piedalīšanos programmās;
- ☑ piespiedu darbs jau tāpat ir reāls sods, kurš kļūst pārāk smags, ja tiek papildināts ar pienākumu apmeklēt sociālās uzvedības korekcijas programmas;
- ☑ nav informācijas un pārliecības par programmu efektivitāti, ko varētu pierādīt tikai šajā jomā veikti īpaši pētījumi;
- ☑ uzvedības korekcijas pasākumi, kam zināmā mērā piemīt piespiedu raksturs, nav uzskatāmi par efektīviem.

Atsevišķi tiesneši atbilstošākā piespiedu darba apjoma un korekcijas programmu kombinēšanā saskata sev nepieņemamo „kaulēšanās” vai „vienošanās” principu. Pret to iebilst galvenokārt tie tiesneši, kuriem vispār nav pieņemama jebkāda izvēles vai atbildības piešķiršana tiesājamajam.

Citi iebildumi attiecībā uz minētās prakses pielietošanu bija par to, ka likums šādu iespēju neparedz, tādējādi paredzams, ka šo šķērslī mazinās izmaiņas attiecīgajos tiesību aktos.

Tiesnešu minētie argumenti, kāpēc būtu jāatļauj piespiedu darba un korekcijas programmu piespriešana, ir:

- ☑ tiktu veicināta soda audzinošā mērķa sasniegšana;
- ☑ nodarbību un psihologa konsultāciju ietekmē varētu mainīties cilvēka uzvedība;
- ☑ soda vienlaicīga izpilde ar uzvedības korekcijas pasākumiem disciplinētu notiesāto;
- ☑ notiesātajam rastos motivācija ārstēties no alkohola vai narkotiku atkarības;
- ☑ tiktu apgūta spēja veidot nevardarbīgas attiecības ar apkārtējiem.

Katrā ziņā ir jādara viss iespējamais, lai cilvēks nostātos uz labo ceļu. Ja viņš ir atkarīgs no narkotikām vai alkohola, kas

Joti bieži ir par pamatu, kāpēc cilvēks vispār izdara noziedzīgus nodarījumus, tad acīmredzot cilvēkam ir jādod iespēja un jāliek saprast, ka, tikai atbrīvojoties no atkarības, viņš var atbrīvoties no sava netikuma izdarīt noziedzīgus nodarījumus. (Tiesnesis)

Tiesneši min, ka īpaši svarīgi būtu šādas programmas izmantot jauniešiem, jo „pamatā jau cilvēkam ir jāiegroza psihe, doma jānovirza pareizā virzienā. Sevišķi, ja ir jaunieši.”

Daļa no tiesnešiem, kuri kopumā pozitīvi vērtē piespiedu darba un sociālās uzvedības programmu kombinēšanu, uzsver, ka informācijai par attiecīgās programmas esamību, izvēli un lietderību personai būtu jānāk no Valsts probācijas dienesta darbiniekiem, piemēram, iekļaujot to izvērtēšanas ziņojumā.

Viss ir saistīts ar informāciju. Lai to piemērotu, man ir jāzina, ka tāda programma ir. Man ir jāzina, ko piemērot. (Tiesnesis)

Tiesneši atzīmē, ka jau šobrīd likumi ļauj piemērot piespiedu darbu kopā ar citiem papildsodiem, piemēram, tiesību atņemšanu vai mantas konfiskāciju. Aktīvākie tiesneši jau šobrīd nereti piemēro pienākumu piedalīties sociālās korekcijas programmā, ja uzskata to par lietderīgu un VPD to ir ieteicis. Tas tiek kombinēts ar nosacīto sodu, kas galvenokārt ir brīvības atņemšana, tomēr atsevišķos gadījumos tas ir bijis arī piespiedu darbs nosacīti. Sekmīgi apmeklējot attiecīgo programmu, pamatsods vairs nav jāizcieš. Tomēr, lai sods pilnībā sasniegtu savus mērķus, būtu vērts kombinēt piedalīšanos korekcijas programmā kopā ar reālu soda izciešanu – sabiedrībai derīga darba veikšanu.

Man vispār šīs programmas ļoti patīk un man ir ļoti žēl, ka piedalīties tajās mēs varam uzlikt par pienākumu tikai tad, ja persona tiek sodīta nosacīti. Es to gribētu kombinēt arī ar piespiedu darbu. Lai ir papildus pienākums. (Tiesnesis)

Praktiskie risinājumi kombinēto sodu pielietošanai būtu, piemēram, piespiedu darba kā pamatsoda piemērošana kopā ar papildsodu, pienākumu (piemēram, vienu dienu strādā, bet otru dienu iet uz programmu) vai nosacījumu (piemēram, piespiedu darbs ar uzvedības kontroli). Tiesneši piedāvā arī tādu risinājumu, ka, ja tas nav iekļauts izvērtēšanas ziņojumā, VPD varētu piedāvāt attiecīgo programmu jau vēlāk – piespiedu darba veikšanas laikā, ja uzskata to par nepieciešamu. Ieviešot attiecīgos likuma grozījumus, noteikti būtu jāparedz arī atbilstošas sekas piespiedu darba un papildus pienākumu nepildīšanas gadījumā.

VPD sociālās uzvedības korekcijas programmas tiesnešiem bieži vien asociējas ar piespiedu ārstēšanos, un reizēm arī tas tiek uzsvērts kā galvenais ieguvums no šādu programmu pielietošanas. Tiesnešu vidū bija vērojama pretrunīga attieksme pret piespiedu ārstēšanos. Viena daļa uzskata, ka iepriekšējā pieredze, kad bija iespējams piespriest piespiedu ārstēšanos no alkoholisma, bija pietiekami efektīva, un to vajadzētu turpināt arī šodien. Tomēr tam šobrīd pietrūkstot līdzekļu un politiskās gribas. Otra daļa uzskata, ka jebkādam ārstēšanai būtu jābalstās uz brīvprātības principiem un, ja cilvēks piekrīt, tad viņš var ārstēties arī bez tiesas iejaukšanās.

Es tādu noteikti izmantotu. Sevišķi, ja būtu nodrošināta piespiedu ārstēšana, ko kontrolētu VPD. (Tiesnesis)

Būtu labi, ja varētu piespriest piespiedu ārstēšanos. [...] Tam ir jābūt par velti, jo šādiem cilvēkiem noteikti līdzekļu nav. Tad jau viņi paši varbūt ārstētos. (Tiesnesis)

Ja piespiedu ārstēšanos varētu reāli izpildīt, tad par sliktu tas nebūtu. Ja būtu, kur viņus ielikt, ja būtu normāla ārstēšana, tad kāpēc nē. Tagad jau nav kur. Slimnīcā jau nav tādas nodaļas. Ja varētu, tad noteikti. (Tiesnesis)

Es neticu, ka var izārstēt no alkoholisma cilvēku, kurš pats to nevēlas. Tas vienīgi varētu būt, lai viņš padomā. (Tiesnesis)

3.3. Piespiedu darba praktiskā izpilde un grūtības

Piespiedu darba soda praktiskā izpilde un ar to saistītās grūtības ir viens no galvenajiem jautājumiem, pētot piespiedu darba soda efektivitāti. Šī jautājuma ietvaros svarīga ir arī tiesas, Valsts probācijas dienesta un nodarbinātāju savstarpējā sadarbība, lai efektīvi īstenotu praksē piespiedu darba soda mērķi. Nodaļas ietvaros tiks aplūkota gan Valsts probācijas dienesta, gan nodarbinātāju iespējas nodrošināt piespiedu darba izciešanu atbilstoši likumam, no kā izriet rekomendācijas, kādi uzlabojumi nepieciešami piespiedu darba izpildes uzlabošanai.

3.3.1. Tiesas un Valsts probācijas dienesta sadarbības vērtējums

Tiesas un Valsts probācijas dienesta sadarbības vērtējums sastāv no divām daļām. Pirmā no tām apskata sadarbību, lai notiesātais savlaicīgi

tiktu informēts par piespiedu darba izciešanas kārtību. Otrā daļā tiek apskatīta atgriezeniskā saite, proti, VPD sagatavotie paziņojumi par piespiedu darba izpildi.

Ir svarīgi, lai notiesātajam būtu pieejama viegla un saprotama informācija par piespiedu darba izpildes kārtību. Likums nosaka, ka notiesātajam, kuram piespriests piespiedu darbs, ir pienākums piecu darba dienu laikā no tiesas sprieduma spēkā stāšanās dienas pieteikties piespiedu darba izpildes institūcijā atbilstoši deklarētajai dzīvesvietai piespriestā soda izciešanai. Ja notiesātais, lai izvairītos no soda izciešanas, noteiktā termiņā nepiesakās piespiedu darba izpildes institūcijā, viņu rakstveidā brīdina par piespiedu darba aizstāšanu ar arestu.

Neskatoties uz to, ka pēc tiesas lēmuma pasludināšanas notiesātais tiek informēts par augstāk minētajiem nosacījumiem, tiesneši bieži vien norāda, ka ir nepieciešams papildu informatīvs materiāls, ko notiesātais var paņemt līdzi. Tādējādi tiktu mazināti pārpratumi un apzinātas izvairīšanās gadījumi no soda izpildes uzsākšanas.

Mēs, protams, izskaidrojam, ka ir piespiedu darbs, bet tai brīdī, kad tiek lasīts tiesas spriedums, persona neuztver visu tik skaidri, kā tas būtu, ja būtu šis buklets, kur viņai būtu iespēja izlasīt un iepazīties ar izsmeļošu informāciju. Personas tomēr pārdzīvo vairāk vai mazāk par to, kāds tas sods būs, un līdz brīdim, kad spriedums tiek nolasīts, viņa nezina, kāds tas sods ir. Priecājas par to, ka nav jāiet cietumā, un vairs neko citu nedzird. Tikai atbild ar „jā, jā”. Jebkura papildinformācija, kas tiek sniegta, arī tiem pašiem tuviniekiem, par sodu, soda izciešanu un apstākļiem, būtu noderīga. Ja būtu šāda iespēja, tad tāda informācija tiktu izsniegta kopā ar spriedumu, jo tas nav sarežģīti. (Tiesnesis)

Tad cilvēki zinātu, kur viņam iet izciest sodu. Nekādu birokrātiju jau tas nepalielinātu. (Tiesnesis)

Te jānorāda, ka bukletus, par kuru nepieciešamību runā tiesneši, Valsts probācijas dienesta darbinieki mēdz gatavot un izvietot tiesas ēkā. Pētnieku rīcībā ir dažādu Valsts probācijas dienestu teritoriālo struktūrvienību izdoti informatīvie materiāli par to, kas ir jāzina, ja personai ir piespriests kriminālsods piespiedu darbs. Tas satur piespiedu darba kā soda īsu aprakstu un būtiskāko likuma normu pārstāstu, kas ir jāievēro notiesātajam, kam ir piespriests piespiedu darbs. Informatīvā materiāla nobeigumā ir dotas ziņas par attiecīgo Valsts probācijas dienesta teritoriālo struktūrvienību – kontaktpersonas, adrese un darba laiks.

Tiesnešu, kuri zina Valsts probācijas dienesta sagatavotos informatīvos materiālus, komentāri rāda, ka ir nepieciešams pilnveidot informēšanas sistēmu.

Izniedzot tiesas sprieduma norakstu, sekretāre izsniedz notiesātajiem, lai izlasa, tādu VPD sagatavotu lapiņu par piespiedu darbu vai nosacīto sodu, ko par bukletu nenosauksi. Vispār vajadzētu plašāk izstrādāt, jo tā nav visa VPD iniciatīva, bet tikai mūsu probācijas [struktūrvienības] iniciatīva. Es domāju, ka citās tiesās nemaz tādu nav. Viņi mums iedeva, un mēs paši nokopējam un iedodam. Tur ir telefoni, kur griezties, arī skaidrojums par to, ko tas viss nozīmē. Bez paraksta izdala, bet to izsniedz viņiem zināšanai. Tas nav mūsu pienākums, bet lai viņiem viss būtu zināms. (Tiesnesis)

Pētījumā, ko piespiedu darba veicēju mērķa grupā 2005. gada novembrī veica FACTUM, arī tika ieteikts, ka Valsts probācijas dienestam būtu jāpilnveido informatīvo bukletu izdales mehānisms. Lai gan materiālus var izvietot ērti pieejamos un pārredzamos standos tiesas ēkā, efektīvi būtu izsniegt attiecīgo informāciju reizē ar rakstisko tiesas lēmumu. Iespējams, ka tādos gadījumos būtu jāparedz, ka notiesātais ar parakstu apliecina, ka ir saņēmis doto materiālu³².

Lai veicinātu institūciju savstarpējo sadarbību, kā arī apzinātu un risinātu sadarbības problēmas probācijas jomā, ir izveidota Valsts probācijas dienesta konsultatīvā padome, kas ir koordinējoša un konsultatīva institūcija³³. Noteiktu šeit un turpmāk pārskatā identificētu problēmu praktiska risināšana būtu jāizlemj padomē, lai veicinātu lielāku citu tiesībsargājošo institūciju atbalstu pieņemtajiem lēmumiem un rīcībai.

Lai gan ne VPD darbinieki, ne tiesneši nenorāda, ka pastāvētu būtiskas problēmas saskaņot abu institūciju savstarpējo darbību, tomēr iegūtie dati un pētījumā aplūkoti piemēri rāda, ka ir iespējamas nesaskaņas, ko rada piespiedu darba piespriešanā un izpildē iesaistīto institūciju atšķirīgā attieksme pret piespiedu darbu kā sodu. Piespiedu darba soda pozitīvo ietekmi mazina arī notiesāto neinformētība un dažādi pārpratumi, kas rodas, dažādi interpretējot likuma normas.

Latvijas sodu izpildes kodeksa 138. pantā ir noteikts, ka, ja notiesātais soda izciešanas laikā bez attaisnojuma neievēro soda izciešanas

32 FACTUM. *Piespiedu darba mērķa grupas izpēte. Rezultātu pārskats.* FACTUM, 2005. gada novembris, 2.-3.lpp.

33 Ministru kabineta noteikumi Nr.817. *Valsts probācijas dienesta konsultatīvās padomes nolikums.* 2004.gada 28.septembris, „Latvijas Vēstnesis” 156 (3104).

nosacījumus un kārtību, ar kuru viņš tika iepazīstināts, piespiedu darba izpildes institūcija (VPD) pēc šādas rīcības iemeslu noskaidrošanas rakstveidā brīdina notiesāto par iespējamām sekām un par piespiedu darba aizstāšanu ar arestu saskaņā ar Krimināllikumu. Ja notiesātais neņem vērā izteikto brīdinājumu un atkārtoti bez attaisnojuma pārkāpj soda izciešanas nosacījumus un kārtību, šāda rīcība uzskatāma par ļaunprātīgu izvairīšanos no soda izciešanas, un piespiedu darba izpildes institūcija iesniedz rajona (pilsētas) tiesā pieteikumu par šā soda aizstāšanu ar arestu saskaņā ar Krimināllikumu. Piespiedu darba izpilde līdz lietas izskatīšanai tiesā tiek apturēta³⁴.

Sodu izpildes kodeksa 134. pantā ir noteikts, ka ja notiesātais izvairās no soda izciešanas vai objektīvu iemeslu dēļ nav spējīgs turpināt šā soda izciešanu, VPD pienākums ir sagatavot un iesniegt rajona vai pilsētas tiesai pieteikumu par nepieciešamību aizstāt notiesātajam piespriesto sodu – piespiedu darbu – ar cita veida sodu³⁵. Piespiedu darba organizēšanā un izpildē iesaistīto institūciju darbinieku viedokļi atšķiras jautājumā par to, kurā brīdī notiesātajam ir jāaizstāj piespiedu darbs ar smagāku sodu un kādi apstākļi ir jāņem vērā, aizstājot vienu sodu ar otru. Tā rezultātā var rasties situācijas, kuras zināmā mērā nonāk pretrunā ar sabiedrībā izciešamo sodu mērķi.

Nesen vienu vecu vīru es aizsūtīju uz cietumu. Pats VPD arī ļoti negribēja viņu likt cietumā. Tur viņam bija prokurora priekšraksts par sodu ar termiņu līdz 1. oktobrim. VPD viņu ilgi meklēja, jo viņš bija slimojis. Bet tad viņš septembrī sāka katru dienu tās 2 vai 4 stundas strādāt. Un viņam pietrūka 48 stundas līdz 1. oktobrim. Prokurors neatjaunoja termiņu. Sūtīja uz tiesu. Mēs nolikām lietas skatīšanu ar domu, ka tas cilvēks tās 48 stundas nostrādās līdz tiesas spriedumam. VPD aizliedza viņam strādāt un izciest sodu. Bet nekur jau nav rakstīts, ka nedrīkst līdz tiesas spriedumam nostrādāt. (Tiesnesis)

Mēs te vēl vienu [lietu] atlikām, kuram dažas stundas vajadzēja vēl nostrādāt, un arī [tiesas sēdes] termiņš vēl nebija pienācis. Bet, ja reiz ir noteikts šāds termiņš, tad notiesātajam ir tiesības līdz tam termiņam darbu atstrādāt. VPD pēc instrukcijas paskaidroja tā, ka viņi tagad aptur to lietu, neļauj vairāk strādāt, tiek gatavoti dokumenti uz tiesu, lai mainītu piespiedu darbu uz arestu nenostrādāto stundu dēļ. Un, ja arī cilvēks nāk, viņi nedrīkstot vairs dot darbu. Mēs atlikām tiesas sēdi, devām laiku,

34 LR Saeima. *Latvijas sodu izpildes kodekss*, 138. pants. „Latvijas Vēstnesis”, 2005 – 2007. Likuma redakcija uz 19.06.2007.

35 Turpat, 134. pants.

bet arī tad viņi neatļāva viņam strādāt, jo esot oficiāli jāpieņem lēmums atļaut viņam strādāt. (Tiesnesis)

Likums strikti nosaka, kas ir ļaunprātīga izvairīšanās no piespiedu darbiem, bet tiesnesis ne vienmēr mūsu pieteikumā ņem vērā tos pārkāpumus, un to darbu un līdzekļus, ko ir ieguldījis probācijas dienests, lai izpildītu šos piespiedu darbus, un cilvēkam dod iespēju izciest šo sodu vēl brīvībā, kaut gan viņš tiešām ir ļaunprātīgi izvairījies no šiem piespiedu darbiem. Līdz ar to tas dod tādu kā nesodāmības sajūtu cilvēkam, jo viņš nākamajā reizē domā, ka atkal tiesa man dos kaut kādas iespējas, un gan jau es kaut kā nomocīšu tos piespiedu darbus. Tas nav īsti patīkami, jo probācijas dienesta darbinieks tajā darbā iegulda ļoti lielus līdzekļus un ļoti lielu darbu. (VPD darbinieks)

Brīdis, kad tiesā tiek iesniegts pieteikums par piespiedu darba aizstāšanu ar smagāku sodu, ir atkarīgs no konkrētā VPD darbinieka. Tā kā kopumā VPD darbinieki uzsver nepieciešamību, lai piespiedu darbā notiesātie izciestu sodu, pieteikumi par soda aizstāšanu parasti tiek iesniegti vēlāk nekā pēc viena brīdinājuma izteikšanu notiesātajam un atkārtota pārkāpuma fiksēšanas – VPD darbinieki turpina strādāt ar notiesāto un pieteikuma iesniegšana ir vairāk atkarīga no VPD darbinieka darba stila un attieksmes pret piespiedu darbu kā soda veidu.

No tiem pieteikumiem, kurus es esmu redzējusi, VPD sūta vienreiz, sūta otrreiz, cilvēks parasti atnāk, tad sastāda jaunus grafikus, viņš atkal apņemas, kaut ko padara, atkal pazūd, tad atkal viņu meklē. Brīžiem liekas, ka tur sen jau varēja to pieteikumu [par soda aizstāšanu] sniegt. (Tiesnesis)

VPD darbinieki mēdz atzīmēt, ka „auklēšanās” ar notiesātajiem biežāk ir notikusi VPD agrīnajā darbības posmā, zināmā mērā paļaujoties uz sabiedrībā izciešamo sodu ideāliem, taču pēdējā laikā VPD rīcība kļūst pragmatiskāka. Taču arī šajā gadījumā viens no svarīgākajiem faktoriem ir konkrētā VPD darbinieka pieredze darbā ar notiesātajiem – jo biežāk darbinieks ir saskāries ar notiesātā nihilistisku attieksmi, bezrūpību, ģirgāšanos, melošanu u.tml., jo mazāk darbinieks ir ieinteresēts turpināt darbu ar notiesāto pēc vairākkārtējiem soda izpildes pārkāpumiem.

Mērs ir pilns tad, kad var redzēt, ka tas jau no viņa puses ir kā joks, kā izsmieklis vispār pret sodu kā tādu. Var redzēt, ka cilvēks jau n-tās reizes pārkāpj, [tomēr] uzaicina, pārrunā, jā, strādās,

aizbrauc un atkal nestrādā. Otrreiz, trešo reizi .. Var turpināt, bet tas jau nonivelē vispār tiesu sistēmu kā tādu, un tad mērs ir pilns, jo tur jau vairs nav variantu. Bet es cenšos izvilkēt, ja vēl ir iespēja, ka viņš tiešām tomēr strādās, jo es uzskatu, ka ir labāk tomēr, ka viņš strādā, nekā vienkārši sēž. (VPD darbinieks)

Atsevišķos gadījumos ir lietderīgi piespiest cilvēku izciest sodu, un tikai atsevišķos gadījumos risināt jautājumu par aizstāšanu. Es pieļāju šo auklēšanos. Tas ir stiepjams jēdziens, vai mēs auklējamies gadu, kur nekāds pozitīvs risinājums nebūs, vai tas ir kādu īsu laika periodu, redzot, ka tiešām ir tās problēmas. Auklēties tā, ka viņš var darīt, kā grib, atnākot vienreiz un solot, atnākot otrreiz un solot, tā nevajadzētu, protams, bet, ja ir pamats, tad nevar tā uzreiz: ja tu nebiji, brīdinājumu saņēmi, un viss – uz tiesu un cietumu. (Tiesnesis)

Tiesneši atzinīgi vērtē VPD darbinieku sagatavotos pieteikumus par piespiedu darba aizstāšanu ar smagāku sodu, ja tas ir nepieciešams. Pieteikumi, tiesnešuprāt, ir:

- Pamatoti – VPD darbinieki iesniedz pieteikumus par soda aizstāšanu gadījumos, kad ir izsmeltas visas iespējas notiesāto piesaistīt soda izpildei;
- Pilnīgi un detalizēti – pieteikumos tiek pievienoti visi apsekojumi, brīdinājumi un protokoli, ko VPD darbinieki ir sastādījuši, kā arī kopējo un atstrādāto darba stundu grafiki;
- Pārskatāmi – pieteikumi tiek iesniegti kā viena lieta, kur atrodas visi nepieciešamie dokumenti.

Lai gan tiesas sēdes par piespiedu darba soda aizstāšanu notiek samērā reti, tiesneši uzskata, ka VPD darbinieku uzstāšanās sēdēs, kurās tiek lemts par piespiedu darba aizstāšanu ar arestu, ir kvalitatīva. Šo sēžu laikā VPD darbinieki iepazīstina tiesu un prokuroru ar to, kā notiesātais izcieta piespriedu sodu un kādus soda izpildes pārkāpumus izdarīja. Ja grūtības, kas attiecas uz VPD darbinieku sagatavotajiem ziņojumiem un uzstāšanos, ir bijušas, tad tādas ir bijušas VPD darbības sākuma posmā. To iemesli bija pieredzes un speciālās izglītības trūkums.

Saskaņā ar Latvijas sodu izpildes kodeksa 134. pantu, viens no VPD pienākumiem pēc sprieduma izpildīšanas ir paziņot par to tiesai, kas piesprieda piespiedu darbu attiecīgajai personai³⁶. Apkopojot tiesnešu uzskatus par VPD sagatavoto paziņojumu kvalitāti, ir saņemts galvenokārt pozitīvs vērtējums.

³⁶ LR Saeima. *Latvijas sodu izpildes kodekss*, 134. pants. „Latvijas Vēstnesis”, 2005 – 2007. Likuma redakcija uz 19.06.2007.

Pretenziju nav nekādu. Tie [VPD darbinieku sagatavotie paziņojumus par piespiedu darba izpildi] ir diezgan izvērsti un vispusīgi. Savu iespēju robežās viņi to pamatā veic labi. (Tiesnesis)

Pievēršot uzmanību VPD sagatavotajiem ziņojumiem par piespiedu darba soda izpildes kvalitāti, tiesnešu viedoklis atšķiras. Uzmanība tika pievērsta galvenokārt diviem būtiskiem jautājumiem:

- ☑ Brīdīm, kurā paziņojumi ir nepieciešami tiesnesim. Paziņojumi šķiet nepieciešami un ļoti noderīgi, lemjot par piespiedu darba aizstāšanu ar arestu, piemērotākā soda veida piespriešanai nākamajā likumpārkāpumā un notiesātā sodāmības dzēšanas uzsākšanai.
- ☑ Informācijas daudzumam un raksturam, ko satur paziņojumi. Tiesneši uzver paziņojumos ietvertās „praktiskās” informācijas nozīmi, kas var būt noderīga, lemjot par soda aizstāšanu vai piemērotākā soda noteikšanu nākotnē. Būtiska ir informācija par notiesātā attieksmi pret darbu un pārkāpumu skaitu soda izpildes laikā. Atsevišķos gadījumos tiesneši min, ka vēlētos redzēt informāciju par darbu, ko notiesātais veica, saturu un darba devēju, lai gadījumā, ja notiesātais atkal veicis ir likumpārkāpumu, tiesa spētu piespriest atbilstošāko soda veidu.

Paziņojumam tai brīdī, kad tas darbs jau ir izciests, tam nav nozīmes, jo tas tiek pielikts lietai kā paziņojums par izpildi. Tam ir nozīme, kad nāk prasīt arestu. Tur varētu būt kāda plašāka informācija, kāda ir bijusi attieksme, kad viņš ir darījis to darbu. Tas palīdz izlemt. Tā varētu būt gan VPD informācija, gan darba devēja informācija. (Tiesnesis)

Tiesai ir jāsaņem informāciju, ar kuru viņa strādā. Vai ir veicis, vai nav bijuši pārkāpumi, vai strādājis godprātīgi. To pēc tam var izmantot, skatot nākošo lietu. Tas tur tagad ir normāli. (Tiesnesis)

Paziņojums varētu saturēt informāciju par to, kādus darbus ir veicis un kas ir bijis darba devējs, jo nākotnē, ja šī persona pieļauj likumpārkāpumu, tad varētu pieprasīt kādus personu raksturojošus datus no tā darba devēja, kur viņš tos piespiedu darbus izcieta. Kā viņa tur uzvedās, kā izcieta piespiedu darbu – vai ar gariem zobiem un kavējot darba dienu katrreiz pa stundām un minūtēm, vai labprātīgi, bez problēmām, ierunām, tā, ka var ņemt pastāvīgā darbā. (Tiesnesis)

3.3.2. Valsts probācijas dienesta un nodarbinātāju sadarbība

Saskaņā ar Latvijas sodu izpildes kodeksa 137. pantu, darba devējs, kas noslēdzis līgumu ar piespiedu darba izpildes institūciju par notiesāto nodarbināšanu vai nodarbina notiesātos sabiedrības interesēs bez līguma, ierāda notiesātajiem attiecīgu darbu, kuru viņi var veikt no pamatdarba vai mācībām brīvajā laikā. Darba devējam ir noteikti šādi pienākumi³⁷:

- ☑ Radīt notiesātajiem darba aizsardzības prasībām atbilstošus darba apstākļus, iepazīstināt viņus ar darba aizsardzības un darba kārtības noteikumiem;
- ☑ Apgādāt notiesātos ar darba veikšanai nepieciešamajiem darbarīkiem un instrumentiem;
- ☑ Uzraudzīt, kā notiesātie veic ierādīto darbu.

Ikdienā, nodrošinot piespiedu darba izpildi, darba devēji jeb nodarbinātāji cieši sadarbojas ar VPD darbiniekiem. Tas izpaužas, pirmkārt, kā informēšana un vienošanās, ka ir notiesātais, kam ir jāizcieš piespiedu darbs, otrkārt, kā darba grafika sastādīšana un, treškārt, kā ierādītā darba un sastādītā darba grafika kontrole.

Kad personai ir piespriests piespiedu darbs, VPD sazinās ar darba devēju, kurš ir noslēdzis sadarbības līgumu, un piedāvā nodarbināt noteiktus likumpārkāpējus. Šīs sarunas laikā VPD darbinieks uzzina par nodarbināšanas iespējām un informē darba devēju par soda izpildes uzsākšanas laiku un kopējo ilgumu. Vairumā gadījumu darba devējs jau ir ziņojis VPD, kādas notiesāto grupas atzīst par iespējamu nodarbināt. Notiesāto grupas tiek dalītas pēc likumpārkāpuma, notiesātā darba prasmēm un kvalifikācijas.

Mums ar vienu VPD darbinieci ir laba sadarbība, un viņa apmēram zina, kādus klientus sūtīt pie mums. Mēs vienojāmies, ka būtu labi, ja pie mums pārsvarā nāktu jaunieši un pusaudži. (Darba devējs)

Man piezvana no probācijas dienesta, vai es pašreiz varu nodarbināt kādu cilvēku. Pašreiz, ja man zvanītu, es nevarētu, ja šis cilvēks strādātu tikai brīvdienās. Ja cilvēks varētu nākt darbdienās, tad varētu vēl kādam nodrošināt. Pašlaik jau man ir divi, kas strādā brīvdienās. Var pietrūkt to darbiņu, ko dot tam cilvēkam, vai arī tad pašvaldībai pašai vajadzētu domāt,

³⁷ LR Saeima. Latvijas sodu izpildes kodekss, 137. pants. „Latvijas Vēstnesis”, 2005 – 2007. Likuma redakcija uz 19.06.2007.

kur to cilvēku nodarbināt. Ja es varu paņemt šo cilvēku, tad noskaidrojas, cik viņš ir vecs, kad var sākt strādāt, un tad tiek norunāta šī tikšanās reize. (Darba devējs)

Vienojoties ar nodarbinātāju, VPD darbinieks kopā ar notiesāto ierodas pie darba devēja, lai savstarpēji abas puses iepazīstinātu, kā arī sastādītu un saskaņotu soda izpildes grafiku. Darba devējs veic pārrunas ar notiesāto, precizējot tā darba prasmes un kvalifikāciju, lai varētu ierādīt atbilstošāko darbu.

Mēs ar viņu aprunājamies – kā viņš? Vai viņš var iet tās četras stundas un kurā laikā – vai no rīta, vai pēcpusdienā, vai viņš nestrādā, to visu mēs aptaujājam, ko viņš pats varētu darīt, kas viņš ir pēc profesijas, tad mēs skatāmies – vai nu darbnīcās, pie mehanizatoriem, kaut kur remontos, un, ja galīgi nekur, tad mēs liekam kaut ko pļaut. (Darba devējs)

Tad atbrauc probācijas dienests, cilvēks atnāk, es atnāku, pirms tam jau esmu padomājusi, kādus darbus došu, un vispār padomājusi par tiem cilvēkiem, arī pa tālruni probācijas dienests sniedz zināmu informāciju par laikiem, kad aptuveni cilvēks varēs strādāt, un tad mēs visi tiekamies, un es parādu to darbu, kas jāveic. Tālāk sakārtojam dokumentus, tas ir, jābūt nosūtījumam pie manis un darba grafikam. Pēc tam, kad cilvēks ir nostrādājis, tad man ir uz tiesu jāraksta raksturojums. (Darba devējs)

Kad notiesātais ierodas norunātajā soda izpildes uzsākšanas dienā, tiek iepazīstināts ar darba drošības noteikumiem, ja nepieciešams – apgādāts ar darbam nepieciešamajiem materiāliem, un uzsāk soda izciešanu.

Notiesātie parasti tiek nodarbināti mazkvalificētos darbos, piemēram, uzkopšana, darbs siltumapgādē (kurināšana, darbs ar malku). Gadījumos, kad notiesātajam ir noteikta profesionālā kvalifikācija, darba devējs mēģina atrast kvalifikācijai atbilstošu darbu, tomēr augstākas kvalifikācijas darbs saistās ar lielāku risku un atbildību par piespiedu darba veicēju.

Mēs izvērtējam viņa kvalifikāciju, ko viņš var darīt. Vietējos cilvēkus mēs jau zinām, svešo praktiski nav. Mēs jau zinām, kas viņš ir par „fruktu” [personu ar noteiktām rakstura īpašībām]. Uzreiz jau zinām, ko varēsim likt darīt. Piemēram, ja prot metināt, mēs neliksim viņam krūmus cirst. Lai krūmus cērt tas, kurš neko citu neprot. Varētu jau arī tam, kurš prot metināt, likt krūmus

cirst, bet cilvēka spējas ir jāizmanto pēc iespējas efektīvāk. (Darba devējs)

Es nezinu, kas būtu, ko nedotu notiesātajam darīt. Varbūt ar tehniku strādāt, vai ko tamlīdzīgu. Tas tomēr ir paaugstinātas bīstamības avots, un mums par viņiem ir jāatbild. Instruktažu jau iziet un paraksta. Pamatā mēs cenšamies dot tādus darbus, kas ir mazkvalificēti. (Darba devējs)

Kopumā un salīdzinot ar to laiku, kad pašvaldības bija atbildīgas par piespiedu darba organizēšanu, darba devēji ir apmierināti ar VPD darbu, jo tagad ir institūcija, kas pilda gan administratīvo darbu, gan lielāko daļu kontroles funkciju.

Mums ir ļoti laba sadarbība ar VPD. VPD darbinieces man zvana, un es viņām zvanu, ja kāds nenāk darbā. Viņas pieņem „mērus”. VPD arī brauc pārbaudīt, vai strādā un kā strādā. Viņas diezgan bieži pabraukā un paskatās. (Darba devējs)

Tagad mums vairs nav nekādu papīra darbu, vienīgais, ka man jāatzīmē, vai viņš ir atnācis un ko viņš ir darījis. (Darba devējs)

Atsevišķos gadījumos sadarbība starp VPD darbiniekiem un darba devējiem nav pietiekama. Taču šādas situācijas atklājās tikai problēmu gadījumos, piemēram, kad notiesātais nav veicis piespiedu darbu piespriestajā apjomā un laikā, VPD darbiniekiem nav precīzas informācijas par to, cik stundas īsti ir nostrādājis likumpārkāpējs. Neskaidrības rodas, ja VPD ir iesniedzis tiesā pieteikumu par soda veida aizstāšanu un stundu skaits pieteikumā atšķiras no notiesātā norādītajām, ko ir apstiprinājis darba devējs.

Darba devēju piesaistīšanā iniciatīvu galvenokārt izrāda VPD darbinieki, kas tiek ar darba devējiem un piedāvā noslēgt līgumu par darba vietu nodrošināšanu notiesātajiem piespiedu darbā. Nodarbinātāji – pašvaldību iestādes un uzņēmumu vai sabiedriskā labuma (nevalstiskās) organizācijas – parasti neatsaka un sadarbojas ar VPD. Tomēr dati rāda, ka lielajās apdzīvotajās vietās nodarbinātāju skaits ir nepietiekams, un tos ir grūti iesaistīt piespiedu darba organizēšanā. Ļoti reti ir gadījumi, kad darba devējs pats ir izrādījis iniciatīvu un kontaktējies ar VPD, vēloties nodarbināt piespiedu darba veicējus. Šajos gadījumos darba devējs parasti ir NVO, kuru iniciatīvu var saistīt arī ar sociālās atbildības esamību, un tas ir raksturīgs darba devējiem ārpus Rīgas.

VPD piedāvāja mums piedalīties šajā procesā. Tas notika Domē, kādus divus gadus atpakaļ. Domē bija sanāksme, kurā bija VPD

vadītāja no Rīgas, [vietējā] vadītāja, nevalstisko organizāciju pārstāvji, uzņēmēji. Tad tie, kas gribēja, varēja noslēgt sadarbības līgumu, un mēs arī iesaistījāmies. (Darba devējs)

Gribās dot tiem cilvēkiem tādu iespēju brīvībā labot savus pārkāpumus, lai viņiem nav jāiet cietumā. (Darba devējs)

Acīmredzot VPD darbiniece bija runājusi ar cilvēku no pašvaldības, un pēc tam probācijas dienests pats mani sameklēja, un sākās oficiālā iesaistīšanās un sadarbība ar probācijas dienestu. Un es teicu – ļoti labi, tas ir tieši tas, ko es gribu. (Darba devējs)

Gan darba devēji, gan VPD darbinieki atzīst par lietderīgām un pozitīvi vērtē VPD organizētās informatīvās sanāksmes, kurās uzmanība tiek pievērsta piespiedu darba izpildei un tās mērķiem. Darba devēju vidū dominē viedoklis, ka tamlīdzīgas sanāksmes ir jāorganizē regulāri. Savukārt VPD darbinieki ir pamanījuši arī to, ko varēja novērot pētījuma gaitā, proti, darba devēji ne vienmēr saprot, kāpēc piespiedu darbs ir uzskatāms par sodu, par ko arī ir ieteicams runāt VPD organizēto semināru laikā.

Katru gadu tiek veiktas tādas kā sanāksmes ar darba devējiem, ko organizē vadība. Bet es uzskatu, ka tur vajadzētu runāt nevis tika par to, ka mēs tādi esam, bet arī padziļināti skaidrot viņiem soda būtību, kādā veidā mēs nodarbinām, pie kādiem apstākļiem un tamlīdzīgi. (VPD darbinieks)

Apkopojot gan darba devēju, gan VPD darbinieku pieredzi, var nosaukt arī virkni faktoru, kas lielākā vai mazākā mērā bremzē darba devēju iesaistīšanos piespiedu darba izpildē. Ir apkopoti trīs būtiski faktori, kas mazina potenciālo nodarbinātāju vēlēšanos atsaukties VPD aicinājumam. Šie iemesli ir:

- Noraidošā attieksme un bailes no likumpārkāpējiem;
- Darba devēju iespējas piedāvāt atbilstošu darbu piespiedu darba veicējiem;
- Nepieciešamība iesaistīt piespiedu darba organizēšanā savus darbiniekus un citas neērtības, kas rodas, ievērojot piespiedu darba izpildei likumā noteiktās prasības.

Darba devēja personīgā attieksme pret sodu izciešanu sabiedrībā un bažas, kas darba devējiem saistās ar notiesāto nodarbināšanu, ir ļoti būtisks faktors, veidojot sadarbību ar VPD. VPD darbinieki un darba devēji min, ka notiesāto nodarbināšana bieži vien saistās ar papildus

risku kļūt par nozieguma upuri, kā arī ir iespēju, ka plānotie darbi netiks paveikti. Lai gan daļa darba devēju atzīst, ka bažas ir bijušas lielākas, nekā tas izpaužas praksē, tomēr darbu izpilde ne vienmēr norit veiksmīgi un reizēm tas rada darba devējam zaudējumus.

Baidījāmies par to, kāds būs tas kontingents, kas nāks pie mums. Mums jau ir tāds aizspriedums, ka visi likumpārkāpēji ir kaitnieki un negrib strādāt. Tas bija viens un otrs, kas drusku radīja bažas – kādus darbus mēs viņam varēsīm uzticēt? Jo jāatrod darbs, kurš atbilst darba aizsardzības prasībām, jo nevaram jau viņus laist pie visādiem agregātiem. Viņiem jāatstrādā 100-200 stundas, nāk uz noteiktu laiku, tāpēc piemeklējam tādus vienkāršākus darbus. (Darba devējs)

Varbūt no sākuma pagājušajā gadā viņi [darba devēji] domāja: vai tie nebūs kaut kādi slepkavas, izvarotāji? Es teicu, nē, par tādiem piespiedu darbus nedod, ka tie ir tikai par pārkāpumu, piemēram, alkohola reibumā pie stūres cilvēks brauc. Tā mēs pārliecinājām un viņi redz, ka tomēr nav bail, bet prasa, ja par zādzībām, tad viņus pabrīdināt, lai viņi to cilvēku varētu pieskatīt. (VPD darbinieks)

Daļa darba devēju izvairās nodarbināt par zagšanu notiesātos likumpārkāpējus, jo saista to ar paaugstinātu kontroles nepieciešamību un risku. Bieži vien darba devēji, slēdzot līgumu ar VPD, norāda, ka nevēlas nodarbināt noteiktu likumpārkāpēju grupas (gan notiesātus par zagšanu, gan personas ar atkarības problēmām). VPD respektē šādas darba devēja prasības, jo ir ieinteresēti veiksmīgā sadarbībā.

Uz tiem, kas par zagšanām notiesāti, mēs arī tā vairāk skatāmies – pārāk negribam viņus likt šeit, šajās telpās. Tad viņiem vairāk uz pilsētu darbu dodam, kur viņam sētnieks varbūt ierāda atsevišķā teritorijā uzkopšanas darbus. (Darba devējs)

Šobrīd nav bijuši tādi darba devēji, kas galīgi nepiekrītu, bet ir bijuši tādi, kas izteiktu kādas savas ambīcijas. Te varētu būt noteikti krimināllikumā panti – par tādu un tādu mēs neņemsim! Piemēram, par zagšanām. Tad ir tā, ka darba devējs vēlas to notiesāto redzēt. Cilvēks atnāk bez maz vai uz modes skati – nu, mēs esam tādi un šitādi, mēs tomēr viņu negribam! Viņš tur izskatās pārāk tāds vai pārāk krimināls. Šis tad būtu pamatiezīmes, uz kurām darba devējs skatās...darba devējs ļoti skeptiski skatās uz zādzības gadījumiem, tos neņem. Un, ja

ņem, tad prasa – vai mums nevajadzētu viņu kaut kā papildus uzpasēt? (VPD darbinieks)

Ir bijis, kad darba devēju interesē, kas tas ir par cilvēku, kā būs ar materiālajām vērtībām, ja cilvēku ielaidīs telpā iekšā. Viņš tur strādās, un viņš ir notiesāts par zādzību, tad tas ir riskanti. [..] Loģiski, ka darba devējs negribēs riskēt un neņems šo cilvēku, kaut vai tad, ja cilvēku norīko uz krāsošanas darbiem, un viņš ir sodīts par šādiem pantiem [par zagšanu], viņu negribēs ņemt. (VPD darbinieks)

Atsevišķos gadījumos darba devēji nevēlas pie sevis nodarbināt piespiedu darbos romu tautības pārstāvjus, saistot šīs etniskās grupas nodarbināšanu ar paaugstinātu risku un kontroli.

Runājot par piespiedu darba izpildes nodrošināšanu, darba devēji bieži norāda, ka ir grūti atrast piemērotu darbu. Tas notiek gadījumos, ja, piemēram, pašvaldībai nepieciešamā un notiesātajam piemērota (t.i., uzdodama) darba nav pietiekami daudz vai arī darbiem ir sezonāls raksturs. Šīs grūtības biežāk rodas mazajās pašvaldībās. Lielākās pašvaldības retāk sastopas ar šādām situācijām – piespiedu darba veicējs, piemēram, tiek piesaistīts kādai pašvaldības uzkopšanas vai labiekārtošanas brigādei. Darba devēja attieksme pret piespiedu darbu kā soda veidu ir vērā ņemams faktors, nodrošinot notiesāto ar darbu, – ja darba devēja attieksme pret soda veidu ir pozitīva, tad problēmas nodrošināt notiesāto ar darbu tiek pieminētas retāk.

Atsevišķos gadījumos darba devēji norāda, ka grūtības rada nepieciešamība nodrošināt notiesātos ar darbam nepieciešamo tehniku un aizsargmateriāliem. Tiek minētas arī bailes, ka likumpārkāpējs var tehniku nozagt vai arī sabojāt, par ko nebūs materiāli atbildīgs.

Bija priekšlikums, lai viņi ceļmalās izcērt krūmus. Mēs varam piedāvāt cirvīti, bet, ja pašam ir zāģis, lai ņem un nāk ar savu tehniku. Mēs nedosim viņam tehniku, jo viņš var salauzt, pazust ar visu. Tas ir tāpēc, lai arī mums pašiem būtu dzīve mierīgāka. Ja viņš nāk ar savu zāģi un benzīnu, tas ir bonuss viņam pašam, ka var ātrāk padarīt. (Darba devējs)

Galvenās problēmas ir kvalifikācija un darba aizsardzība. Jo mums ir jāatbild par viņiem. Viņiem ar tehniku jāstrādā. Tas, kā skaidroja darba aizsardzības inspektors, ir paaugstinātas bīstamības darba rīks. Ar to tad ir nelielas problēmas. Mums uzreiz

viņam arī apģērbs jāgādā. Tie mums ir lieki izdevumi. Varam piedāvāt arī parasto cirvīti – ej un cērt. Pasakām instruktāžā, lai neiecērt kājā un nesviež citam, un viss. Tāpēc arī palīgdarbos vairāk nodarbinām. (Darba devējs)

3.3.3. Piespiedu darba izpildes prakses

Latvijas soda izpildes kodekss 135.pants nosaka, ka soda izciešanas laikā piespiedu darbā iesaistītajiem jāievēro darbavietā pieņemtie iekšējās kārtības noteikumi, darba disciplīna, darba drošības un darba aizsardzības noteikumi, godprātīgi jāveic uzdotais darbs, jāizpilda darba devēja norādījumi, katru dienu jānostrādā noteiktais stundu skaits. Ja notiesātais slimības vai citu viņam svarīgu iemeslu dēļ nav spējīgs veikt darbu, viņš par to paziņo piespiedu darba izpildes institūcijai, kas, atzīstot notiesātā darbā neierašanās iemeslus par attaisnojošiem, var soda izpildīšanu apturēt uz laiku, ne ilgāku par vienu nedēļu, vai uz slimošanas laiku, izdarot par to attiecīgu ierakstu personas lietā. Notiesātā atvaļinājums pamatdarba vietā vai mācību atvaļinājums nav pamats soda izpildes apturēšanai. Soda izciešanas laikā notiesātais nedrīkst izbraukt no valsts bez piespiedu darba izpildes institūcijas rakstveida piekrišanas. Soda izciešanas laikā notiesātais piespiedu darba izpildes institūcijā un piespiedu darba izpildes vietā nedrīkst atrasties alkohola, narkotisko vai psihotropo vielu reibumā³⁸.

Iepriekš tika minēts, ka piespiedu darba veicējiem parasti tiek ierādīti mazāk kvalificēti darbi, tomēr, ja darba devējs zina, kāda ir notiesātā kvalifikācija, tad cilvēks tiek nodarbināts arī savā profesijā. Visapmierinātākie nodarbinātāji ir gadījumos, ja piespiedu darba veicējam ir darba tirgū pieprasīta profesija, piemēram, kāda no būvniecības specialitātēm, kas ļauj atrisināt darba devēja vajadzības ar mazākiem ieguldījumiem. Šeit svarīga ir arī nodarbinātāja attieksme un iniciatīva, proti, vai viņš ir ieinteresēts gūt no piespiedu darba veicēja izdarītā darba vislielāko iespējamo sabiedrisko labumu vai nē. Ja darba devējs spēj organizēt darbu un sadarboties ar piespiedu darba veicēju, tad izpildītā darba kvalitāte ir augsta.

Es esmu ļoti apmierināts, jo viņi man ir izdarījuši tādus darbus, kuri savādāk maksātu lielu naudu. Piemēram, ugunsdzēsēji sastādīja aktu, ka visi pašvaldību ēku un skolu bēniņi ir jāpāriet ar tādu pretuguns sastāvu (indi). Vietējos cilvēkus nevarēju dabūt

³⁸ LR Saeima. Latvijas sodu izpildes kodekss, 135. pants. „Latvijas Vēstnesis”, 2005 – 2007. Likuma redakcija uz 19.06.2007.

tādam darbam. Tad bija viens jauns čalis, kurš bija ar mieru. Es viņam iedevu respiratoru, visu kā nākas. Viņš visu nogāja, kārtīgi nostrādāja tās savas stundas. [...] Puisim vajadzēja ar tādu sūknīti kā miglotāju iet pa bēniņiem. Kādam tāpat tas darbs bija jādara. Mēs ar vienu šādu gājieni ietaupījām daudz līdzekļus. (Darba devējs)

Ja neesmu apmierināts ar darba kvalitāti, es to norādu un lieku vēlreiz izdarīt. Ja nepārtaisīja, tad es tās stundas neieskaitīju. Pēc tam gan sāka censties. Man ir tādas tiesības, ja mani kaut kas neapmierina. Es to, protams, paziņoju arī VPD, ka ir tādas problēmas. (Darba devējs)

Daži darba devēji pieminēja, ka bija gatavi pieņemt piespiedu darba veicēju pastāvīgā darbā, kā arī atsevišķi notiesātie bija interesējušies par šādu iespēju. Ļoti retos gadījumos tas ir īstenots (parasti – uz gabaldarbiem), jo nodarbinātājam nav brīvu darba vietu vai arī piedāvātais atalgojums neapmierina interesentu.

Viņš labi iejutās kolektīvā, un viņam patika tas darbs. Bija labs cilvēciskais kontakts, un viņš prasīja, vai nevar palikt strādāt. Bet, kamēr tikām līdz algai, celtnieki jau viņu bija pārvilinājuši. Mēs tik daudz maksāt nevaram. (Darba devējs)

Tiesnešu, Valsts probācijas dienesta darbinieku un darba devēju viedokļi par to, cik lielā mērā piespiedu darbam ir jābūt publiski izciešamam sodam, dalās. No vienas puses, tiek pieņemts, ka publiski izciešams sods var būt efektīvāks, bet, no otras puses, tas var saistīties ar neierašanos piespiedu darba izciešanas vietā un iespējamām psiholoģiskajām traumām. Tāpēc tiek uzskatīts, ka ierādīt publiski izciešamu piespiedu darbu varētu tādos gadījumos, ja persona likumpārkāpumu izdara atkārtoti.

Man kādi divi vai trīs ir bijuši, kas saka, ka šeit dzīvo, un gribētu kaut kur tālāk strādāt. Citi atkal skatās, lai [piespiedu darbs] ir pa ceļam no mājām uz darbu. Kauns jau ir, ja pēkšņi viņš sāks pie mājas vākt atkritumus, tad jau mājinieki sāks uzdot jautājumus. Saprot, ka ir vainīgs, un visi redz. (Darba devējs)

Ja viņš tiešām ir atnācis un ir gatavs sākt strādāt, un es justu, ka viņam ir kauns, es piekāptos. Es parunātu, kādā laikā grib strādāt. Ja viņš sāktu grafiku pārkāpt un izlocīties, tad es nepiekāptos. Ja ir skaidri redzams, ka viņš strādās, tad es piekāptos. Piemēram, lai strādā no rīta, kad draugi vēl guļ. Kāpēc nē? (Darba devējs)

Teiksim viens gadījums, čigānam ir kauna lieta iet un slaucīt ielu, tas viņam tikpat kā reliģija. Ja es viņam tagad likšu tepat slaucīt ielu pie .. baznīcas, viņš nestrādās. Viņš labāk ieies cietumā, bet mūsu mērķis nav viņu ielikt cietumā, mūsu mērķis ir atstrādāt tās stundas un lai viņš nejostos apkaunots. (VPD darbinieks)

Lapu grābšana jau nav nekāds kauns, vienīgi tur veči „pavelk uz zoba” un viss. Kauna sajūta varbūt būtu tad, ja tiešām visā rajonā izziņotu, un tad visi brauktu skatīties, kā tas nabadziņš strādā un slauka ielu pilsētas centrā. Šeit nav nekādas neērtības sajūtas, jo viņam jau nav uz muguras zīme, ka viņš ir notiesātais, un šeit jau daudzi cilvēki visu laiku uzturas ārā, kaut ko rušīnās, tāda situācija ir ierasta, viņiem tādu uzmanību nepievērš. (Darba devējs)

Gan darba devēji, gan Valsts probācijas dienesta darbinieki atzīmē, ka piespiedu darba veicējus var iedalīt divās lielās grupās. Pirmā grupa ir tāda, kas godprātīgi ievēro likumu un pilda piespiedu darbu noteiktajā kārtībā. Otra notiesāto grupa ir tāda, kas lielākā vai mazākā mērā cenšas izvairīties no piespiedu darba veikšanas vai izdara citus ar soda izpildi saistītus pārkāpumus. Dati rāda, ka piederība vienai vai otrai grupai ir atkarīga no dažādām personu raksturojošām īpašībām, piemēram, no tā, vai cilvēkam tas ir pirmais vai atkārtotais likuma pārkāpums, par kāda noziedzīga nodarījuma veikšanu persona ir sodīta, vai personai ir vai nav atkarības problēmas u.c.

Ļoti pozitīva pieredze ir ar šiem braucējiem dzērumā, tur likt viņu cietumā – tas būtu visnepareizākais, ko varētu izdarīt, ir arī nosacītais sods, bet piespiedu darbs ir vislabākais. (VPD darbinieks)

Šoferīši, parasti, kuri pie mums ir, tie jau atstrādā. Tos mēs uzskatām par tādu normālu lietu. (Darba devējs)

Ir tā, ka cilvēki, kas notiesāti par kādu mahināciju vai braukšanu dzērumā, kuriem ir no 30 gadiem uz augšu, viņiem ir tomēr daudz nopietnāka pieeja darbam, vai tā ir krūmu ciršana vai atkritumu izvešana, vai sniega tīrīšana vai darbs pilsētas kapsētās. Viņi tomēr pieiet apzinīgāk. (Darba devējs)

Tie bija tādi, kas 8.00 klāt, lāpstas rokā un uz dobi prom. Kalnus ar viņiem varēja gāzt. Viņi teica, ka ir labi, ka nav jāsēž. Nostrādā savas stundiņas, un pēc tam papīri tīri un viss kārtībā. Par to bija priecīgi, ka savu vainu var izpirkt strādājot, nevis sēžot. (Darba devējs)

Ir, protams, ka gadās visādi. Var teikt 50/50. Piecdesmit [procenti] apzinās, ko ir nodarījuši un ko tagad no viņiem grib sagaidīt. Otri piecdesmit [procenti] – tie ir tādi problemātiski. Es ar viņiem neauklējos – tā ir viņa dzīve un VPD problēmas. (Darba devējs)

Biezāk izplatītie piespiedu darba izpildes pārkāpumi un izvairīšanās no darbu veikšanas ir:

- Neierašanās – viens no izplatītākajiem pārkāpumiem, kas bieži vien ir saistīts ar atkarībām;
- Ierašanās alkohola reibumā un alkohola lietošana piespiedu darba izpildes laikā;
- Draugu un radnieku iesaistīšana piespiedu darba veikšanā;
- Mēģinājumi/ piedāvājumi noslēgt vienošanos ar darba devēju par piespiedu darba izpildes nosacījumu pārkāpšanu, piemēram, ātrāku nostrādāto stundu ieskaitīšanu – darba devēji norāda, ka piedāvājumus ir noraidījuši.

Kāds draugs vienam atnāca un strādāja ārā. Es prasu, ko viņš te dara? Viņš saka, ka brālim palīdzot. Es teicu „paldies”, lai nāk palīdzēt kopā ar brāli. Lai jau, ja pats brīvprātīgi [grib], nāk, nevis, ka notiesātā paša nav, un kāds cits strādā. (Darba devējs)

Ir bijis, ka grib atpirkties. Divi gadījumi ir bijuši. Risinājums ir ļoti vienkāršs – strādā! Man par to nekas nebūtu, bet tas ir mans prestižs. Tad iznāk, ka es ņemu kukuļus. Man to nevajag. (Darba devējs)

Darba devēji norāda, ka efektīvs pasākums, lai novērstu piespiedu darba veicēju mēģinājumus vienoties ar darba devēju par piespiedu darba nosacījumu pārkāpšanu, ir informētība, ka Valsts probācijas dienesta darbinieki var jebkurā brīdī ierasties pārbaudīt, vai notiesātais atrodas darba izpildes vietā vai nē.

Darba devēji, VPD darbinieki un tiesneši izšķir šādas problemātiskās piespiedu darbu veicēju grupas:

- Personas ar atkarībām;
- Personas bez noteiktas dzīves vietas;
- Personas ar iepriekšējām sodāmībām;
- Gados jaunāki cilvēki (jaunieši).

Piespiedu darbs dažkārt tiek piespriests personām ar alkohola vai narkotiku atkarību, un šī problēma biežāk ir sastopama lielajās Latvijas pilsētās. Tiesnešu, VPD darbinieku un darba devēju viedokļi ir atšķirīgi gan jautājumā, vai personai ar atkarību ir jāpalīdz, vai ir nepieciešams sodu saistīt ar piespiedu ārstēšanos, gan arī jautājumā par to, vai piespiedu darbs ir piemērots sods personām ar atkarībām.

Viņi arī fiziski ir ļoti vārgi, šie jaunie vīrieši, ir tiešām žēl uz viņiem skatīties, ka 20 gadus cilvēks nevar ne pacirst, ne pieliekties papīrīti paņemt, viņam tas ir grūti. Un šis darbs diemžēl, tieši narkomāniem tāds darbs nav efektīvs. .. Un vēl, kas ir interesanti, narkomāniem tieši tas ir raksturīgs, ka viņš, kamēr atstrādā šīs stundas, viņš jau paspēj vēl kaut ko izdarīt – nozagt vai ko. Līdz ar to viņam šis piespiedu darbs pagarinās. (Darba devējs)

Liela daļa, kas tā kā sapurinās, bet liela daļa nav derīgi. Viņi atnāk tā kā autopilotā, viņi paraksta to vienošanās līgumu, viņš atnāk kopā ar probācijas dienesta pārstāvi, sastādām grafiku. Otrā dienā viņam jau jābūt no 8 līdz 12, tad viņam tā konkrēti arī jābūt minūti minūtē, bet viņš atnāk desmitos, neatnāk vispār, attaisnojums nav nekāds. Jo reāli viņi ārsta zīmes nevar atnest. (Darba devējs)

Lielajās pilsētās problēmas rodas tad, ja piespiedu darba veicējs ir persona bez noteiktas dzīves vietas. Reģionos šī problēma ir sastopama retāk, jo gadījumos, ja notiesātais dzīvo citur, tad nodarbinātājam ir jāpiekrīt piespiedu darba organizēšanai.

Piespiedu darba veicēji, kuriem ir vairākas sodāmības, mēdz būt vienaldzīgāki pret piespiedu darbu, viņiem raksturīga izaicinošāka uzvedība, tāpēc darbs ar šo grupu gan nodarbinātājiem, gan VPD darbiniekiem saistās ar paaugstinātu risku.

Mums ir viens puisis, kas sāks tūlīt strādāt, ja sāks, viņš ir par zagšanu, un mēs jau jūtam, ka būs problēmas, jo viņš ir pirms tam tiesāts piecas vai sešas reizes. Un, kā viņš atnāk pie mums, viņš ir alkohola reibumā, un mēs neesam tiesīgi viņam nekādus papīrus dot parakstīt. (VPD darbinieks)

Saskarsmē grūta notiesāto grupa bieži vien ir gados jauni likumpārkāpēji, kam ir piespriests piespiedu darbs. Jaunieši mēdz neievērot VPD darbinieku un darba devēju sastādīto darba grafiku, trūkst izpratnes par vispārcilvēciskām normām un vērtībām, pienākumiem un attieksmi pret darbu.

Cik man ir bijusi runa ar VPD par nepilngadīgajiem, kas pie viņiem nonāk, tad viņi nespēj piespiest viņus tās stundas atstrādāt. Viņš neiet un viss! Ko tu viņam izdarīsi!? Motivēsi? Cik ilgi var motivēt? (Darba devējs)

Jo jaunāks likuma pārkāpējs, jo sarežģītāks. Pēc mūsdienu skolu audzināšanas un demokrātijas viņi nesaprot, kas ir pienākumi. Ja

atnāk likuma pārkāpējs virs 40 gadiem, tad vispār bez problēmām. No 20-30 gadiem – tie ir diezgan smags kontingents. Viņi jau nekad nav radināti pie darba un neko nesaprot. (Darba devējs)

Tad viņam auksti, tad viņam ausis salst, tad viņam vēl visādas problēmas. Principā, viņš tur tās desmit stundas nomocījās, un mēs nomocījāmies, un es jau teicu, ka labāk tādus nē [...] Protams, ja prāta nav jauniešiem, ko tad tur vairs neieliksi. Ja vecāki 17 gadus nav ieaudzinājuši to, tad ne to pašvaldība vairs izdarīs, ne atbildīgie dienesti par to lietu, ne tiesa. (Darba devējs)

Līdz 2007. gada maijam piespiedu darba izpildes laiks vienā dienā nedrīkstēja pārsniegt četras stundas. To noteica Latvijas sodu izpildes kodeksa 136. pants: „Piespiedu darbā notiesāto drīkst nodarbināt darbadienās ne vairāk par divām stundām, bet ar notiesātā piekrišanu — ne vairāk par četrām stundām pēc darba pastāvīgajā darbavietā vai mācībām un ne vairāk par četrām stundām izejamās dienās”³⁹. Pētījuma īstenošanas laikā bija zināms par iniciatīvu pagarināt maksimālo soda izciešanas laiku vienā dienā līdz astoņām stundām, piepildoties zināmiem nosacījumiem, tomēr vairums tiesnešu, darba devēju un Valsts probācijas dienesta darbinieku viedokļi tika iegūti laikā, kad minētā iniciatīva Saeimā vēl nebija pieņemta.

Viņiem ļoti neapmierina tās noteiktās četras stundas. Viņi ļoti labprāt strādātu astoņas stundas, lai tas viss ātrāk beigtos. Bet likums laikam to nepieļauj. Tas ir koks ar diviem galiem. Ja ir kādi darbi iesākti, tad četras stundas ir par maz, bet, no otras puses, tas cilvēku laikam disciplinē. Ja viņi te būtu astoņas stundas, es domāju, ka tas darba ražīgums būtu zemāks. (Darba devējs)

Minētās normas ievērošana bija grūta gan darba devējiem, gan piespiedu darba veicējiem. Ja notiesātajam tika piespriests piespiedu darbs, kas pildāms vairāk kā 200 stundas, tad kopējais soda izciešanas laiks ir samērā garš. Gadījumos, ja notiesātais vēlējās izciest sodu ātrāk, vietumis, īpaši, reģionos, bija izveidojusies prakse, ka nodarbinātājs ļauj veikt darbu vairāk stundu dienas laikā, noformējot dokumentus atbilstoši likuma prasībām.

2007. gada 1. maijā stājās spēkā Latvijas Republikas Saeimas pieņemtie Grozījumi Latvijas sodu izpildes kodeksa 136.panta otrajā daļā, kas tika izteikta jaunā redakcijā: „Piespiedu darbā notiesāto drīkst nodarbināt

39 LR Saeima. *Grozījumi Latvijas sodu izpildes kodeksā*, 70.punkts. 1998.gada 14.oktobris. „Latvijas Vēstnesis” 322/325 (1383/1386).

darbadienās ne vairāk par divām stundām, bet ar viņa piekrišanu — ne vairāk par četrām stundām no pamatdarba vai mācībām brīvajā laikā un ne vairāk par astoņām stundām brīvdienās un svētku dienās. Ja notiesātais nestrādā un nemācās, viņu drīkst nodarbināt līdz astoņām stundām dienā”⁴⁰.

Lai gan daļa no pētījumā minētajām problēmām, kas bija saistītas ar īso atļauto piespiedu darba stundu skaitu, varētu tikt atrisinātas jau 2007. gada vidū, tomēr citas problēmas, kas saistītas ar piespiedu darba izpildes laika uzskati, iepriekš minētie grozījumi neatrisina. Piemēram, darba devējs joprojām var būt ieinteresēts, ka noteikts darbs tiek paveikts ātrāk, ļaujot notiesātajam nostrādāt vairāk stundu, nekā ir plānots darba grafikā, un atlīdzinot darba izpildes ātrumu ar „stundu noapaļošanu”. Gadījumos, kad VPD darbinieki bija uzzinājuši par šādu darba devēju rīcību, nodarbinātājiem tika izteikts brīdinājums. Darba devēji, kas ir saņēmuši aizrādījumus, norāda, ka šādas „metodes” vairs neizmanto.

Jāņem vērā, ka šiem darbiem ir audzinošs raksturs. Uzdotot šos darbus, mēs dažas reizes pielietojām gabaldarbu – šo izdarīsi un tik un tik stundas tiks ieskaitītas. Cik es saprotu no Probācijas dienesta, viņam [notiesātajam] tomēr ir tieši šīs stundas jānostrādā. Tas ir audzinošs darbs, nevis darbs ar mērķi pašvaldībai vai sev nopelnīt naudu. (Darba devējs)

Kā mums stāstīja, tad viņam ir jānostrādā visas stundas, nevis tā, ka atnāk un ātri, ātri kaut ko padara. Mēs varbūt kādreiz tā dikti strikti nepaskatāmies, tās stundas noapaļojam. (Darba devējs)

Analizējot piespiedu darba soda izpildei, ir jāatzīmē, ka soda morālo efektu varētu mazināt darba devēju pielaidība un pat atbalsts tam, ka notiesātais, izpildot sodu, izmanto savus personīgos resursus, darba rīkus vai instrumentus. Šeit risks slēpjas apstākļi, ka piespiedu darba veicējs, no vienas puses, tiek taisnīgi sodīts par noziedzīga nodarījuma veikšanu, bet, no otras puses, tiek netaisnīgi „izmantots” brīdī, kad viņš izcieš piespriesto sodu.

Jāuzsver, ka, no vienas puses, personisko resursu izmantošana ir apstākļu diktēta nepieciešamība – piemēram, ja visi nodarbinātāja darbinieki paši sev sagādā darba drēbes, tad arī piespiedu darba veicējam par darbam piemērotu apģērbu ir jāgādā pašam. Tā ir

40 LR Saeima. *Grozījumi Latvijas sodu izpildes kodeksā*, 21. punkts. 2007. gada 4. aprīlis. „Latvijas Vēstnesis” 62 (3638).

vietējo apstākļu un situācijas noteikta norma. Tādos gadījumos darba devēji nodrošina piespiedu darba veicējus ar cimdiem, maskām vai citiem specifiskākiem darba izpildei nepieciešamajiem resursiem. Citā gadījumā nodarbinātājs darba izpildei iedod cirvi (mazāk jaudīgu instrumentu), taču piespiedu darba veicējs strādā pats ar savu, jaudīgāku motorzāģi.

Nodarbinātāji stāstīja, ka pagātnē ir bijušas situācijas, ka viņi ir atzīmējuši daļu piespiedu darba veicējam piespiesto stundu kā izpildītas par to, ka notiesātais ir ieguldījis savus resursus kāda darba veikšanai, piemēram, nopircis remontdarbiem krāsu. Noraidot aprakstītās prakses iespējamību šobrīd, vairāki darba devēji atzīst, ka tad, ja kopā ar piespiedu darba veicēju viņam tiktu piešķirti nepieciešamie resursi kvalificētāka darba izpildei, darbaspēks tiktu izmantots lietderīgāk.

3.3.4. Piespiedu darbu izpildes kontrole

Piespiedu darba izpildes kontroli ikdienā nodrošina darba devējs, un Valsts probācijas dienesta darbinieki veic izlases veida pārbaudi, vai piespiedu darba veicējs atrodas soda izpildes grafikā noteiktajā laikā un vietā. Soda ierādīšanu un uzraudzīšanu pie nodarbinātāja veic tā norīkots darbinieks, kas parasti ir saimniecības daļas vai komunālās pārvaldes vadītājs pašvaldībā vai kāds cits darbinieks, kurš zina, kādi darbi attiecīgajā brīdī ir jāpaveic. Darba devējs, ierādot darbu, atzīmē, cik stundas piespiedu darba veicējs ir strādājis, jo tas ir atskaites punkts par piespiedu darba soda veikšanu.

Darba devēju pārstāvjiem grūtības rada tās situācijas, kad piespiedu darba veicējs var izciest sodu ārpus darba laika beigām – darba dienu vakaros vai brīvdienās. Kaut arī kopumā, iesaistoties piespiedu darba īstenošanā, darba devējs iegūst, jo tiek paveikts darbs un iegūts papildus darbaspēks, tomēr konkrētais darbinieks, kurš tiek norīkots uzraudzīt darba izpildi, izjūt ierādītās papildu funkcijas par slogu.

Gadās tā, ka man ir brīvs vakars, viņš [probācijas klients] ierodas, grib strādāt, bet iepriekš nav piezvanījis, ja atkal tie [probācijas] dienesta klienti neierodas, man ir par savu naudu viņš jāmeklē rokā, un tas no manas kā darba devēja puses ir varoņdarbs. (Darba devējs)

Komunālajam dienestam darbs beidzas 17.00, viņi aiziet mājās, bet šie notiesātie jau nāk strādāt vēlākā vakarā. (Darba devējs)

Tagad es strikti pēc grafika ar viņiem strādāju un uzreiz pasaku, ka notiesātais esmu es, nevis viņi, jo man šeit ir jābūt. Iedodu grafiku, un, ja netiec [noteiktā laikā uz darbu], tad noteikti viņam ir jāpiezvana man un noteikti uz [probācijas] dienestu. (Darba devējs)

Vēl viena problēma ir tā, ka piespiedu darbs ir jāizpilda no darba un mācībām brīvā laikā. Un brīvais laiks klientam ir sestdienas, svētdienas un pēc darba laika, līdz ar to ir apgrūtināta kontrole attiecībā uz klientu, jo pašvaldības darbinieki vai darbinieki, kas strādā pašvaldības uzņēmumos, sabiedriskās organizācijās, saka, ka mēs jau neesam nosodīti, ka mums būtu jāuzrauga šis cilvēks pēc darba vai brīvdienās. It kā iznāk pretruna, ka faktiski cilvēkam [nodarbinātājam] un arī mums ir jāstrādā sestdienās un svētdienās, lai mēs varētu kontrolēt šos cilvēkus. Šie cilvēki, kuri ir nosodīti, tai pašā laikā pārkāpj šos piespieddarba nosacījumus. Es viņu varbūt esmu paredzējis šajā sestdienā vai svētdienā nokontrolēt un ziedojis savu brīvdienu, bet viņš nav ieradies šai darba vietā. (VPD darbinieks)

Te jāatzīmē, ka tikai reti darba devēji atrod kaut kādu iespēju kompensēt laiku, ko viņa darbinieki ārpus noteiktā darba laika velta piespiedu darba veicēju uzraudzībai.

Es rakstu arī savas darba stundas, ko pavadu, pieskatot notiesāto, jo arī esmu tā kā notiesātais. Tad atdodu grāmatvedībai, un man par to samaksā 5 latus par vienu cilvēku pirms nodokļu nomaksas. Par darba organizēšanu pagasts man to samaksā. (Darba devējs)

Ņemot vērā to, ka vairums nodarbinātāju nav materiālu iespēju vai kādu citu apstākļu dēļ neuzskata par nepieciešamu kompensēt savu darbinieku ieguldījumu piespiedu darba veicēju uzraudzīšanā, ir sastopamas situācijas, kad piespiedu darbā nostrādātais laiks tiek uzskaitīts aptuveni. Tādos gadījumos, piemēram, tiek ierādīts „gabaldarbs”, aprēķinot, aptuveni cik ilgā laikā ierādīto darbu ir iespējams veikt, un uzskaitot to kā nostrādātu. Citos gadījumos darba devējs ierāda darbu sestdienai vai svētdienai, taču padarīto pārbauda darba dienā.

Problēma ir tā, ka nav mūsu novadā tāda izteikta centra. Līdz ar to iedzīvotāji dzīvo ļoti plašā teritorijā. Tāpēc arī šo darbu tīri tehniskā organizācija prasa lielu piepūli. Cilvēkam ir jānokļūst

šeit, tad jāparāda darba vieta, tad ir jāizkontrolē. Mēs neesam apmierināti, bet mums tas ir jādara, lai gan tas nav vienkārši. Ja vēl tas cilvēks nav apzinīgs, tad arī tā seku konstatēšana ir diezgan sarežģīta. Darba vadītājs aizved viņu un parāda. Es nevaru prasīt, lai viņš [darba vadītājs] katru dienu braukā un pārbauda, ja tas ir kādu 20 km rādiusā. Tas maksā naudu un beigās ieguvums pārvēršas ja ne par zaudējumu, tad nullīti. (Darba devējs)

Valsts probācijas dienesta darbinieki nav apmierināti ar to, ka darba devēji vienkāršo piespiedu darba izpildes uzraudzīšanas praksi, jo tā veicina iespēju, ka notiks piespiedu darba izpildes pārkāpumi, piemēram, notiesātie iesaistīs tuviniekus vai draugus uzdotā darba izpildē.

Viens arī taisīja talku, brālis viņam nāca līdz talkā, bet stundas līdz ar to nerakstīja, vienkārši viņam pašam bija vieglāk strādāt. (Darba devējs)

Apskatot nodarbinātāju motivāciju reģionos, tika pieminēts, ka bieži vien notiesātie ir zināmi cilvēki, jo piespiedu darbs tiek izciests pašvaldībā, kurā ir reģistrēta dzīves vieta. Tāpat, runājot par piespiedu darba izpildes kontroli, nodarbinātājs bieži vien zina, kādu attieksmi pret darbu var sagaidīt no konkrētā cilvēka, un darba izpilde bieži vien notiek redzamā vietā. Tātad tas, ka mazajās apdzīvotajās vietās vietējie iedzīvotāji un nodarbinātāji redz, vai notiesātais padara savu darbu vai nē, samazina centienus izvairīties no soda izpildes. Lielajās pilsētās attieksme pret piespiedu darba veicējiem bieži vien ir bezpersoniskāka un lietišķāka, tāpēc vienošanās par darba ātrāku izpildi vai citādas „atlaides” ir retākas.

Uzsākot piespiedu darba izpildi, VPD darbinieks, nodarbinātājs un notiesātais vienojas par darba izpildes grafiku – kurās dienas, kurā laikā un cik stundas strādās piespiedu darba veicējs. Tas ļauj plānot visu trīs iesaistīto pušu laiku, kas ir īpaši svarīgi darba devējam, jo, kā tika minēts iepriekš, samaksu par papildu pienākumu veikšanu viņi visbiežāk nesāņem. Lai pārliecinātos, ka piespiedu darbs norit atbilstoši izstrādātajam grafikam, Valsts probācijas dienesta darbinieki pārbauda, vai noteiktajā laika piespiedu darba veicējs ir ieradies veikt viņam ierādīto darbu.

Lai gan kopumā var novērot, ka Valsts probācijas dienesta darbinieki kontroli veic likumā noteiktajā kārtībā, kas disciplinē darba devējus, tomēr tās biežums Latvijas reģionos atšķiras. VPD struktūrvienības

atrodas rajonu centros, un atkarībā no materiāli tehniskā nodrošinājuma, darbinieku atbildības sajūtas, entuziasma un prasmes organizēt darbu kontroles vīzišu biežums ir atšķirīgs, parasti retāk tiek kontrolētas piespiedu darba izciešanas vietas pie rajona robežām. Ziemā kontroles iespējas ierobežo objektīvas barjeras – piespiedu darba izpildes vietas dažkārt ir fiziski grūti aizsniiedzamas (piemēram, neizbraucami ceļi). Visbiežāk VPD darbinieki ierodas kontrolēt piespiedu darba izpildi divas reizes nedēļā, pirms tam neziņojot ne darba devējam, ne piespiedu darba veicējiem. Tiek uzskatīts, ka tieši šāda pieeja, kontrolējot soda izpildi, vislabāk disciplinē notiesātos.

Strādājot ar piespiedu darba veicējiem, VPD darbiniekiem ir jābūt vienlaikus stingriem, lietišķiem un iekļūstīgiem, nepieciešamības gadījumā atrodot individuālu pieeju notiesātajam – jāspēj runāt vienādās pozīcijās, „nevis no augšas”, jāspēj novērst iespējama agresija un jāspēj atrast „piemērotākā saskarsme”, jo atsevišķos gadījumos „saprātīga jokošanās” arī ir efektīva.

Dažus vajag pierunāt, pabraukāt uz mājām pameklēt, viņš nestrādā, nenāk, ārsta zīmi nenes, tad vajag pameklēt, padresēt drusciņ, stingrāk pateikt dažus vārdus. Kurš no sākuma nenopietni to uztver, tam tur vairāk vajag parunāt kā psihologam. (VPD darbinieks)

Jaunāki klienti, kas mana vecuma, varbūt vēl jaunāki vai drusciņ vecāki, tie atnāk un no sākuma viņiem ir tāda nenopietna attieksme. Jā, ko tu tur man ieskaidrosi? Bet tiklīdz nonākam līdz tam, ka tiek nosacījumi izlasīti un kad tiek paskaidrots, ka ir divas iespējas, vai nu tu kārtīgi visu atstrādā bez pārkāpumiem, vai ir otra iespēja – ja negribi strādāt, tu vari tās savas stundiņas pavadīt slēgtā telpā. Tad jau atkal sāk ņemt vērā. (VPD darbinieks)

Vairumā ir vīrieši, sākumā grib koķetēt. Piemēram, varbūt jūs tās stundiņas varat ierakstīt, vai jūs esat precējusies? Tu viņiem skaidri pasaki – nē, mēs nevaram sarunāt, ja ir kādas problēmas, jāstrādā tiešais darbs vai kas, rakstiet iesniegumu un uz mēnesi atliekams. Tad viņam sēž blakus draugs, kurš nāk vienkārši līdz kompānijas pēc. Un tad viņš tā kā advokāts uzmetas – vai tad tiešām, agrāk varēja sarunāt. Es saku, ka neko nevar sarunāt, jo tas ir mans darbs, lai jūs pabeigtu savus darbus. (VPD darbinieks)

Tomēr šādu prasmju nepieciešamība un pastāvīgs kontakts ar likumpārkāpējiem rada spriedzi, kas kopā ar citiem apstākļiem, kas

vairāk tiks aplūkoti nākamajā nodaļā, samazina darbinieku drošības sajūtu un apmierinātību ar darbu. VPD darbinieki atzīst, ka emocionāliem cilvēkiem un tādiem, kas kādreiz dzīvē ir cietuši no vardarbības, šis darbs nav piemērots.

3.4. Kriminālsoda „piespiedu darbs” un tā izpildes institūciju efektivitāte

Piespiedu darba soda veida efektivitāti institucionālajā un organizatoriskajā līmenī veido, tiesas, Valsts probācijas dienesta un darba devēju kompetence un savstarpējā sadarbība. Tiesas uzdevums ir izvērtēt nodarījuma smagumu un piespriest piemērotāko soda veidu apsūdzētajam. Valsts probācijas dienests, pēc tiesas lēmuma, organizē notiesātajam piespiedu darbu un veic tā uzraudzīšanu. Savukārt darba devējs piespiedu darbu organizēšanā tiek iesaistīts pēc VPD lūguma, kā rezultātā notiesātie tiek nodrošināti ar darbu, kas nepieciešams soda izciešanai. Nodaļas ietvaros tiks aplūkots visu trīs minēto grupu viedoklis par piespiedu darba soda efektivitāti un šķēršļiem, kas šobrīd kavē soda sociāli labvēlīgā efekta (sodišanu un atturēšanu no atkārtota likumpārkāpuma) īstenošanos.

3.4.1. Tiesu ietekme uz piespiedu darba soda efektivitāti

Tiesas galvenā funkcija ir piespriest sodu personai, kuras vaina ir pierādīta. Turpmākā soda izpilde un notiesātā uzraudzīšana uz to tiešā veidā vairs neattiecas. Aplūkojot tiesas efektivitāti, būtiski ir divi jautājumi. Pirmais jautājums: vai tiesas rīcībā ir pietiekoši liels un elastīgs likuma normu klāsts, lai apsūdzētais saņemtu situācijai un nodarījumam piemērotāko soda veidu. Otrais jautājums: vai piespriestais sods audzina, tas ir, motivē notiesāto pārdomāt nodarījumu. Pēdējais uzstādījums iegūst īpašu nozīmi tiesas darbā, jo tiesnešiem nereti nākas tiesāt arī tādas personas, kas nāk no sociāli nelabvēlīgas vides un kas pēc soda izciešanas nereti veic atkārtotus noziedzīgus nodarījumus.

Soda veida efektivitāte galvenokārt ir atkarīga no tiesājamā personības, sociālā statusa, tā izglītības un vides, kurā tas ir audzis. Lai arī piespiedu darbs kopumā tiek vērtēts kā pozitīvs soda veids, kas notiesātajam piespriež „reālu sodu” – darbu, nevis nosacītu vai naudas sodu, tomēr ne visiem notiesātajiem šis soda veids ir vienlīdz piemērots.

Visbūtiskāk piespiedu darba efektivitāti ietekmē soda izpildinstitūcijas darbs – Valsts probācijas dienesta darbinieku darbs. Pirms VPD

izveidošanas ar piespiedu darba notiesāto uzraudzību nodarbojās vietējās pašvaldības un policija. Toreiz nereti policijas un pašvaldības zemās darba kapacitātes dēļ, daļa notiesāto izvairījās no piespiedu darba un noilguma dēļ tika atbrīvoti no soda izciešanas. Tāpēc pirms VPD izveidošanas piespiedu darba efektivitāte tiesnešu vērtējumā bija salīdzinoši zema. Situācija uzlabojās, kad notiesāto darba organizēšanas un uzraudzības funkcijas no policija un pašvaldībām pārņēma VPD, un tiesnešu uzticība piespiedu darbam kā soda veidam ir paaugstinājusies.

Ja notiesātais tiek tiesāts par mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu veikšanu, visbiežāk tieneši notiesātajiem piemēro nosacītu sodu, naudas sodu, piespiedu darbu vai arestu. Visefektīvākais iepriekš minēto soda veidu vidū, tiesnešuprāt, ir piespiedu darbs, savukārt arests tiek piemērots tikai kā ārkārtas līdzeklis, brīžos, kad citi soda veidi nav nesuši gaidīto rezultātu. Galvenie iemesli, kāpēc tiesneši piespiedu darbu uzskata par efektīgu sodu, ir:

- Piespiedu darbs soda bez reālas brīvības atņemšanas (protams, izņemot gadījumus, kad notiesātais izvairās no soda izciešanas) un persona sodu izcieš, darot fizisku darbu. Piespiedu darbu ir iespējams piemērot plašai mērķa grupai (it īpaši, maznodrošinātiem, kuri nevar samaksāt naudas sodu).
- Piespiedu darbs ir audzinošs un preventīvs sods – ja, piemēram, notiesātajam, kuram ir patstāvīgs darbs, tiek piespriestas 140 stundas, un notiesātais plāno strādāt astoņas stundas dienā, tad šai personai piespiedu darbam ir jāatvēl aptuveni 18 dienas no savu brīvdienu skaita. Ja pieņem, ka notiesātais nedēļā nostrādā vienu dienu, tad piespiedu darba soda izciešanas laiks sasniedz četrus ar pusi mēnešus. Soda izciešanas laikā persona netiek nošķirta no ģimenes un sabiedrības, tomēr piespiedu darba izpilde ierobežo brīvā laika pavadīšanas iespējas, un bieži piespiedu darbs tiek veikts laikā, kad notiesātā draugi un ģimene apmeklē dažādus izklaides un atpūtas pasākumus. Notiesātam piespiedu darbs ir ne tikai fizisks darbs, bet arī psiholoģisks pārdzīvojums, saskaroties ar sabiedrības un darba devēju nosodījumu.
- Piespiedu darbs tiek veikts sabiedrības labā – piespiedu darbs tiek izmantots pašvaldību teritoriju sakopšanā un tas daļēji atrisina darbaspēka trūkuma problēmas vietās, kur nepieciešams mazkvalificēts darbaspēks.

Viens no būtiskākajiem piespiedu darba trūkumiem ir fakts, ka Krimināllikums neparedz piespiedu darbam piemērot papildsodus. Lai paaugstinātu sabiedrībā izciešamo sodu efektivitāti un nostiprinātu

tā preventīvo (atturošo no turpmākiem likumpārkāpumiem) efektu ir nepieciešams sodu kombinēt ar sociālās korekcijas pasākumiem. Īpaši svarīgi šādi pasākumi ir gadījumos, kad tiek sodīti jaunieši un personas ar alkohola un narkotisko vielu atkarībām.

Piespiedu darba soda efektivitāti mazina ne tikai situācijas, kad piespiedu darbs ir piemērots personai, kura neizprot soda būtību un cenšas izvairīties no piespiedu darba veikšanas, bet arī tādi tiesas lēmumi, kad ir piespriests pārāk bargs sods situācijā, kad varēja izvēlēties alternatīvus kriminālsoda variantus.

Jā, ir bieži vien nesamērība šajos soda veidos, mums arī viens puisis bija tikko atbrīvojies no cietuma un viņš vilcienā nozaga mobilo telefonu, viņam ir 16 gadu, un tiesnese iedeva 8 gadus cietumā. Tai brīdī mēs domājām, ka tā bija ļoti liela nesamērība. Bet tur atkal skatās no tā, vai viņš ir vairākkārt tiesāts, tad tur nav variantu. (VPD darbinieks)

Dati rāda, ka ir nepieciešams pārvērtēt Krimināllikuma normas attiecībā uz mazāk smagu noziedzīgu nodarījumu sodīšanu, pat ņemot vērā personas iepriekšējo sodāmību. Iespējams, ir jāparedz lielāka sodu smaguma gradācija par atkārtotiem likumpārkāpumiem vai jāparedz kombinētie sodi, kas daļēji ļauj izciest sodu sabiedrībā, bet daļēji paredz brīvības atņemšanu.

3.4.2. Piespiedu darba soda efektivitāte dažādām notiesāto grupām

Kopumā tiesneši atzīmē, ka notiesātie, kam piespriests piespiedu darbs, salīdzinoši reti atkārtoti tiek tiesāti par līdzīga rakstura pārkāpumiem vai arī nonāk apcietinājumā par izvairīšanos no soda izciešanas. Tas nozīmē, ka piespiedu darbu varētu uzskatīt par pietiekami efektīvu soda veidu. Līdzīgi izsakās arī vairums darba devēju, norādot, ka otru reizi pie viņiem viens un tas pats cilvēks izciest piespiedu darbu nav nonācis. Tomēr, kā tika atzīmēts iepriekšējās nodaļās, tieši Valsts probācijas dienesta darbinieki visbiežāk sastopas ar problemātiskajām notiesāto grupām, kas nepilda piespiedu darbu un kam, iespējams, šis sods nemaz nav piemērots. Šajā nodaļā tiks aplūkotas tikai tās situācijas, kad piespiedu darbs nav efektīvs soda veids.

Notiesāto grupas (sociālās riska grupas), kas izvairās no soda izciešanas, cieš no atkarībām, ir darba nespējīgas vai atkārtoti tiek tiesātas par līdzīgu pārkāpumu, ir:

- Jaunieši līdz 18 gadiem – galvenā problēma ir zemā atbildības sajūta pret darbu un cieņas trūkums pret izpildvaras un tiesas institūcijām.
- Cilvēki, kas cieš no alkohola atkarības – nereti atkārtoti tiek tiesāti par vienu un to pašu pārkāpumu, piemēram, braukšanu reibumā. Kopumā var uzskatīt, ka šiem cilvēkiem piespiedu darbs kā soda veids ir daļēji neefektīvs.
- Cilvēki, kas cieš no narkotisko vielu atkarības – piespiedu darbs kā soda veids ir visneefektīvākais, kas saistīts ar šo personu darba spēju zudumu un personības degradāciju, kas rada vispārēju vienaldzību pret apkārt notiekošo.
- Personas bez noteiktas dzīves vietas (bezpajumtnieki) – noziedzīgus nodarījumus veic galvenokārt sociālu motīvu vadīti (mājvietas trūkums, ziemas tuvošanās). Piemēram, tiesneši izsaka pieņēmumu, ka bezpajumtnieku nozieguma mērķis ir nokļūt cietumā, kur var saņemt regulāru maltīti, medicīnisko aprūpi un nakšņot siltās telpās. Ņemot vērā šos apstākļus, piespiedu darbs ir neefektīvs sods, jo tas nespēj novērst nozieguma izdarīšanas motīvus.
- Personas ar invaliditāti – Krimināllikums neparedz piespiedu darbu piemērot darba nespējīgām personām un personām ar invaliditāti.
- Noteiktu profesiju pārstāvji – daļa tiesnešu izvairās piespiedu darbu piespriest atsevišķu profesiju pārstāvjiem, piemēram, mūziķiem vai ķirurgiem, jo piespiedu darbs var kaitēt šo speciālistu pamatdarbam. Šāda prakse rāda piespiedu darba vienveidību un tā ierobežotās piemērošanas iespējas noteiktām sabiedrības vai profesiju grupām. Rezultātā augstāk minēto grupu pārstāvji visbiežāk saņem vieglākus sodus nekā citi notiesātie par līdzīga rakstura pārkāpumiem.

Vērtējot piespiedu darba riska grupas, tiesneši viskritiskāk vērtē personu bez noteiktas dzīves vietas un personu ar narkotisko vielu atkarību sodīšanu ar piespiedu darbu. Lai risinātu personu bez noteiktas dzīves vietas problēmu, pašvaldībām ir aktīvāk jāiesaistās sociālās infrastruktūras sakārtošanā. Sarežģītāka situācija veidojas ar personām ar narkotisko vielu atkarību. Daļa tiesnešu atbalsta viedokli, ka šai cilvēku grupai vienīgais soda veids būtu piespiedu ārstēšana, ko citi tiesneši uzskata par neiespējamu izvērtēt.

Perspektīvākā riska grupa, kurā būtu iespējams paaugstināt piespiedu darba efektivitāti, ir nepilngadīgie, personas, kas cieš no alkohola atkarības, personas ar invaliditāti un specifisko profesiju pārstāvji.

Šī pētījuma ietvaros uzmanība tiks pievērsta piespiedu darba efektivitātes paaugstināšanai jauniešiem un cilvēkiem, kas cieš no alkohola atkarības.

Vairāki tiesneši intervijās atzina, ka, tiesājot jauniešus, viņi izjūt pastiprinātu atbildības sajūtu. Tiesneši uzskata, ka jauniešiem, kamēr tas vēl nav sasniegts 18 gadu vecumu, vēl tikai attīstās par sabiedrības locekli. Jaunieši tiesā ne vienmēr spēj adekvāti novērtēt noziedzīgā nodarījuma nopietnību un sekas, kas iestājas, ja izvairās no piespiedu darba. Tiesneši ir novērojuši, ka viens no faktoriem, kas samazina piespiedu darba efektivitāti jauniešu lietās, ir Krimināllikuma norma, kas piespiedu darbam neparedz piemērot papildsodu – jauniešu gadījumā tie varētu būt uzvedības korekcijas pasākumi. Otrs iemesls ir arests, kas tiek piemērots nepilngadīgajam, izvairoties no piespiedu darba – arests var atstāt negatīvas un pat neatgriezeniskas sekas uz jaunieša spēju iekļauties sabiedrībā.

Iepriekš tika minēts, ka šobrīd Valsts probācijas dienests piedāvā četras uzvedības korekcijas programmas, kas visas ir piemērojamas jauniešiem. Lai korekcijas programmas sasniegtu maksimālo efektu, būtu ieteicams iesaistīt uzvedību koriģējošos pasākumos ne tikai jauniešiem, bet arī viņu ģimeni. Daudzu likumpārkāpumu un citu nodarījumu, kas saistīti ar jaunieša antisociālo uzvedību, cēloņi ir meklējami jaunieša ģimenē, tās saskarsmes kultūrā un pieredzē.

Ģimenes iesaistīšanai korekcijas programmā ir atsevišķi riska faktori. Pirmkārt, daļa notiesāto jauniešu nāk no nepilnajām ģimenēm, nereti vienīgais apgādnieks, lai uzturētu ģimeni, ir spiests strādāt vairākās darba vietās vai pamatdarbā strādāt virsstundas, kā rezultātā apgādniekam būtu sarežģīti piedalīties korekcijas programmā. Otrkārt, ja jaunieša vecāki ir alkohola atkarīgi, korekcijas programma var izrādīties neefektīva un, iespējams, šādā situācijā ieteicamāk būtu iesaistīt arī bāriņtiesu.

Sarežģītāka situācija veidojas reizēs, kad jauniešiem par izvairīšanos no piespiedu darba tiek ievietots audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem. Lai arī jaunieša ievietošana audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem ir galējais soda mērs, tomēr tā efektivitāte un pozitīvā ietekme uz personību, tiesnešuprāt, ir apšaubāma. Jauniešiem, kurš vēl nav sasniegts 18 gadus, audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem ievieto uz laiku atbilstoši Krimināllikumā norādītajām proporcijām par nenostādīto piespiedu darba stundu skaitu: 2 nenostādītas stundas ir līdzvērtīgas 1 dienai apcietinājumā. Ņemot vērā audzināšanas iestādes nepilngadīgajiem statusu un tās negatīvo reputāciju (galvenokārt

vardarbība audzēkņu starpā), maz ticams, ka jauniešiem pēc soda izciešanas kļūs par pilnvērtīgu sabiedrības locekli.

Izvairoties no piespiedu darbu veikšanas, aresta maksimālais laiks var sasniegt pat piecus mēnešus (140 diennaktis), kas ir salīdzinoši ilgs periods, lai tiesnešos radītu bažas un šaubas par aresta pozitīvo efektu. Lai notiesātais cietumu uzskatītu par reālu sodu, cietumsodam nav vēlams būt ilgākam par 1 mēnesi – esot cietumā, notiesātais nedrīkst aizmirst, no kā tas atsakās, neesot brīvībā. Uzturoties cietumā ilgāk par mēnesi, notiesātais sāk adaptēties jaunā vidē un tā vietā, lai cietumu uztvertu par sodu, tas kļūst par ikdienas dzīves rutīnu.

Ņemot vērā iepriekš minēto, tomēr izvairoties no ieteikuma pārstrukturizēt audzināšanas iestādes nepilngadīgajiem, ir ieteicams izveidot apelācijas sistēmu jauniešiem, kuru aresta laiks pārsniedz vienu mēnesi. Jauniešiem, kas uzturas audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem, pēc paša iniciatīvas, ir vai nu iesnieguma veidā, vai nu runājot ar Valsts probācijas dienesta darbiniekiem un audzināšanas iestādes vadību, jālūdz pārskatīt viņa uzturēšanos audzināšanas iestādē nepilngadīgajiem. Lēmums par aresta aizstāšanu ar citu soda veidu, šajā gadījumā, ar piespiedu darbu (bet ne atbrīvošanu no soda), tiktu pieņemts koleģiālā sēdē, vērtējot jaunieša uzvedības un attieksmes maiņu. Lai gan daļa tiesnešu atzīmē, ka dažkārt arests ir vienīgā izeja, tomēr, Ņemot vērā apstākli, ka šā brīža iestādes nepilngadīgajiem ir vairāk personu degradējošas nekā audzinošas, jauniešiem ir jāatstāj „pēdējā” iespēja laboties.

Daļa personu, kas sodītas ar piespiedu darbu, ir tiesātas par atkārtotu braukšanu alkohola reibumā. Tas rada jautājumu, vai šie cilvēki cieš no alkohola atkarības, vai arī tā ir personas bezatbildīga rīcība. Ja persona cieš no alkohola atkarības, tad ir mazticams, vai kāds no piespiedu darbiem būs efektīvs. Ja nodarījums ir bijis bezatbildīgas rīcības sekas, tad, visticamāk, piespiedu darbs būs salīdzinoši piemērots soda veids. Iepriekš tika minēts, ka piespiedu darbs ir visefektīvākais situācijās, kad notiesātajam ir svarīgs viņa brīvais laiks, ģimene un sociālais statuss. Piespiedu darba efektivitāte kritas, tiklīdz šis vērtības aizstāj citas prioritātes – ja cilvēks cieš no alkohola atkarības, tad pirmajā vietā ierindojas alkohola lietošana.

Personas, kas cieš no alkohola atkarības, piespiedu darbs tikai soda, taču nespēj atturēt no turpmākiem likumpārkāpumiem, jo tā vietā, lai ierobežotu notiesātā atkarību un vēlmi pēc alkohola, sods ierobežo tā brīvā laika pavadīšanas iespējas, kas notiesātā vērtību sistēmā ieņem zemāku vietu. Lai arī notiesātais saņem sodu (piespiedu darbu),

tomēr tas joprojām ir bīstams sabiedrībai, jo tā vēlme pēc alkohola saglabājas arī pēc soda izciešanas, un tā var provocēt atkārtotu noziedzīga nodarījuma veikšanu. Neskatoties uz to, viņu attieksme pret darbu nereti ir nolaidīga, viņi mēdz izraisīt nesaskaņas, kavēt darbu (galvenokārt tāpēc, ka alkohola lietošanas dēļ ir grūtības ievērot darba izpildes grafiku), kā rezultātā VPD darbinieki patērē daudz laika un darbu, kontrolējot šo cilvēku soda izciešanas gaitu.

Piespiedu darba soda efektivitātes notiesātajiem, kas cieš no alkohola atkarības, kavē šādi apstākļi:

- ☑ tiesnešiem ir grūtības noteikt un pierādīt tiesājamās personas alkohola atkarību – vienīgais iespēja ir lūgt izziņu, vai persona ir attiecīgo narkoloģisko dienestu uzskaitē. Ja persona nav narkoloģiskajā uzskaitē, nav pamata viņu uzskatīt par alkohola atkarīgu.
- ☑ gadījumā, ja tiesai izdodas fiksēt notiesātā atkarību no alkohola, tai nav efektīva soda, kas būtu īpaši paredzēts alkohola atkarīgo personu resocializācijai, tāpēc visbiežāk tiesa piemēro piespiedu darbu, bet praktiskās soda izpildes problēmas risina VPD darbinieki.

Piemērotākais soda veids notiesātam ar alkohola atkarību, tiesnešu prāt, ir piespiedu darbs, kas soda par nodarījumu, ar iespēju piemērot korekcijas programmu, kas notiesātajam palīdz apzināt tā alkohola atkarības problēmu un, iespējams, pamudina ārstēties (kombinētais sods). Ja notiesātais pats neatdzīs savas atkarības problēmas, tad, kā norāda gandrīz visi aptaujātie eksperti, koriģēt personas uzvedību ir neiespējami. Tā kā tiesai ne vienmēr izdodas noteikt likumpārkāpēja alkohola atkarību un piemērot papildsodu (šeit – attiecīgo uzvedības korekcijas pasākumu), būtu ieteicams pārskatīt VPD pilnvaras un ļaut dienesta darbiniekiem ierosināt papildsodu gadījumos, ja tiek novērots, ka notiesātais kavē piespiedu darba izpildi alkohola atkarības izraisītu problēmu dēļ.

3.4.3. Valsts probācijas dienesta darba un tā organizācijas efektivitāte

Valsts probācijas dienesta darba efektivitāte ir atkarīga no (1) normatīvajos aktos noteiktajiem objektīvajiem ierobežojumiem, īstenojot VPD funkcijas, un (2) darbinieku motivācijas. Šobrīd VPD funkcijas ir: notiesātā uzraudzīšana, piespiedu darba organizēšana, probācijas programmu vadīšana, sadarbības īstenošana ar tiesu, policiju un darba devējiem.

Tā kā VPD ir starpinstitūcija, kas koordinē notiesātā un nodarbinātāja savstarpējās attiecības, uzrauga piespiedu darba izpildi un atskaitās par to tiesai, tad tā ir institūcija, no kuras lielā mērā ir atkarīga piespiedu darba soda efektivitāte. VPD materiāli tehniskais nodrošinājums, darbinieku motivācija un kompetence ietekmē, cik lielā mērā tiesa uzticēsies piespiedu darba soda veidam un cik lielā mērā darba devēji būs atsaucīgi, nodarbinot notiesātos. Tomēr jāatzīmē, ka objektīvie ierobežojumi – likuma normas un notiesātie, kam piespriests ir piespiedu darbs, – veido „spēles laukumu”, kurā darbojas VPD darbinieki.

Lielākie VPD resursi tiek veltīti darbam ar riska grupu notiesātajiem, tas ir, ar jauniešiem, alkohola un narkotisko vielu atkarīgām personām un, atsevišķos gadījumos, personām bez noteiktas dzīves vietas. Šis darbs bieži vien veido tiesnešu un nodarbinātāju viedokli par VPD, piespiedu darbu un abu efektivitāti. Ja darbs ar riska grupas notiesātajiem cieš neveiksmi, tas negatīvi ietekmē gan tienešu, gan darba devēju uzticību piespiedu darbam kopumā.

Lai arī šobrīd tiesneši un nodarbinātāji VPD darbu vērtē salīdzinoši atzinīgi, tomēr šie labie rādītāji ir sasniegti, pateicoties darbinieku entuziasmam, vēlmei attīstīt sabiedrībā izciešamo sodu sistēmu un apliecināt sevi kā profesionāļus, radot un iedzīvinot jaunu valsts institūciju – Valsts probācijas dienestu. Tomēr ar laiku entuziasmu sāk nomainīt darba rutīna, un arvien lielāku nozīmi gūst nepietiekami apmierinātās cilvēku pamatvajadzības – iespējas apmierināt fizioloģiskās, eksistenciālās, drošības un sociālās vajadzības. Minētās cilvēku vajadzības darbā ir iespējams apmierināt, strādājot drošā un pietiekami ērtā darba vidē, saņemot adekvātu un taisnīgu atalgojumu par paveikto darbu un iespējas pilnvērtīgi atpūsties, ko ietekmē saprātīgi plānota darba slodze.

Aplūkojot VPD darbinieku darba slodzi un apstākļus, jāatzīmē, ka šie divi faktori lielā mērā atsaucas uz darba algas adekvātuma novērtējumu – jo lielāka slodze, jo zemāka apmierinātība ar darba samaksu. Kopumā darba slodze lielajās Latvijas pilsētās un rajonu struktūrvienībās ir atšķirīga. VPD darbinieki savu slodzi nosaka atkarībā no tā, ar cik probācijas klientiem vienlaicīgi ir jāstrādā noteiktā laika posmā. Lielāka darba slodze ir vērojama Rīgā, mazāka – ārpus Rīgas, kas ir atkarīgs no probācijas klientu skaita. Tomēr VPD darbinieks Rīgā var uzraudzīt salīdzinoši vairāk notiesātos, nekā tas dažkārt ir iespējams rajonos – Rīgā bieži vien attālums starp vietām, kur piespiedu darba veicēji izcieš sodu, ir neliels, savukārt rajonos šis attālums var sasniegt pat 60 km. Tomēr kopumā probācijas klientu skaits ir būtisks arguments, vērtējot

darba algas atbilstību VPD darbinieka ieguldījumam. Tā rezultātā lielo pilsētu VPD darbinieki ar darba samaksu ir apmierināti mazāk.

Jo vairāk klientu ir VPD darbiniekam, jo vairāk laika ir jāvelta darbam ar klienta lietas dokumentiem. Ja probācijas klientu skaits rajonu struktūrvienībās ir mazāks, tad parasti darbinieks veic kādus papildu pienākumus, piemēram, izpilda lietveža funkcijas. Ja VPD darbiniekam ir jāveic piespiedu darba veicēja kontrole, visbiežāk tas tiek veikts ārpus institūcijas oficiālā darba laika, jo pamatā, kā rāda iepriekšējās nodaļās aplūkoti dati, piespiedu darbs tiek veikts vakaros un brīvdienās. Darbs ar „problemātiskajām” klientu grupām prasa vairāk laika un enerģijas nekā ar tiem klientiem, kas apzinīgi seko piespiedu darba un sadarbības ar VPD nosacījumiem. Lai kompensētu darbiniekiem virsstundu darbu un darbu brīvdienās, VPD ir vienojies, ka darbs brīvdienās tiks kompensēts ar brīvu dienu darba dienā. Liela daļa VPD darbinieku ir neapmierināti ar neskaidro darba grafiku, kura dēļ cieš to privātā dzīve.

Es aizbraucu ar savu mašīnu kaut kur paskatīties. Pēc tam tur tā papīra ķēpa, lai es dabūtu tās stundas brīvas, tas nav tā vērts. Vari jau nebraukt, bet, no otras, puses, ja viņš strādā tikai brīvdienās, tad kādreiz viņš ir jāpārbauda. Varbūt, ka tad, ja esmu stundu strādājis sestdien, tad to stundu pirmdien nestrādāju, bet, lai nebūt tie papīri jāpilda. (VPD darbinieks)

Šeit jau arī ģimenē rodas problēmas. Mājās pasaka, kā tev ir jāiet strādāt brīvdienā, bet tu pat par to neko nesāņem. It kā tu vari ņemt brīvu darba dienā, bet neviens jau nerēķina, ka man jau tas darbs tāpat ir jāizdara tajā pašā brīvajā laikā, tajā darba dienā. .. Man ir tāda sajūta, ka [darbu] par daudz sāk gāzt virsū, un, ja tev sāk jau par daudz „braukt” virsū, reāli tu esi stresā un tev liekas, ka tu neko nevari vairs padarīt. (VPD darbinieks)

VPD dienesta darbinieki norāda, ka prasības, kādai informācijai ir jābūt atspoguļotai probācijas klienta lietas dokumentos, ir pārspīlētas – ir nepieciešamas detalizētas un brīžiem arī liekas ziņas. Ja minētā informācija ir nepieciešama elektroniskai probācijas klientu uzskaitē un arhīva veidošanai, tad šī informācijas uzkrāšanas un uzglabāšanas problēma būtu jārisina jau tuvākajā laikā.

Man liekas, ka reģistrācijas žurnālos ir pārāk detalizēta informācija par klientu, pilnīgi nevajadzīgi. Labi, tur varētu būt par lietas izpildes gaitu visi dati, bet par klientu šo informāciju nevajadzētu tik detalizētu. Piemēram, ekonomiskā aktivitāte ir viens rādītājs,

kas ļoti mainās, precējies vai neprecējies... Ja es ievadītu visu informāciju par klientu un ārā dabūtu visu statistiku par šo klientu, tad jā, tad es saskatītu tam jēgu. Šis darbs paņem ļoti daudz laika un šie dati ir tādi, kas ātri mainās. (VPD darbinieks)

Vairums VPD darbinieku ir apmierināti ar darba telpām, tomēr materiāli tehniskais nodrošinājums dažreiz nav pietiekams. Ja probācijas klientu skaits ir liels (piemēram, Rīgā), transporta izdevumu kompensācija nav nodrošināta nepieciešamajā apmērā, kā rezultātā pazeminās piespiedu darba veicēju kontrole to darba vietās. Viens no šīs problēmas risinājumiem Rīgā būtu apliecību piešķiršana VPD darbiniekiem, lai sabiedriskā transporta pakalpojumus varētu izmantot par brīvu (piemēram, līdzīgi kā tas ir policijas darbiniekiem). Cits risinājums varētu būt braukšanas kartiņu iegāde visiem VPD darbiniekiem. Būtisks jautājums saistībā ar VPD darbu ir darba fiziskā drošība gan VPD telpās, gan ārpus tām, apmeklējot probācijas klientu dzīves vietas u.c.

Šis darbs ir savā ziņā diezgan bīstams. Mēs esam diezgan atpazīstami, un tu jau nevari zināt, kurā brīdī tu satiec kādu, kas viņam var uznākt. Mēs neesam pasargāti. (VPD darbinieks)

Mums [nebija] ne gāzes baloniņa, nekā, un nez' kas tam cilvēkam varēja ienākt galvā, viņš paņemt kaut kādus grābekļus, lāpstu vai vēl ko un varētu tiešām 'jaukt' [iesist] pa galvu. Tāds bija moments, kad bail. (VPD darbinieks)

Par bīstamību. Man ir divi klienti, kas ir slimi ar tuberkulozi. Ir ļoti daudzi, kuriem ir C hepatīts, AIDS, un to mēs arī uzzinām tikai no pašā cilvēka, ja viņš pasaka. (VPD darbinieks)

Ja es jūtos apdraudēta, man nav kur skriet. Izsaukt policiju? Policija arī bieži vien pasaka – gaidiet, rindas kārtībā! (VPD darbinieks)

Cilvēku, kuru darbs ir saistīts ar augstu psihoemocionālo slodzi (stresu, bailēm u.c.), darbaspējas ilgtermiņā krītas, ja netiek nodrošināts darba slodzei atbilstošs atpūtas režīms. Šī situācija veicina arī kadru mainību. Lai to samazinātu un paaugstinātu darba motivāciju, ir nepieciešams izveidot darbinieku motivācijas un pozitīvā atbalsta sistēmu, kas mazinātu dienesta darbinieku slodzi un samazinātu darbinieku rotāciju ilgtermiņā. Jāatzīmē, ka VPD darbinieki ir izteikuši priekšlikumus darba organizācijas un drošības uzlabošanai, tomēr vienlaikus viņi atzīst, ka šobrīd pietrūkst atgriezeniskā saite gan par labi izpildīto darbu, gan par lēmumiem pieņemt izteikto priekšlikumu vai noraidīt.

Vadītājam arī nav viegli, bet sapulcēs ir tā, ka atnāk vadītājs, pasaka visu savu un nepieņem mūsu viedokli, neuzklausa. (VPD darbinieks)

Ir iespējams, tuvākajā nākotnē VPD vēl spēcīgāk jutīs darbaspēka trūkumu, viskrasāk šī problēma izpaudīsies Rīgā, mazāk – mazās pilsētās un pagastos. Tas radīs piespiedu darba efektivitātes krišanos – ja brīvo amata vietu skaits VPD palielināsies, pieaugs esošo darbinieku slodze un, izrietoši, samazināsies piespiedu darba veicēju kontrole. Tas var samazināt tiesas un prokuratūras uzticību arī piespiedu darba soda veidam.

Lai nepieļautu iepriekš minēto pieņēmumu piepildīšanos, ir jāvērs uzmanība darba slodzes optimizēšanai un darba drošības uzlabošanai, it īpaši, lielajās pilsētās. Darba slodzi ir iespējams kompensēt, palielinot darba samaksu, un otrādi – sajūtu par darba algas neatbilstību amata pienākumiem var samazināt, pieņemot darbā cilvēkus vakantajiem amatiem un optimizējot darba slodzi. Neregulārā darba laika problēmu ir iespējams risināt, piemērojot netipiskā (piemēram, summētā) darba laika uzskaites sistēmu.

VPD darbinieku slodzi un no tās atkarīgo atalgojuma vērtējumu ir jāpielāgo darba īpatnībām Rīgā un reģionos. Nosakot, cik probācijas klientu lietu apkalpošana atbilst pilnam darba laikam (40 stundām nedēļā) Rīgā un cik – ārpus Rīgas, ir jānovērtē klientu skaits un aptvertās teritorijas platība. Tas nozīmē, ka Rīgā viens VPD darbinieks var strādāt ar mazliet vairāk klientiem, jo brauciens Rīgas ietvaros ir īsāks nekā lauku apvidū. Darbinieku vērtējumā pilna laika darbā ir iespējams nodarboties ar ne vairāk kā 30-35 probācijas klientiem. Ja pieņem šo skaitli par robežu, kuru pārsniedzot, darbiniekam ir jāstrādā virsstundas, un zinot vidējo probācijas klientu skaitu, var noteikt nepieciešamo amatu skaitu un aprēķināt tam atbilstošo atalgojuma budžetu. Ja visi plānotie amati nav aizpildīti, t.i., VPD ir vakances, tiem paredzēto finansējumu ir jānovirza to darbinieku atalgojumam, kas uzņemas papildu pienākumus, proti, kuri strādā ar lielāku klientu skaitu nekā ir plānots vienam amatam. Diferencēt slodzi, ja VPD darbinieks strādā ar mazāku klientu skaitu, nekā ir noteikta iepriekš minētā 30-35 probācijas klientu robeža, nav lietderīgi, jo tādos gadījumos darbinieks parasti pilda citas biroja darbībai nepieciešamas funkcijas. Cits risinājums, attieksme pret kuru valsts pārvaldes institūcijās ir atšķirīga, ir pārskatāmas piemaksu sistēmas izveidošana par paaugstinātu darba slodzi un risku vai reāla iespēja saņemt papildu apmaksāta atvaļinājuma dienas pie ikgadējā atvaļinājuma.

3.4.4. Darba devēju attieksme un piespiedu darba efektivitāte

Darba devēju attieksmi, priekšstatus un rīcības prakses, kā tiek organizēta piespiedu darba izpilde, lielā mērā ir atkarīga no VPD darba efektivitātes, jo tieši VPD darbinieki nodod darba devējiem zināšanas par piespiedu darba kā soda mērķi un no tā izrietošo soda izpildes kārtību. Darba devēju galvenā motivācija, uzsākot sadarbību ar VPD un nodarbinot notiesātos, ir bezmaksas darbaspēka pieejamība. Lai gan šo ieguvumu no piespiedu darba nodarbinātāji pieminēja bieži, tomēr viņi uzsvēra, ka, nodarbinot notiesātos, viņi vispirms uzņemas papildus saistības (tādu kā sava veida apgrūtinājumu), un tikai pēc tam tiek novērtēts ieguvums – iespēja paveikt darbus, kuru izpildei citādu iespēju nav. Darba devējs ir ieinteresēts, lai piespiedu darba veicējs uzdotos pienākumus veiktu kvalitatīvi. Tāpēc viens no neapmierinātības iemesliem ir tas, ka nodarbinātāju ieguldījums ne vienmēr tiek kompensēts ar pietiekami kvalitatīvu piespiedu darba veicēja darbu. Tiklīdz notiesātais neatnāk uz darbu, „stiepj gumiju”, bojā darba inventāru, strādā pavirši vai kā citādi izrāda zemu darba motivāciju, darba devējam zūd interese turpināt sadarbību ar VPD.

Bieži nodarbinātāji piekrīt sadarboties ar VPD tikai tādēļ, ka viņi piespiedu darba veicēju nodarbināšanu bija uzsākuši laikā, kad par to atbildīgas bija pašvaldības, vai tāpēc, ka uzskata, ka šis pienākums ir paredzēts spēkā esošajos normatīvajos aktos. Tomēr, kā rāda analīze, nekur šāda likuma norma nav iekļauta. Iespējams, ka šāds likuma mīts (likuma norma, kas paredz obligātu notiesāto nodarbināšanu) ir radies laikā, kad ar piespiedu darba organizēšanu nodarbojās pašvaldības.

Daļa darba devēju uzsvēra, ka apgrūtināšana ir notiesāto nodarbināšana brīvdienās un darba dienu vakaros. Lai nodrošinātu atbilstošu piespiedu darba veicēju uzraudzību, darba devējam ir jālūdz kādu no darbiniekiem uzkavēties ilgāk, nekā tas ir paredzēts darba līgumā vai pat nākt uz darbu brīvdienās, t.i., strādāt virsstundas. Kompensācija savam darbiniekam par piespiedu darba veicēju uzraudzību ārpus darba laika šobrīd ir pilnībā atkarīga no nodarbinātāja lēmuma, iespējām un vienošanās ar padoto, kas netieši ietekmē piespiedu darba izpildes efektivitāti. Ja Latvijas normatīvajos aktos tiktu paredzētas iespējamās piespiedu darba veicēju uzraudzību kompensācijas, un, iespējams, ka tās segtu valsts, tad VPD darbiniekiem būtu vienkāršāk piesaistīt jaunus nodarbinātājus.

Nodarbinātāji, kas sadarbojas ar VPD lielajās republikas pilsētās, visbiežāk ir salīdzinoši lieli uzņēmumi, kam ir jāapsaimnieko liela

teritorija un kur darbaspēks gandrīz vienmēr ir pieprasīts, it īpaši, mazkvalificētajos amatos. Dažkārt nodarbinātājs ir izveidojis atsevišķu apakšstruktūru, kas nodarbojas ar darba ierādīšanu notiesātajiem un tā uzraudzīšanu. Lielie darba devēji ir apmierinātāki ar notiesāto paveikto un viņu jūtība pret negatīvu sadarbības pieredzi ir zemāka. Tās iemesls bieži vien ir pragmatiska attieksme pret darbaspēku, izpratne par tā salīdzinoši augstajām izmaksām darba tirgū, pieredze darbā ar mazkvalificētu darbaspēku un tā iespējamām problēmām, kā arī laba, lietišķa sadarbība ar VPD. Darba devēji Latvijas reģionos ir piesardzīgāki, tiem ir zemāka kapacitāte nodarbināt piespiedu darba veicējus. Piemēram, ja republikas nozīmes pilsētā pašvaldības uzņēmums vienlaicīgi var nodarbināt līdz pat 10 notiesātajiem un darba uzraudzībai nozīmēt vienu padoto, tad rajonu darba devēji, nodarbinot notiesātos, vienlaicīgi var piedāvāt vidēji vienu līdz trīs darba vietas, kuru uzraudzībai ir nepieciešams viens pastāvīgais darbinieks.

Lai paaugstinātu darba devēju atsaucību, uzmanība ir jāpievērš trīs aspektiem:

- ☑ jānovērš situācijas, ka darbiniekam, kas uzrauga piespiedu darba veicējus, netiek kompensēts patērētais laiks un papildu darba pienākumi;
- ☑ jāsamazina darba devēju saskarsme ar riska grupas notiesātajiem, kas mazina nodarbinātāju vēlmi turpmāk sadarboties ar VPD;
- ☑ jāveido profesionāla un abpusēji patīkama komunikācija starp darba devēju un VPD.

PIELIKUMI

1. pielikums. Piespiedu darbos notiesātās personas pēc noziedzīgā nodarījuma veida 1999. – 2006. gadā

Noziedzīgais nodarījums	1999	2000	2001	2002	2003	2006
Atkārtota transporta līdzekļa vadīšana dzērumā (262.p.)	74 (40%)	217 (36%)	380 (37%)	418 (34%)	508 (37%)	1003 (51%)
Zādzības (175.1,2.,3.,180.p.)	50 (27%)	198 (33%)	377 (37%)	400 (33%)	367 (27%)	305 (16%)
Mantas tīša iznīcināšana un bojāšana (185.p)	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	93 (5%)
Tīši vidējs/viegls miesas bojājums (126./130.p.)	16 (9%)	20 (3%)	41 (4%)	75 (6%)	77 (6%)	73 (4%)
Izvairīšanās no tiesas piespriedē sodā izciešanas (312.p)	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	68 (3%)
Ar akcīzes nodokli apliekamo preču aprites noteikumu pārkāpšana (221.p)	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	48 (3%)
Narkotisko un psihotropo vielu neatļauta iegādāšanās, glabāšana un realizēšana nelielā apmērā un narkotisko un psihotropo vielu lietošana bez ārsta nozīmējuma (253.2 p.)	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	32 (2%)
Cietsirdība un vardarbība pret nepilngadīgo (174.p.)	n/a	n/a	n/a	n/a	28 (2%)	32 (2%)
Izvairīšanās no uzturēšanas (170.p.)	n/a	n/a	n/a	n/a	n/a	26 (1%)
Patvaļīga koku izciršana (109.p.)	18 (10%)	68 (11%)	79 (87%)	98 (8%)	123 (9%)	16 (1%)
Piesavināšanās (179.p.)					27 (2%)	15 (1%)
Citi	25	93	143	225	174	256
KOPĀ:	183	596	1020	1216	1359	1952

Avoti: * Providus. *Kriminālsoda – piespiedu darbs realizēšana Latvijas teritorijā*. TM Valsts probācijas dienests, 2004.

** Tiesu administrācijas Tiesu darba organizācijas departamenta tiesu statistikas nodaļas dati.

2. pielikums. 2006. gadā ar piespiedu darbu notiesāto personu skaits pa krimināllikuma pantiem

Personu skaits	Krimināllikuma panti
1002	262.pants. Transportlīdzekļa vadīšana alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē
157	180.pants. Zādzība, krāpšana un piesavināšanās nelielā apmērā
94	175.1. Par svešas kustamas mantas slepenu vai atklātu nolaupišanu (zādzība)
93	185.pants. Mantas tīša iznīcināšana un bojāšana
68	312.pants. Izvairīšanās no tiesas piespriedē soda izciešanas
48	221.pants. Ar akcīzes nodokli apliekamo preču aprites noteikumu pārkāpšana
42	130.pants. Tīšs viegls miesas bojājums
40	175.3. Par zādzību, ja tā izdarīta, iekļūstot dzīvoklī vai citā telpā, vai ja tā izdarīta no glabātavas, ietaises, kas savieno glabātavas, vai transportlīdzekļa
32	174.pants. Cietsirdība un vardarbība pret nepilngadīgo
32	253.2 pants. Narkotisko un psihotropo vielu neatļauta iegādāšanās, glabāšana un realizēšana nelielā apmērā un narkotisko un psihotropo vielu lietošana bez ārsta nozīmējuma
31	126.pants. Tīšs vidēja smaguma miesas bojājums
26	170.pants. Izvairīšanās no uzturēšanas
24	314.pants. Noziedzīgā kārtā iegūtas mantas iegādāšanās un realizēšana
23	214.pants. Maksātnespējas pieteikuma neiesniegšana un nepatiesa pieteikuma iesniegšana
21	231.pants. Huligānisms
20	260.pants. Ceļu satiksmes noteikumu un transportlīdzekļu ekspluatācijas noteikumu pārkāpšana
16	109.pants. Patvaļīga koku ciršana un bojāšana
15	179.pants. Piesavināšanās
14	175.2. pants. Par zādzību, ja tā izdarīta atkārtoti vai ja to izdarījusi personu grupa pēc iepriekšējas vienošanās
14	275.pants. Dokumenta, zīmoga un spiedoga viltošana un viltota dokumenta, zīmoga un spiedoga realizēšana un izmantošana
14	315.pants. Neziņošana par noziegumu

Tabulas turpinājums

Personu skaits	Krimināllikuma panti
13	176.pants. Laupīšana
12	300.pants. Apzināti nepatiesa liecība, atzinums, tulkojums un paskaidrojums
11	231.1 pants. Apzināti nepatiess paziņojums par sprāgstošas, indīgas, radioaktīvas vai bakterioloģiskas vielas vai materiālu vai spridzināmās ietaises ievietošanu vai novietošanu
9	177.pants. Krāpšana
9	186.pants. Mantas iznīcināšana un bojāšana aiz neuzmanība
6	218.pants. Izvairšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas
5	207.pants. Uzņēmējdarbība bez reģistrēšanas un bez atļaujas (licences)
4	190.pants. Kontrabanda
4	215.pants. Maksātnešpējas procesa noteikumu pārkāpšana
3	131.pants. Miesas bojājums aiz neuzmanības
3	210.pants. Kredīta un citu aizdevumu negodprātīga saņemšana un izmantošana
3	230.pants. Cietsirdīga izturēšanās pret dzīvniekiem
3	230.1 pants. Dzīvnieku turēšanas noteikumu pārkāpšana
2	112.pants. Nelikumīgas medības
2	149.pants. Nelikumīgas darbības ar autortiesību un blakustiesību objektiem
2	205.pants. Tirdzniecības noteikumu pārkāpšana
2	228.pants. Kapa un līķa apgānīšana
2	264.pants. Pieļaušana vadīt transportlīdzekļus personām, kuras ir alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmē
2	265.pants. Transportlīdzekļa reģistrācijas dokumenta, agregāta un reģistrācijas numura zīmes nelikumīga izgatavošana, realizēšana, izsniegšana, viltošana, iznīcināšana un nolaupīšana
2	279.pants. Patvarība
2	319.pants. Valsts amatpersonas bezdarbība
25	Citi Krimināllikuma panti (ne vairāk kā 1 notiesātais par katru pantu)

Avots: Tiesu administrācijas Tiesu darba organizācijas departamenta tiesu statistikas nodaļas dati.

3. pielikums. Notiesātās personas pēc pamatsoda veida 2000. – 2006. gadā

	2000*	2001*	2002*	2003*	2004**	2005**	2006**
	skaits	skaits	skaits	skaits	skaits	skaits	skaits
brīvības atņemšana	3305	3272	3551	3678	3366	2655	2698
nosacīti notiesātie	7168	6938	6678	7364	7069	6073	4535
naudas sods	1267	1019	732	905	842	730	728
piespiedu darbs	596	1020	1216	1359	1545	1742	1952
arests	2	5	11	6	4	6	5
atbrīvoti no soda	332	389	350	374	396	131	72
KOPĀ	12670	12643	12538	13686	13222	11337	9990

Avoti: *Zahars V. *Notiesātie - tauta tautā. Kriminālsodu izpildes problēmas*, Rīga, Zvaigzne ABC, 2005.

** Tiesu administrācijas Tiesu darba organizācijas departamenta tiesu statistikas nodaļas dati.

